

ექვთიმე თაყაიშვილი

არქეოლოგიური მოგზაურობა
რაჭაში

1919 და 1920 წწ.

K 22133
2

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს აკად. ექვთიმე თაყაიშვილის 1919 და 1920 წლებში რაკაში არქეოლოგიური მოგზაურობის ანგარიშს. აღნიშნული ანგარიში არ მოიცავს რაკას მთლიანად. სახელოვანი მეცნიერის დაკვირვებანი გვაძლევს დიდად საყურადღებო მონაცემებს არქიტექტურულ ძეგლებზე, მონატულობებზე, ოქრომკედლობის ნაწარმოებებზე და ხელოვნების სხვა ნივთებზე, წარწერებზე და მათში მოხსენებულ ისტორიულ პირებზე. ექვთიმე თაყაიშვილის ნაშრომს ძვირფასი წვლილი შეაქვს რაკის ისტორიული წარსულის კვლევის საქმეში.

ცნობად:

1. სკოლიოში ჩამოტანილი შენიშვნები, ყველა შემთხვევაში, როდესაც ისინი არ ეკუთვნიან ექ. თაყაიშვილს, მოქცეულია კუთხოვან ფრაზილებში.
2. ექ. თაყაიშვილს ექსპედიციაში ახლდა საქ. საისტ. საეთნოგრ. საზოგადოების ფოტოგრაფი მხატვარი თეოდოქაძე, რომელმაც გადაიღო თითქმის ყველა აღწერილი საგნები. ნეგატივები ინახება საქ. სსრ ზელოვნების .საზ. მუზეუმის ფოტოტექაში, სსსს ფონდში.
3. ტექსტში მოყვანილი მონახაზები შესრულებულია ფოტოების მიხედვით ვ. გ. ცინცაძის მიერ.
4. ექ. თაყაიშვილის ნაშრომი დასაბუქდად გაამზადა თ. ბარნაველმა.

პირობითი შემოკლებანი

1. გ. ბოჭორიძე, V. გვ.—გ. ბოჭორიძე, რაჭის ისტორიული ძეგლები, „საქართველოს მუზეუმის მოამბე“, ტ. V, თბ., 1929 წ.
2. გ. ბოჭორიძე, VII. გვ.—გ. ბოჭორიძე, რაჭის ისტორიული ძეგლები „საქართველოს მუზეუმის მოამბე“, ტ. VII, თბ., 1933 წ.
3. გ. ბოჭორიძე, VIII. გვ.—გ. ბოჭორიძე, რაჭის ისტორიული ძეგლები, „საქართველოს მუზეუმის მოამბე“, ტ. VIII, თბ., 1935 წ.
4. ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ.—ს. კაკაბაძე, წინასწარი ცნობა დას. საქართველოს ზოგიერთ ეპიგრაფიულ მასალის შესახებ, „საისტორიო კრებულები“, წ. IV, თბილისი, 1929 წ.
5. ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ.—ა. ქუთათელაძე, სოფელი ლივორწმინდა, „მოამბე“, VII, თბილისი, 1894 წ.
6. M. Brosset, Voyage etc., XII, გვ.—M. Brosset, Rapports sur un voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie. SPb., 1851. XIIe rap.
7. Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Опись., გვ.—Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии, СПб., 1890 г.
8. Н. Минделли, СМГОМПК. XIX, გვ.—Н. Миндели, Селение Сори (Рачинского уезда, Кутаисской губернии). „Сборник материалов по описанию местностей и племен Кавказа“, в. XIX, Тифлис, 1894 г.
9. П. С. Уварова, МАК. IV, გვ.—П. С. Уварова, Христианские памятники, „Материалы по археологии Кавказа“, вып. IV, Москва, 1894 г.
10. Г. Н. Чубинашвили, კვლევა ფორტო... გვ.—Г. Н. Чубинашвили, Грузинское чеканное искусство, исследование по истории грузинского средневекового искусства, текст и иллюстрации, Тбилиси, 1939 г.
11. გიორგი ჩუბინაშვილი, აღბონი ტაბ...—გიორგი ჩუბინაშვილი, ქართული ორთქედლობა VIII—XVIII საუკუნეებისა, აღბონი. ისტორიული ნიშანდობა და ანოტაციები, თბილისი, 1937 წ.

ერთი ნაწილი რაქისა, ნიკორ-წმინდა, ქელიში, აგარა, ხოტე-
ვი, ამბროლაური, ბარაკონი (და სორი მე მოვიარე ზაფხულში
1919 წ., ხოლო ამა 1920 წ. ზაფხულში მოგზაურობის მიზნად
დავისახე ნახვა დანარჩენი ადგილებისა, სადაც მოიპოება ძველი
ეკლესიები და საეკლესიო ნივთები. ტფილისიდან გავემგზავრე 25
იგლის და პირველად ვინახულე გელათი. გელათიდან გავემგზავ-
რეთ ლეჩხუმის გზით რაჭაში და გაჩერდით ქრებალოში. აქედან
წავედი ბუგეულში. ამ სოფლის ძველი ეკლესია განუახლებიათ
1838 წელს როსტომ წულუკიძეს და ეასილ სანიკიძეს, ნაგრამ შიგნით
ეკლესიის კედლებზე საკმაოდ და კარგად არის წენახული ფრესკები,
მთელი რიგი ისტორიული პირების პორტრეტებით ლაწხიშვილე-
ბისა, საყუარდლებო ქართლის ტანისამოსებით და წარწერებით.
აქედან წავედი მიქარწმინდას. ამ სოფლის ეკლესიაც გადაკეთე-
ბულია ბოლო დროს, მაგრამ შიგნით ნახება რამოდენიმე ძველი ხატი
და ჯვარი წარწერებით, რომელნიც ლიტერატურაში ცნობილი
არ არიან. შემდეგი სოფელი, რომელიც მე ვინახულე იყო ქედის-
უბანი. აქაც ძველი ეკლესია განახლებულია და მხოლოდ რამოდე-
ნიმე ძველი საყუარდლებო ჩუქურთმა მოჩანს მის კედელზედ კირით
შეუთეთრებელი. შიგნით კედელზედ დაცულია ერთი ფრესკა მამე-
ნებელისა თუ განმახლებელისა. წარწერა უჩვენებს, რომ ეკლესია
განუახლებიათ 1797 წელს. ამავე სოფელში არის მაღალ მთაზედ
სოფლიდან მოშორებით, ზეოვ ძველი ეკლესია წმიდის გიორგისა
მარტო ერთის წმიდის გიორგის ხატით. ქედისუბნიდან გავემგ-
ზავრეთ ხონქორს. ამ სოფელში ორი ახალი ეკლესია არის. ერთს
მათგანში დაცულია ძველი ხატები, ზოგი ძალზე დაზიანებული,
ზოგი მოძარცული. შესანიშნავი ყოფილა თავის მინანქრიანი
მედალიონებით ჯვარცმის ხატი, რომელზედაც წინეთ, ყოფილა 24
მინანქრიანი მედალიონი. ესლა შენახულია მხოლოდ ოთხი, დანარ-
ჩენი მოპარულია. კიდევ ერთი მინანქრის მედალიონი წმიდის
გიორგისა, დაცულია სხვა ხატზედ, ეს მინანქრები ბიზანტიური
ხელობის არის და ლიტერატურაში უცნობია.

ხონქორიდან გავემგზავრეთ ნამანეშში და საყუარდლებო
არაფერი არ აღმოჩნდა და იქიდან პატარა ონში. ამ სოფელშიც

ძველი ეკლესია არის, ერთი გადაკეთებული და მეორე დანგრეული. ორივეს გაფუჭებული წარწერები აქვს და ორივე ჩუქურთმებით არის შემკობილი. ამ მხრივ უფრო საყურადღებოა მეორე ეკლესია, რომელშიც ჯერ კიდევ სულ არ დანგრეულა შესანიშნავი ალმასტრით ნაშენი კანკელი ლამაზის რიგისა, იმგვარივე, როგორიც არის სავანეში შორაპნის მახრაში. პატარა ონიდან დაგბრუნდით ქრებალში და იქიდან გავემგზავრეთ წესში და წესიდან ონში. ონის ახალ ეკლესიაში ორი ძველი ხატი ინახება, რომლის წარწერები შუქს თენენ ლეგის ეკლესიის ხატების წარწერებს უფრო დაზიანებულად შენახულებს. აქვე არის სახარება ოთხთავი XIV—XV საუკუნისა ისტორიულის მინაწერებით. ონიდან გავემგზავრეთ უწერაში და უწერიდან გლოლაში, სადაც გავსინჯეთ ნანგრევები ციხისა, ორი პატარა ეკლესიისა, ერთი მათგანი საყურადღებოა, ძველი ფრესკებით არის შემკობილი, და აგრეთვე შტატის ეკლესია და მასში დაცული ნივთები. გლოლიდან წავედით ლეგში. ეს უკანასკნელი სოფელია რიონზე ზემო რაჭაში. ლეგის ეკლესიაში მრავალი ხატი და ჯვარი იყო წინეთ. ეხლა ზოგი დაქარგული, ზოგი გაფუჭებულია. სულ მოუპარავთ დიდი პლატინის ჯვარი და ზოგი სხვა ოქროს ნივთები. მრავალ ხელთნაწერებიდან, რომელიც აქ ბროსეს დროს იყო, მარტო ორი დაგვხვდა და იგიც სულ დამალი. აღწესსებით და გადმოვიღეთ ფოტოგრაფიის საშუალებით ყველა ნივთები და აღვადგინეთ ზოგიერთი გაურჩეველი წარწერები. ლეგიდან გამოვიდარეთ კიორაში, აქ ეკლესია შედარებით ახალია და შიგშმარტო ერთი იოანე ნათლისმცემლის ხატია საყურადღებო, კიორიდან დაგბრუნდით ონში და ონიდან გავემგზავრეთ ს. ბარში, მაგრამ აქ არ დაგვიხვდა არც მღვდელი, არც მნათე და არც დიაკვანი და ამიტომ ეკლესია და მისი ნივთები ვერ ვნახეთ. მოვაკითხეთ კიდევ მეორე დღეს, მაგრამ არც მაშინ დაგვიხვდნენ, ბარიდან ავედით მრავალძალში. ეს ყველაზე უმაღლესი სოფელია მდებარეობით რაჭაში, ძველი ეკლესია აქ ახალზედ შეუცვლიათ, მაგრამ აღმოსავლეთის კედელი ხელუხლებელად არის დატოვებული შუაში. ახალს ეკლესიაში ჩაუშენებიათ კიდევ ერთი ჩუქურთმიანი საკრებლო თავის წარწერით. ხატები მრავალძალში ზევია XII—XVIII საუკუნისა. ყველა გადმოვიღეთ გარდა ერთის წმიდის გიორგის ხატისა, რომლის ჩარჩოდან ამოღება არ მოხერხდა, და გავარჩიეთ წარწერები. აღმოსავლეთის კედელზედ ეკლესიისა შერჩენილია ძველი კანდაკებიანი და წარწერები.

მრავალძალიდან ჩამოვედით სხავაში, სადაც დაცულია დიდი ჯვარი ძველ რაჭის ერისთავების წარწერით. სხავადან მოვე-

დით ამბროლაურში და იქიდან ლეჩხუმის გზით დაებრუნდით ქუთაისში და შემდეგ ტფილისში, მოგზაურობაში დავყავით სულ 23 დღე. ყველა ნახული არქეოლოგიური ნივთები ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი გადმოვიღეთ ფოტოგრაფიის საშუალებით. აქ უნდა აღენიშნო, რომ ჩვენდა სამწუხაროდ ჩვენი გელსიის განძეულობა დღითი დღე იკარგება, ბევრი რამ, რომელზედაც ცნობა გვქონდა ლიტერატურული თუ კერძო წყაროებიდან, თავის ადგილზედ არ აღმოჩნდა. ხელნაწერები სულ დაკარგულა ან გაფუჭებულია. ჰერონდის მიტროპოლიტის ამბროსისაგან მქონდა ცნობა ზოგიერთ ხელნაწერების შესახებ. ეს ხელნაწერები მას ენახა და ზოგი რამ კიდევაც ამოეწერა, მაგრამ ეხლა იქ აღარ მოიპოვებიან და უარსაც ამბობენ, რომ ოდესმე ყოფილა. განსაკუთრებით გვაინტერესებდა პეტრე ქართველის ცხოვრების ძველი ვარიანტი, რომელიც წინეთ მიქარწმინდაში ყოფილა და დღეს აღარ არის.

დაბოლოს მადლობას ვუცხადებ ყველა იმ პირთ, რომელთაც ხელი შეგვიწყვეს მოგზაურობის დროს: სიმონ ჰელიძეს, მათე გორდენიანს, ვლადიმირ ფოფხაძეს, სხირტლაძეს და უმეტესად მადლობას ვუცხადებ მიხეილ ლომთაძეს, რომელიც შეგვეგება პატარა ოწში, მიიღო ყოველგვარი თავდარიგი, რომ გაეადვილებია ჩვენთვის მოგზაურობა, თვით გვეახლა ყოველგან და არ მოგვკილებია, მანამ არ გამოგვისტუმრა. ასეთივე სამსახური გაგვიწია მან წინა წელში რაჭაში მოგზაურობის დროსაც. ეგვეე არის კორესპონდენტი საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისა. გვაწვდის ცნობებს ახალაღმოჩენილ ნივთების შესახებ, ლეხულობს ზომებს მათი დაცვისათვის. მან ჩამოგვითანა ამ რამოდენიმე წლის წინეთ რაჭიდან ძველი წარწერიანი ქვა და სხვა არქეოლოგიური ნივთები.

პ. რ. შ. 24. თაბაჩიშვილი

I ლეგი¹

ლები დიდი სოფელია რიონის სათავეში, მთა-რაჭაში. აქედან ფასის მთამდე 25 კილომეტრამდეა. ლებს ზემოთ რიონზე სხვა სოფელი არ არის, მაგრამ, ეტყობა. წინათ ყოფილა, ვინაიდან მოიპოვება ნასოფლარები და ეკლესიის ნანგრევები. ლებში ახლა არის ახალი ეკლესია, სადაც გადმოუტანიათ ნივთები ორი გაუქმებული ეკლესიიდან: ლებისა, რომელიც რიონის მარჯვენა ნაპირზედ ყოფილა და შოდისა, რომელიც თოვლიან ენუღიანის ზთის ძირში ყოფილა. ლების მახლობლად მის სამხრეთ-აღმოსავლეთით. საუკეთესო ხატები შოდის ეკლესიას ჰქუთნებია. ამბობენ, ამ ხატებს ბერები თვით შოდაში აკეთებდნენო. ლების ახალი ეკლესია გუდაჩავეთ და რაც საუკეთესო და უძვირფასესი იყო, წაუღიათ მაგალითად: თეთრი ოქროს (პლატინის) დიდი ჯვარი, სიმაღლით 0,35 მეტრი ეს იშვიათი ნიმუში თეთრი ოქროს ჯვრისა საქართველოში. წაუღიათ აგრეთვე მეორე ოქროს ჯვარი და სხვა ნივთები. რაც დარჩენილია, გაფუჭებულია, მოძარცული, ნაგლეჯებად შემონახული. მხატვრობა შებღაღული და ზოგან სულაც გადასული.

საუკეთესო ხატები, ერთის გარდა, შოდიდანაა გადმოტანილი. ყველა „კლასიკური დროისა“ უნდა იყოს, არა უგვიანეს XII—XIII საუკუნეებისა. ამას გვაძნობს უკეთესად დაცული აშვიების მოჭედულობა და შემკულობა.

ასეთია:

1. გაბრიელ მთაყარანგელოზის ხატი. 113×76 სმ. ხეზე დახატული, მოოქროვილი ვერცხლით შეჭედილი. ნაჭედისაგან დარჩენილია ფენგები და ეზოს ქვემო ნაწილი. აგრეთვე გაბრიელის შარავანდი. მხატვრობა საკმაოდ დაცულია. ფენგებზე ზემოთ შუაში გამოხატულია საყდარი, ხოლო კუთხეებში თითო ანგელოზი; ქვემოთ—წა ნინ მცქლ, წა ეკტრნ, წა ძრნ; მარცხენა აშვიანზე—წა პტრ, წა ბსლ; მარჯვენა აშვიანზე—წა პლ. ქვემოთ აბის ასომთავრული წარწერა:

ქ. ზეცისქა: ბალთა: უტრცთა: მრის: თავო: ცბღლ:
მეოხ: ექმნ. წე: ღთსა: მქლს: დ ფურთჳს: და
ინეს: კარაუნ[იმეთ]ა: დ შვი[ლთა მათ]თა: დღესა:
მას განკითხვისას.

¹ ლიტერატურა ლების სიძველეთა შესახებ: M. Brosset. Voyage..., XII, 72—74; П. С. Уварова. МАК, IV, 3, 109—117.

უქარაგმოდ:

„[ქ. ზეცის] ა ძალთა უტორცოთა შორის თავო გაბრიელ, მეოხ ექმენ წინაშე ღმრთისა მიქელს და ფუტოუტს და იოანეს გარაჟა-ნიძეთა და შვი [ლთა მათ] თა ღლესა მას განკითხვისას“².

2. მიქელ მთავარანგელოზის ხატი, იმავე ზომისა, (113×76 სმ) დახატული ხეზე, მხატვრობა წაბლალულია. ფენგები მოოქვრილი ვერცხლისა, მოჩუქურთმებული. ასევე შარავანდედი ზედა ფენგზე. მედალიონებში წარმოდგენილია ვედრება; ქვემოთ—წაღმტ. წაღგო, წაღ თე (უკვე მოშლილია); მარცხენა ფენგზე—წაღ ბასილი, წაღ მათე. მარჯვენაზე: წაღ მარკოზ, წაღ ლუკა.

ქვემოთ არის წარწერა:

[ქ. წო მთავარანგელოზო მიქელ] მეოხ: ექმენ:

წე: მნ: ქრეს ნ... გარენის მეს: მქელს:

ღ ფუტოხს: ღ ღენს: ღა ძთა მოთ: ღლეს: მას განკითხსას: რდმ...

უქარაგმოდ:

„[ქ. წმიდაო მთავარანგელოზო მიქელ], მეოხ ექმენ წინაშე ქრისტეს ნ [ახარეველისა] გარაჟანისძესა მიქელს და ფუტოუტს და იოვანეს და ძეთა მათი ღლესა მას განკითხვისას, რომელთა შეაჟკობინეს ხატი ესე]“³.

სადაც „წინაშე“-ს შემდეგ მოყვანილია „ხენ: ხოსნ“ ასო შ ღე-დანში გადმობრუნებულია და ამიტომ მიუხინვია იგი ბროსეს ხ—ად. შემდეგი სიტყვის პირველი ასო ქია და არა ხ.

მომდევნო ასო ნს შემდეგ აკლია, მაგრამ ზევნ გვეგონია, რომ აქ „ნაზარეველი“ უნდა იკითხებოდეს. უკანასკნელ სამ სიტყვას ბროსე კითხულობს: „რომელი ხამ ხანა“. აქაც იგივე შეცდომა უნდა იყოს, როგორც ზემოთ. ესე იგი გადმობრუნებული შ ბროსეს ჰგონებია ხ—და ტ ჰგონებია ნ. უკანასკნელი სამი სიტყვა ღე-დანს აშკარად აკლია. ზემო წარწერებში მოხსენებულნი პირები ამავე რიგით იხსენიებიან.

3. მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზთა ხატი, ფერწერილი, ჩაოჩო: ვერცხლისა. ძლიერ დაზიანებული. 120×81 სმ.

² [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 73; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 116, ტაბ. XLII; ხატი ინახება ქუთაისის მუზეუმში].

³ [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 72—73; П. С. Уварова, МАК, VI, გვ. 114, ტაბ. XLI; ხატი ინახება ქუთაისის მუზეუმში].

მთავარანგელოზთა ბიზანტიური ტანისამოსი წითელია. მათ ხელთ უჭირავთ მრგვალი, წელსზევითი სურათი ქრისტე ემმანუელისა. ფენგები შემკულია წყვილ-წყვილი ბროწეულის ყვავილებით. სურათებისთვის დატოვებული ადგილები ცარიელია, ზედ წმინდანები წარმოდგენილი არ არიან.

ქვემოთ ყოფილა ოთხსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, რომლისგანაც ეხლა დარჩენილია მხოლოდ:

..... მცხოვნებლო ანგელ.....
..... მეიხა: მექმენ..... რჯ დლ

ბ რ ო ს ე ს დ რ ო ს ე ს წ ა რ წ ე რ ა უ კ ე თ ყ ო ფ ი ლ ა შ ე მ ო რ ჩ ე ნ ი ლ ი .
ი გ ი ა ს ე კ ი თ ხ ლ ო ბ ს :

„წმიდაო მაცხოვარო მაცხოვნებელო, წმიდანო მთავარანგელო...“

...სოფელსაო მეოხ მექმენ... რვი და გაბრიელ გვედრებო ცოდელი...

...ჯოედიანს ძესა, დლესა მას განკითხვას... სად სულისა ჩემისა, გესმნ...

... ვის ჩემსას ქრისტეს ღმერთ ...დელთ...

... მე არჯვენს რო .. ჰედვა ჩემითა ოქროთა. არვის რ...¹⁴

ამ წარწერაშიაც ის მთავარანგელოზის ხატის წარწერაში იხსენიება.

4. მ თ ა ვ ა რ ა ნ გ ე ლ ო ზ თ ა ხ ა ტ ი მ ო ჯ რ ო ვ ი ლ ი ვ ე რ ც ხ ლ ს ი 78×61 სმ¹⁵. ორთავე მთავარანგელოზს ბიზანტიური ტანისამოსი აცვია და ბურთები და ლაბარუმები უჭირავთ. წარწერები:

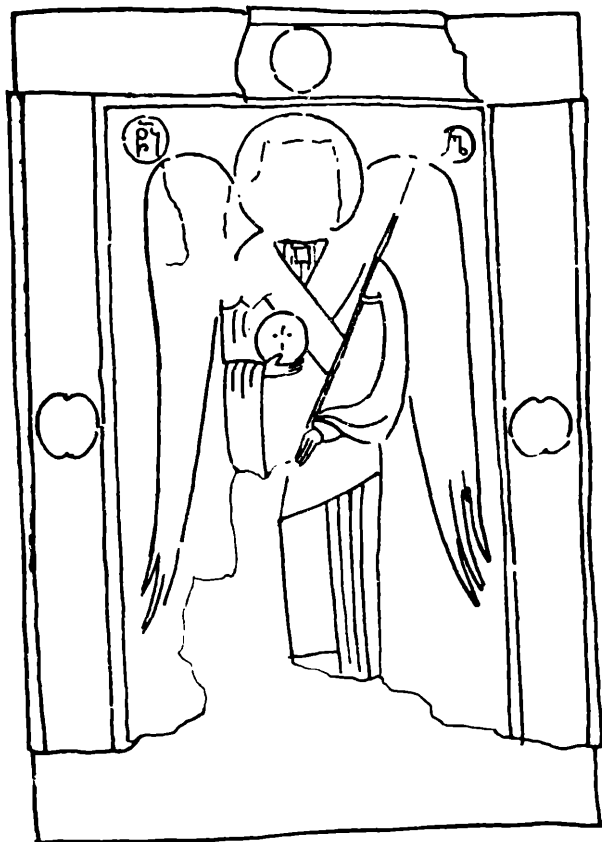
„მ-ქლ: მთა-რი“, „გ-ზლ მთარი“. აშია სხვა დროისაა, ვერცხლისა, უფრო მდარე ხელობისა. ზედა და ქვედა ფენგები მოცილებული აქვს. მარჯვენა და მარცხენა ფენგი მოჩუქურთმებულია ბროწეულის წყვილ-წყვილი ყვავილებით. შუაში გამოხატული ყოფილა თითო მხედარი, მაგრამ მარჯვენა ეხლა გაფუჭებულია, მარცხენაზე იკითხება: „წ-ი გ-ი“.

5. მ თ ა ვ ა რ ა ნ გ ე ლ ო ზ ი ს ხ ა ტ ი , კ ლ ა ს ი კ უ რ ი დ რ ო ის ა , მ ო - ო ქ ვ რ ი ლ ი ვ ე რ ც ხ ლ ს ი , 66×47 სმ. (სურ. 1), წმიდანს ბურთი და ლაბარუმი უჭირავს. გამოსახულება ძლიერ გაფუჭებულია. წარწერისაგან შემორჩენილია ორი ასო: წ-ი. აშია მერმინდელი ხელობისაა. უფრო მდარე, ლურსმული ქანდაკებით.

¹⁴ [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 73; ხატი ინახება ქუთაისის მუზეუმში].

¹⁵ [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 112 და 114, სურ. 89. Г. Н. Чубинашвили, Келлеа, ფოტო 383 და გვ. 274].

მთავარანგელოზთა ეს ხუთივე ხატი ეკუთვნის ქართულ კლასიკურ დროს, XII—XIII საუკუნეებს.

სურ. 1

6. მიქელ მთავარანგელოზის ხატი ვერცხლისა, 56X43 სმ, აქვს წარწერა: „წი მიქლ“. მთავარანგელოზს უჭირავს ბურთი და ლაბარუმი. აშია ღურსმული ჭეჭურთმით არის შემკული. აშიებზე მთავარანგელოზის რვა შედალიონია. ხელობა სუსტია⁶.

⁶ [П. С. Уварова. МАК. IV, გვ. 112 და 113, სურ. 90].

7. გაბრიელ მთავარანგელოზის ხატი, 32,5×28 სმ, ვერცხლისა. ტლანქი ხელობისა (სურ. 2). აქვს წარწერა: „წიგლი“. ქვემოთ, მარცხნივ უწერია:

სურ. 2

წიგლი
ოქო
ქვედე
ლი

ე. ი. „წმიდაი გაბრიელ, შეიწყალე ოქოქვედელი“.

აშია ლურსმულია, აქვს ოთხი მედალიონი მთავარანგელოზების სურათებით.

8. წმ. გიორგის ხატი, ვერცხლისა. 40,5×27 სმ. აქვს წარწერა: „წიგლი“. (სურ. 3). წმიდანი გმირავს უშნოდ გამოხატულ კაცს. რომელსაც ხმალი მოცილებული აქვს და გვერდზე უდევს, აშეებზე ხუთი მედალიონია ჩვილედ დედის ღვრისა. საერთოდ ტლანქი ნახელავია.

¹ [მედალიონი შვიდია, ქვემო. მერვე ანოტებული].

10. წმიდა გიორგის ხატი, ვერცხლისა ოქროთ დაფერილი, 42×29 სმ. კარგი ხელობისა, არა უგვიანეს XIV საუკუნისა. წარმოდგენილია ცხენით. გმირაგს დეოკლეტიანე მეფეს, მაგრამ მეფის ფიგურის უმეტესი ნაწილი მოშლილია. ზემოთ მედალიონებში სწერია: „წა გი შდს“. ე. ი. „წმიდაი გიორგი შოდისა“. არშია ლურსმულად არის მოჩუქურთმებული, მოუყვითლავი და მერმენდელი უნდა იყოს⁹. ქვემოთ წარწერა აქვს¹⁰:

წა გი შე „წმიდაი გიორგი, შეიწყალე
შდლი კვ შოდელი კავა (?)—
ბერი წე ქეს ბერი წინაშე ქრისტესა“

მეფეს მახვილის ქვეშ დარჩენილია ასოები: მეფე, მაგრამ ამ სიტყვის მ და ე გადლობრუნებულად არის წარმოდგენილი. ბროსეს დროს აქ უფრო გრძელი წარწერა ყოფილა, მას მოყავს „...ოვოხნ მეფე.“

11. წმ. გიორგის ხატი, ვერცხლისა, შუატანისა, სულ გაფუჭებული, მოჩანს მხოლოდ წმინდის გიორგის თავი, შუბის წვერი და წარწერა მხედრულად: მთვრ მოწა...; გვიანი ხელობისა. უნდა იყოს XVII საუკუნისა.

12. მაცხოვრის ხატი, ვერცხლისა¹¹, 60×50 სმ. ეს თავ-ხატად ითვლება ამ ეკლესიისა, წარწერით: იჴ ქე, შემკობილია ყურძნის მტენებით, რომელიც სანახევროდ დაცულია. ზემოთ ფენგზე მედალიონებში ვედრება, მარცხენა ფენგზე „მიქელ“. არშია ლურსმულია. ქრისტე ტახტზე მჯდომარეა, მარჯვენა ხელი კურთხევის ნიშნად, მარცხენით სახარება უპყრია. ქელობა ტლანქია XVII—XVIII საუკუნე¹².

13. ჯვარცმის ხატი, ვერცხლისა¹³ 40×29 სმ. შუაში გამობერვით წარმოდგენილია ჯვარცმა და წინამძღომარენი, იოანე და მარიამი. ზევით ორი მთავარანგელოზია ფეხზე მდგომარენი. ზემოთ კუთხეებში თითო თავია წარმოდგენილი, შუაში ფენგებზე ოთხკუთხედში მარჯვნივ და მარცხნივ თითო წმიდანი. ქვემოთ კიდევ

⁹ [П. С. Уварова, МАК. IV, гл. 112, 113, сур. 88; Г. Н. Чхен-нашвили. Кресты. Фотот. 254; გიორგი ჩუბინაშვილი, აღბოძი, ტაბ. 95].

¹⁰ [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 72].

¹¹ П. С. Уварова, МАК, გვ. 112 და 115, სურ. 91.

¹² [ვ. თაყაიშვილს აღნიშნული აქვს: „ბურთით და სახარებით ხელთა“; კორექტივი შეტანილია გ. ჩუბინაშვილის შენიშვნის მიხედვით].

¹³ [П. С. Уварова, МАК. IV, гл. 112 და 115, сур. 93].

მედალიონებში თითო წმიდანი. შემკობილება და თვით მთელ
ხელობა ხატისა ლამაზია, მაგრამ რამოდენიმე მხედრული წარწერა
ერთობ ვულგარული და ძნელი ამოსაკითხავია. ამიტომაც ბროსეს¹⁴
ვერ განურჩევია. ჩვენ ვკითხულობთ:

მცხოვარო.. გუმარჯვე.. ღებისა.. „მაცხოვარო გაუმარჯვე“ ღებისა
ჰეესა: ამინ უფლო.. ჰეესა ამინ. უფალო
ღთო დ: მცხოვარო.. გუმარჯ: ღმერთო და მაცხოვარო, გაუ-
ვე: გიორგისა: დ: ღვითსა: დ შია მარჯვე გიორგისა და ღვითსა
ოშსა: ამინ: უფალო ღმერთო. და შიაოშსა ამინ, უფალო
ღმერთო“.

ჯვარცმულის ზემოთ:

ქ. მიქელს: შიოს: კიდევ: გიურგისა: და
ნიკოლი: სამუნოს: ცხოზა: საქოსა: დღეგრძელობით
გნებითითა: ამინ: უფალო:

ზემო აშიაზედ:

ქ. მო: გვიჭედინე	„ქრისტე მოგვიჭედინე-
ბია: ჩუენ გრ	ბია ჩვენ გიორგო-
ი ბიანსა: დ გრ (?)	ბიანსა და გრ (?)
კი ილსა ურეგვ	კიილსა ურეგვ-
ლსა: ქე ბიმესა (?)	ელსა ქებიმესა“ (?)

ქვემო აშიაზედ ნაკლულოვანათ:

ქ. ტები ღმერთო უ
ლო შევლე: ამისა
ბელოანსა...

14. ხ ა ტ ი ხ ე თ ი ს მ შ ო ბ ლ ი ს ა, ჩვილდი, 58×40 სმ, ვერ-
ცხლისა, გამობერვით ჰედილი¹⁵, ტლანქი ხელობისა. ტანსაცმელი
ერთობ ნაოჭიანია, ძის ფიგურა მეტად ღიდაია, მაგრამ ძელი
საერთოდ მაინც საინტერესოა; აშია შემკობილია ყურძნის მტევნის

¹⁴ M. Brosset, *Voyage...*, XII, გვ. 74.

¹⁵ П. С. Уварова, *МАК*, IV, გვ. 112 და 115, სურ. 92. [შეად. Г. Н. Чубинашвили, კლდე, გვ. 421].

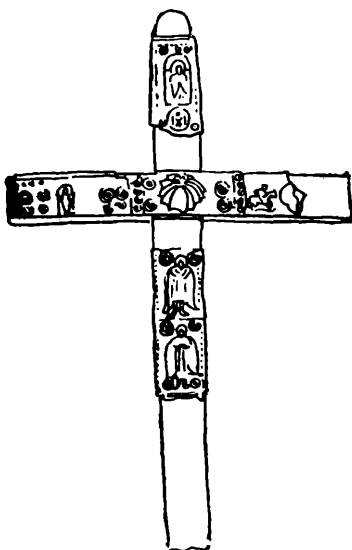
სახის ჩუქურთმებით. წარწერა: წი

ლთი

მუში

15. ჯვარი დიდი, ხისა, შეჭედილი ვერცხლის ფირფიტებით, (სურ. 4), ნახევარზე მეტი ფირფიტებისა მოძარცულია, ხელობა

ტლანქია. ზემოთ წარმოდგენილია მაცხოვარი და ანგელოზი, ქვემოთ ორი მთავარანგელოზი, მარჯვენა ფრთაზე ჯვარისა წმ. გიორგი. შუაში ამობერვილი ბურთი (უმბო).

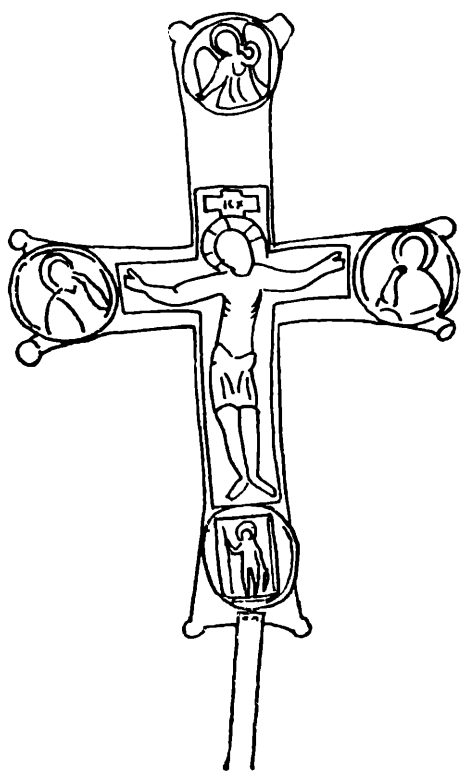
ურ. 4

16. მეორე დიდი ხის ჯვარი¹⁶, ასეთივე ხელობისა. შუაში აქვს ამობერვილი უმბო დიდი აყიყით. ზემოთ ფირფიტაზე წარმოდგენილია მაცხოვარი: ქვემოთ და ორივე ფრთაზე ოთხი წმ. გიორგი.

17. ჯვარი ხისა, 30 28 სმ. დაბალი ვერცხლის ფირფიტებით შეჭედილი, ქვემოთ წარმოდგენილია წმიდა გიორგი. ორივე ფრთაზე უხეში ნაშუშევარია ზემოთ კიდევ უფრო უხეში გამოსახულება მაცხოვრისა.

18. ჯვარი მთავარი, ვერცხლისა, 47x28 სმ. (სურ. 5), ზუსტად წარმოდგენილია ჯვარცმა წარწერით I C X C. მარცხნივ და მარჯვნივ მედალიონებში სარიანი და იოანე. ზემოთ ანგელოზი. ქვემოთ წმიდა გიორგი. ხელობა ტლანქია.

¹⁶ П. С. Уварова. МАК, IV, გვ. 111 და 112, სურ. 85.

სურ. 5

19. ჯვარი მონადილი. სატარებელი, მოოქროვილი ვერცხლით მოჭედილი. 72×36 სმ., უფრო კარგი ხელობისა ვიდრე ზემოთ აღწერილი ჯვრები. XIV—XV საუკუნისა. შუაში გამოხატულია ჯვარცმა მარიამით და იოანეთი. ზემოთ და ქვემოთ ფრთებზე წარმოდგენილია თითო მთავარანგელოზი. შემკობილია ცხრა პათიოსანი თვალით. ჯვარცმას აწერია: „იესო მეუფე ჰრია-თა“¹⁷.

¹⁷ П. С. Уварова. МАК. გვ. 112 და 110, სურ. 83.

ჯვარცმულის ქვემოთ:

ქრისტე ღთო მეოხ და მფრველ ექმენ სულსა გოგასა დ მ
სისა დედისა ცხორბას¹⁸.

ქვემოთ:

ქრისტე ღთო მეოხ

და მფარ

ველ ექმენ ჰ

ელოს მის

მვილ

სა მიქ

აელს.

ქრისტე ღმერთო, მეოხ

და მფარ-

ველ ექმენ პ-

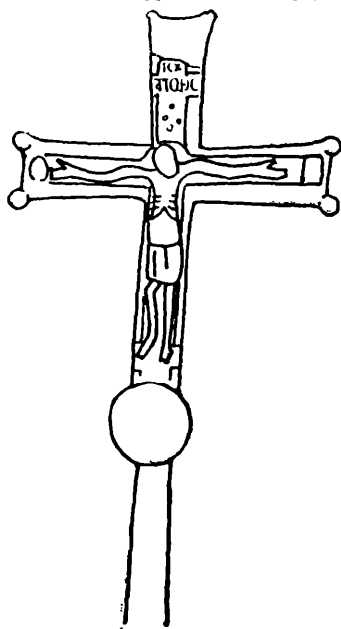
ელოს ძის

წვილ-

სა მიქ-

აელს¹⁹

20. ჯვარი ხისა, ზედ დაჭედილი მოოქვრილი ფირფიტე-
ბით, 45X20 სმ (სურ.6), გვარიანი ნახელავი, შუაში მოჩანს

სურ. 6

¹⁸ [M. Brosset, Voyage., XII, 83. 74].

¹⁹ [M. Brosset, Voyage., XII, 83. 74].

მოშლილი სახე ჯვარცმულისა, ზემოთ წარწერა: I^o X^o „მეუფრა-ათაჲ“, მარცხნივ და მარჯვნივ მედალიონების სურათები მოშლი-ლია²⁰. ჯვრის ზურგიც შევერცხლილია და შემკობილია ზოლებით.

21. ბარძიმი ვერცხლისა, მხედრულის წარწერით:

ქ. მაცხოვარო. მსსნელო: დების. ეკლესიასა.
შინა. განსწებლო. შეიწირე. მონისა. წერეთლის
გრიგოლისაგან. ბარძიმი ფეშხუმი კოვში და
კამარა ესე ვეცხლისა და მაგე საუენო. ოსა
ცოდვილსა: წელთა: ჩეიგ. (1813).

22. სახარება განთვისული, ეტრატზედ ნაწერი, დაშ-ლილი, დანოტივებული და გაფუჭებული მოუვლელობით. დაწერილი ყოფილა კარგი ნუსხახუცურით. XIV—XV საუკუნისა.

23. დავითნი ეტრატზედ ნუსხა ხუცურით, თავი და ბოლო აკლია, დანოტივილი და გაფუჭებული მოუვლელობით. XV—XVI საუკუნისა.

24. სადღესასწაულო, უშნო ხუცურით ნაწერი, ქალა-ღზე, ყდაში. XVIII საუკუნისა. დანოტივებული და მოუვლელო-ბით გაფუჭებული.

25. ოქროს ჯვარზედ, რომელიც ეხლა აღარ არის, ყოფილა შემდეგი წარწერა ბროსეს მიერ გადმოღებული²¹:

ლტოერაეძესა ივანეს შეუნდვნეს ღმერთმან.

და ქვემოთ:

ქრისტე ღმერთო მეოხ და მფარველ ექმენ
სულსა შერთელამისა დილაჲს.

II მ ი ო რ ა

სოფელი ქიორა მდებარეობს ლებს ქვემოთ, მისგან სამიოდე კილომეტრზე რიონის მარცხენა ნაპირას. სოფელი დიდია, შიგ მრავალი ძველი და ახალი შენობები დგას. ძველი კოშკებიდან შემორჩენილია მარტო მაღალი, ოთხკუთხედი კოშკი. სოფლის

²⁰ [ა. ჩუბინაშვილის შენიშვნით:—ფოტოსურათის თანახმად ისინი არც შეიძლება ყოფილიყო].

²¹ M. Brosset, *Voyage*., XII. გვ. 73, 74; [შეად. П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 112 და 110 სურ. 85 ?].

თავში მდგარი ეკლესია ამჟამად განახლებულია. მეორე ეკლესია შიგ სოფელში აშენებულია XIX საუკ. 70-იან წლებში. იგი წარმოადგენს სამნავიან ბაზილიკას, რომელსაც აქვს ოთხი სვეტი და შიგნითა და გარეთ მომრგვალებული საკურთხევლები.

ამ ეკლესიაში არის მხოლოდ ერთი პატარა ხატი იოანე ნათლისმცემლისა, ოქროცურვებული ვერცხლით შექმდილი, ლამაზი ხელობისა, იოანე ნათლისმცემლის თავი გარემოცულია სმალტისაგან გაკეთებული, მიხაკის ფერი მინანქრით. ხატს აქვს წარწერა: „წი იოე“. როგორც გადმოგვცეს, ეს ხატი უბოვნიათ შოდის კლდეში, ყინულებს ქვეშ და აქ გადმოუტანიათ. სხვა ძველი ნაშთი ეკლესიაში ვერა ვნახეთ რა.

III გ ლ ო ლ ა²²

სოფელი გლოლა გაშენებულია ჭანჭახის წყლის მარჯვენა ნაპირას, ხოლო ამ სოფლის ახალი უბანი მარცხენაზე. ჭანჭახის მთა, საიდანაც ეს წყალი გამოდის არის მამისონის უღელტეხილთან. იქაურები, რიონს ეძახიან, მაგრამ ნამდვილად იგი არის რიონის შენაკადი, რომელიც იმ ადგილას სიდიდით არ ჩამოუყვარდება რიონს. ჭანჭახის წყალი მარცხნიდან ერთვის რიონს გლოლას ქვემოთ მისგან 4 კილომეტრზე, შესართავს ცოტა ქვემოთ, რიონზე გადებულია კარგი რკინის ხიდი. ამ ხიდს ზემოთ, ოსეთის სამხედრო გზა ორად იყოფა. ერთი მიდის მამისონის უღელტეხილისაკენ და გაივლის გლოლაზე; მეორე, ხიდს მარცხნივ, რიონის მარჯვენა ნაპირს მიჰყვება და ქიორასა და ლებში მიდის.

ჭანჭახის წყალს გლოლასთან მარჯვნიდან ერთვის ბოყოს წყალი. ამ წყალს გაღმა, მწვერვალზე ყოფილა ციხე და მიტოვებული სოფლის სახლები. ეხლა ყველაფერი დანგრეულია. ციხესთან შემორჩენილია ძველი. ქვით ნაშენი ეკლესიის ნანგრევები. უკეთესადაა დაცული აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთის კედლები. შემდეგი ნაწილები განახლებული ყოფილა და ეხლა ისიც დანგრეულია. ეკლესიის აშენებეს მიაწერენ თამარ მეფეს. ეკლესია მოხატული ყოფილა. ნაცხოვრის ღრესკის ნაწილი ეხლაც მოჩანს საკურთხეველში. ციხისაგან შემორჩენილია მხოლოდ ნანგრევები ორი კოშკისა. ერთი ეკლესიის მახლობლადაა, მეორე ქვემოთ. ამ ციხის ჩრდილოეთით, მთის კალთაზე, დვას უბრალო დიდი ქვით

²² ლიტერატურა გლოლის სიძველეთა შესახებ: M. Brosset. Voyages., XII, 83-76-77; П. С. Уварова, МАК. IV, 83. 108-109.

ნაშენი. სულ პატარა ეკლესია, რომელსაც აქვს კარი სამხრეთიდან, და ორი სარკმელი, თითო აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კედლებში. ამ ეკლესიის აშენებას მიაწერენ დავით აღმაშენებელს და მას „საბეროს“ უწოდებენ, ეინაიდან აქ მწირს უცხოვრია. შიგნით ეკლესია მოხატული ყოფილა მშვენიერი ფრესკებით, საკუროთხევლის კონქში გამოხატულია ვედრება. შუაში — ტახტზე მჯდომარე მაცხოვარი გაშლილი სახარებით, რომელსაც აწერია:

— მე ვარ ნათელი სოფლისა“ და სხვა.

მარცხნივ ღვთისმშობელია, მარჯვნივ — იოანე ნათლისმცემელი, წარწერით: „ი-ე-ნ-ლის-მ-ც-მ-ელ-ჲ“, ამის ქვემოთ წარმოდგენილი არიან მღვდელმოწესენი, სულ ოთხი — ორ-ორი სარკმელს მარჯვნივ და მარცხნივ. წარწერა შერჩენია იოანე ოქროპირს. მარცხნივ — მღვდელმოწესეს უკან დახატულია „წ-ა-რო-მ-ან-ო-ზ“. მღვდელმოწესეებს გრაგნილები უჭირავთ. ერთ მათგანს აწერია:

გშუენის:.

შენდა: ყო

ველივე

დიდებაა:

პატივი:

ნეორეს:

მოწყალე

ბათათჳს

მხოლოდ

შობილისა

ძისა: შენი

საითა

მარჯვენა მღვდელმოწესის გამოხატულების ქვემოთ, მერმინდელი ასომთავრულით აწერია²²:

ქე ღეთო შემე

წელე მე მახარე

ბელჲ ცოდვილჲ ჳრ

მცმელთ სუჲმეარსჲ

უქარაგმოდ:

„ქრისტე ღმერთო შემა

წყალე მე მახარე-

ბელჲ ცოდვილჲ ჳუარ-

მცმელთ სუჲმეარისაჲ“²³

²² [M. Brusset, Voyage..., გვ. 76—77].

²³ ეს ორი სტრიქონი ჩვენთვის გაურკვეველი დარჩა, სიჩქარისა და სიბნელის გამო: საღამოს მოგვიხდა ეკლესიაში ასვლა, წვიმას აპირებდა, ჩამობნულდა და დაბრუნებას ვეშურებოდით.

დეთას ძეა
ვინც წარაკითხო
ბრძნოთ შენობ მწყა
მნც შიგ

დავითას ძეა
ვინცა წარაკითხო,
ბრძანოთ შენდობა, შენცა
შენი ცოდვანი შეგენდოს“

მარჯვნივ:

ღმერთო ბ
მარჯვე შე
დავითო

„ღმერთო გაუ-
მარჯვე, შეიწყალე
დავითო (?)“

შიგ ეკლესიის თაღებზე შემორჩენილია ძველ ფრესკათა ნაწილები: ფერისცვალება, ხარება, შობა. სხვა ფრესკები დასავლეთის მხრით სულ მოშლილია.

შიგნით კედელზედ მიყუდებულია დიდი ხის ჯვარი რომელსაც ვერცხლის ფირფიტები ალარ შერჩენია.

ამ ეკლესიაში ინახება ბევრი დროშები, წითელ-ყვითელი ქსოვილებისაგან შეკერილი. გრძელ ტარიანი, მრავალი ზანზალაკებით. აქვე ყოფილა ბრინჯაოს ჭურჭელი, რომლის სურათი გამოქვეყნებულია უფაროვას გამოცემაში²⁵ და რომელიც მას ბოქაულის შემწეობით წაუღია, ხოლო სამაგიეროდ უბრალო რუსული ხატი გამოუგზავნია ეკლესიისათვის.

სოფლის განაპირას ქანჭახის წყლის პირზე დაცულია დიდი ოთხკუთხედი კოშკი, ამბობენ. რომ ეს კოშკი და ციხე შეერთებული ყოფილა გვირაბით, მაგრამ მდებარეობა ისეთია, რომ ეს გარემოება საეჭვო ხდება.

თვით სოფელში დგას იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია. განახლებული, გარედან შეღესილი და შიგნით კირით შეთეთრებული. კარები აქვს დასავლეთითა და სამხრეთით, სარკმელები თითო აღმოსავლეთით, დასავლეთით და სამხრეთით. ქვის თალი ალარ შენახულა და ხისა გაუკეთებიათ. კანკელი ხისაა. ახალი, ტილოზე ნახატი სურათებით, ტლანქი ხელობისა. ეკლესიის აღმოსავლეთით, ახლოს დგას ქვის ოთხკუთხედი შენობა, რომელსაც ქვემოთ გაშლილი კამარა აქვს. ამ კამარაზე ხის ოთხ ბოძზე აღმართულია ყავრის ფანჩატური, რომელშიც ორი პატარა ზარი ჰკიდია.

²⁵ П. С. Уварова, МАК, 88. 108, სურ. 82.

ეკლესიაში სამი ხატი:

1. მაცხოვრის ხატი, ვერცხლისა. 55×38 , 5 სმ. ქვემოდან აქვს ტარი, რომლის ზომაა 12,5 სმ. შინაარსობრივ ხატი სამ ნაწილად იყოფა. ზემოთ წარმოდგენილია სრული ტანით, ფეხზე მდგომარე მაცხოვარი, სამღვდლო შესამოსით, ხელში სახარებით, წარწერით: $I\overset{+}{C} X^{\circ}C$. მარცხნივ არის გაბრიელ მთავარანგელოზი, წარწერით: „გ ბ რ ე ლ მ თ ვ რ გ ე ლ ზ ი“. მარჯვნივ—მიქელ მთავარანგელოზი, წარწერით: „მ ქ ე ლ მ თ ვ რ ნ გ ლ ზ“. ხატის შუა ნაწილში წარმოდგენილია ცხენოსანი გამოსახულებები წმ. დემეტრესი და წმ. გიორგისა წარწერებით: „წ ა ღ ე“ „წ ა გ ი“. ჩანს სანახევროდ, ქვემო ნაწილი დაფარულია გვიანი ფირფიტებით, შუათანა ფირფიტებზე ნათლისღებაა წარმოდგენილი; მარცხნივ ანგელოზი მოჩანს, მარჯვნივ—რომელიღაც წმიდანის სახე მოშლილი. ქვემო აშიაზე დარჩენილია მარცხენა ნახევარი უწინდელი ასომთავრული წარწერისა; წარწერა ეხლა ორ სტრიქონიანია, მაგრამ ბროსეს დროს სამსტრიქონიანი ყოფილა²⁶.

„წო: გი: გლონისაო...

გლონისა: მოიჭედა...

შკლისა: გიგსა: პტრო...“²⁷, ²⁸.

ხატის არშია მცენარეული ხლართულებით არის მოჩუქურთმებული. აშეიბზე წარმოდგენილი არიან: მარცხნივ—თეოდორე („თე“), მარჯვნივ—ესტატე (წ ა ეს ტ ე), ქვემოთ—„წ ა ნ კ (ოლოზ?)“.

2. ვერცხლის ხატი, $41 \times 33,5$ სმ. ზემოთ წარმოდგენილია გამობერვით მაცხოვარი წარწერით: „იო ა ს ქ ე“. მარცხნივ—გაბრიელ მთავარანგელოზი: „გ ბ ლ“ მარჯვნივ—მიქელ „მ ქ ლ“. ქვემოთ მარცხნივ და მარჯვნივ თითო წმ. გიორგი. დიოკლეტიანე მეფის მგმირავი შუბით (წ ი გ ი). ხელობა ტლანკია.

3. პატარა ხატი ღვთისმშობლისა, ჩვილელი, წელსზევით, $12,5 \times 9$ სმ. ძლიერ უხეში ნახელავი.

²⁶ M. Brosset, Voyage... XII, გვ. 77; [П. С. Саврова. МАК, IV, გვ. 109].

²⁷ ბოლო სტრიქონი ბროსესგან გვაქვს გადმოწერილი.

²⁸ [ფოტოზე ცხადად იკითხება: „შკლისა... გიგსა: პტრე“ (გ. ჩუბინ - შვილის შენიშვნა)].

4. სპილენძის თასი, რომელსაც მხედრულად აწერია:

მემოწირგს (sic): შიოს: ცხილენელს:

წმინდა: გიორგი. ქალქისა: ეს: თსი

თასი შეუწირავთ იმ ეკლესიისათვის, რომელიც ციხესთანაა ზემოთ, მწვერვალზე. იმ ადგილს დღესაც „ზეთ ქალაქს“ ანუ „ზემო ქალაქს“ უწოდებენ.

გლოლას ზემოთ ყოფილა პატარა ნიშის მსგავსი ეკლესია, მამაწმინდა. ეხლა დანგრეულია. შიგ ყოფილა „მტრედის მსგავსი“ ქანდაკება, რომელიც ოსებს წაუღიათ.

ზემოთ, მის მახლობლად არის რაჭის მაზრაში შემომავალი ოსების სოფელი ღურშევი.

გლოლის დასავლეთით, ტყეში ყოფილა მეორე, წმ. გიორგის ეკლესია, რომელსაც უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონია მცხოვრებთათვის. მას უწოდებენ „შხელის ეკლესიას“. მისთვის დაწესებულია მთელი კვირა მარხვა, ორი კვირით ადრე ყველიერამდე. აღდგომა დღეს ამ ეკლესიაში ზემო რაჭის სხვა სოფლებიდანაც კი მოდიან და იქ სადილობენ ხოლმე, შემოდგომაზე, გიორგობის თვეში აქ იცის დღესასწაული ათენაგენობა. ეს პატარა ეკლესიები ჩვენ არ გვინახავს.

IV ს ო რ ი უ

სორში სამი ჩვეულებრივი ერთნაფიანი ეკლესია ყოფილა. ერთი წა გიორგისა, ხეობაში ააგნებული, მეორე მთავარანგელოზისა მახლობელ გორაკზე. ისინი ეხლა გაუქმებულია; მათი ნივთები გადმოტანილია ჯვარცმის ეკლესიაში, რომელიც ჩვეულებრივი რიგის ერთნაფიანი ნაგებობაა, ქვითკირით ნაშენი, 13,8 × 8,5 მ, ორი სართავი კაშპრით და გოდრული თაღით, საკურთხეველი ერთია, მაგრამ მას ახლავს სარკმლის აქეთ-იქით თითო ვიწრო და წალალი ნიში, მათ შორის მარცხენა სამკვეთლოს შეიცავს, სარკმლის ქვემოთ ეპისკოპოსის საჯდომია, მას ახლავს კიდევ ორივე მხრით საჯდომები—სხვა მღვდელმსახურთათვის. სარკმელი რვაა, სამ-სამი დასავლეთით და სამხრეთით, თითო აღმოსავლეთითა და

²⁹ M. Brousset, Voyage..., XII. გვ. 65—66; П. С. Уварова. МАК. IV, გვ. 117—120; [ა. კაკაბაძე, საისტორიო კრებული, IV, გვ. 107—108; Н. Минделли, СМОМПК. XIX, გვ. 116—120; გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 314—322 (№ 49) და ტაბ. XIV და XVI].

ჩრდილოეთით. კარი სამია, თითო ყოველ მხრით გარდა აღმოსავლეთისა. ეკლესია განუახლებიათ 70 წლებში გასული საუკუნისა და მაშინ მოუშლიათ სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ეკედრები და გაუფართოებიათ დასავლეთი ნაწილი ტაძრისა.

გადმოცემით ეკლესია აშენებული და მოხატულია საპყარ ერისთვის ქარელიძის ქველის მიერ, რომლის სურათი წარმოდგენილია ჩრდილოეთის კედელზე. ეს უნდა მომხდარიყოს XV—XVI საუკუნეში, ხოლო XVIII საუკუნეში ეკლესია განუახლებია შოშიტა III რაჭის ერისთავს, რომლის სურათი დაცულია სამხრეთის კედელზე.

კედლები ეკლესიისა შიგნით სულ მოხატულია ფრესკებით, ასომთავრული წარწერებით, რომელნიც უმეტეს შემთხვევაში წაბლალულია. საკურთხეველში ზემოთ ნაცხოვარია ანგელოზებით და ქერაბიმებით აქეთ-იქით. მის ქვემოთ ედრება წარწერებით იჲ ქე, ღდაჲ ქსი, ივანე ნათლისმცემელი. ამის ქვემოთ მხედრული წარწერა:

ქ: ზი: მაცხოვარო: ზირმღთისა: მე: ერისთავი. მოშიტა: შქმიწუალე³⁰.

ამის ქვემოთ დეკორატიული ანია, მის ქვემოთ მსოფლიო ეკლესიის მამები, ხუთ-ხუთი თითო მხრით სარკმელისა. მათ ქარტები აქეთ ხელთ ასომთავრული წარწერებით. სხვათაშორის აქ წარმოდგენილნი არიან გრიგოლ ღვთისმეტყველი და წმ. ოქროპირი. კუთხეებში ანგელოზებია.

ერის კაცთა ფრესკები საკმაოდ ყოფილა, ზოგი მათგანი დაზიანებულია და მხედრული წარწერა გადასული. კარგად მოჩანს ჩრდილოეთ კედელზე ქვემოთ, მუხომოდრეკილი ჩავედრებელი ქრელიძე ქველი წარწერით³¹:

1. წმიდარ: გი: მრავალძალისარ: მეუხ და მფარველ:
2. ექმენ: წე ღუთისა: ჭრელისძესა³²: ქველსა:

უკანასკნელი სიტყვა უვაროვის გამოცემაში არ არის. ეტყობა ის ა. ხახანაშვილის ვერ ამოუყითხავს³³. ამას გარდა ყოვლად მიუღებელია ხახანაშვილის აზრი, ვითომც წარწერა XI საუკუნდს

³⁰ [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 316: ს. კაკაბაძე, საისტორიო კრებული, IV, გვ. 108].

³¹ [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 316. № 2; ს. კაკაბაძე, საისტორიო კრებული, IV, გვ. 108: Н. Минделен, СМОНПК, XIX, გვ. 117: П. С. Ушаков, МАК, IV, გვ. 117]. პირველი ორი ათა გადაბეჭულია და შეიძლება ქარულიძესა ნიშნავდეს.

³² [ნ. მინდელის წაითხებით: „ქარელის ძესა“ (იქვე)].

³³ [ნ. მინდელის პუბლიკაციაში, უკანასკნელი სიტყვა ამოკითხულია (იქვე)].

ეკუთვნოდეს. ამას ვერ იტყვის ვერც ერთი მკვლევარი, რომელსაც თუნდ ერთი მხედრული დამწერლობის ნიმუში ენახოს XI საუკუნისა; სინამდვილეში კი ამ ფრესკის წარწერის პალეოგრაფიული ხასიათი XV—XVI საუკუნეებზე აღრინდელი არ არის.

სამხრეთის კედელზე შერჩენილია სამი სურათი, ერთი წინა მდგომი, როგორც ეტყობა, ეკლესიის მაშენებელია, ვინაიდან ეკლესიის მოდელი უტყობია ხელში.

მესამე სურათის მარტო პირის სახე და მარჯვენა ხელი მოჩანს. წარწერები ამას ასომთავრულით ჰქონია, მაგრამ სულ გაფუჭებულია. რა თქმა უნდა, ესენი რაჭის ერისთავები უნდა იყვნენ. ისინი წითელი მოკლე ტანისამოსით არიან წარმოდგენილნი, დაბალი თავსახურავით, რომელთაც თეთრი ქუბა უელის ქვემოთ. საზოგადოთ მათი ტანსაცმელი, როგორც უეაროვის ქალიც შენიშნა, ათაბეგების სურათებს მოგვაგონებენ ზარზმასში.

მესამე ფრესკა წარმოადგენს ცოლ-ქმარს. მამაკაცი ისეთი ტანისამოსით არის, როგორც პირველ სამ ფრესკაზე, ცოლის პირისაზე სრულიად მოშლილია, სამაგიეროდ მშვენივრად მოჩანს მისი მდიდრულად შეკერილი ყვავილებიანი კაბა. ამ სურათს უეაროვისა არ იხსენიებს.

ნივთები სორის ეკლესიისა

საეკლესიო ნივთებით სორის ეკლესია მდიდარი ყოფილა. მაგრამ ბევრი დაკარგულა არა თუ წინათ, არამედ მას შემდეგაც, როცა ეკლესია ინახულა მ. ბროსემ და პ. უეაროვისამ. გადარჩენილი ნივთები ძალიან დაზარალებულია. ჩვენ ვნახეთ:

1. კანკელის წინ დასადგმელი დიდი ჯვარი (296×131 სმ). მარჯვენა და მარცხენა მკლავები ჯვარისა შედგენილი ყოფილა ვერცხლის ფირფიტებით, წმიდანების ნაჭედი სახეებით, მაგრამ უმეტესი ნაწილი მოძარცვულია; გადარჩენილებზე მოჩანს სურათები: ზემოთ ტახტზე მჯდომარის მაცხოვრისა და მის ქვემოთ ზეზე მდგომი მთავარანგელოზისა ამოღებულის ხმლით მარჯვენა ხელში, წარწერით: შქელ. შუა ნაწილში ჯვარისა მოჩანს შარავანდედი, რომელიც წმინდანისა და ქვემოთ პერმინდელი მხედრული წარწერა:

ჯაფარიძის ქ[ალი]

მარგხ. ამის მეტი ვერ

შეესძელი. უგელა
შეეწიეთ. ამისი მაღლი
ბეწიათ.

მეორე ადგილას ჯვარისა გამოსახულია მთავარანგელოზი
გაბრიელ ზეზე მდგომი, ლაბარუმით. მის ქვემოთ წა გიორგი ზეზე
მდგომი, შუბით და ფარით. უკანასკნელი სურათი ჩვენ კიდევ
კალკე გადმოვიღეთ უფრო დიდად. ამას ლაშაზი ასომთავრული
წარწერა აქვს სახელისა: წა გ-ი. ქვემოთ აქეთ-იქით ახლავს
უწნო შესრულებული ასომთავრული წარწერა.

1. [ქმ]ოიჭედა	მრკზის დეკ
2. ნოზობსა	სულასსა
3. ჰელესნო	ბა (სა)
	4. კოზა...
	5. ისმი...

უკარაგმოდ:

„ქ. მოიჭედა მარ-
კოზის ღეკანოზობასა,
სულასსა ჯელოსნობასა
კობა(ხ)ის ძისა“³⁴.

2. წმიდის გი-
ორგის ხატი, 27X
20,5 სმ (სურ. 7). წმ.
გიორგი ზეზე მდგომა-
რეა, შუბით და ფარით.
წარწერით: წი გ-გი.
ხელობა ტლანქია. ფენ-
გები ბალახოვანი შემ-
კობილებით. მარცხნივ
იწყება და ქვემოთ
გაგრძელებულია ასო-
მთავრული დაზიანებუ-
ლი და გაუგებარი
წარწერა:

სურ. 7

³⁴ პ. უვაროვას გამოცემაში წარწერა მოყვანილი არ არის (იხ.
П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 118, ტაბ. XI.1); [გ. ბოკოროძე, VIII,
გვ. 318, № 1 (ქუთ. მეხ. № 1937)].

მე

ბ

გქრა ე ბმ

ი...

3. ხატი ღვთისმშობლისა, $27,5 \times 21$ სმ. ყოფილა ჟურადებით ნახატი, მხატვრობა ეხლა მოშლილია. ოქროთ დაფერილი ვერცხლის ფენგები დაცულია. ზემოთ ასომთავრულით განირჩევა ასოები.

დ ღ რ თ

ლ მ ს ი²⁵

4. მთავარ ანგელოზის გაბრიელის ხატი, 60×41 სმ. ოქროთ დაფერილი ვერცხლით ნაჭედი, ბურთით და ლაბარუმით ხელში, ლაშაზი ხელობისა. წარწერა ასომთავრულით:

გ ბ ლ მ თ რ ი

ა ზ ი²⁷

5. მაცხოვრის დიდი კარედი ხატი. წამლით შესრულებული, მხატვრობა სულ მოშლილია, ფენგები მოყვითლული ვერცხლით შეჭედილი გამოსახულებებით და ბალახისებრი შემკულობით; ზემო ორ ფირფიტაზე გამოსახულია მთავარანგელოზები, ორზე კი ჯვარცმა; ეხლა სულ გაფუჭებულია და უმეტეს შემთხვევაში მოძარცვული.

წინაპირზე, ქვემოთ, მარცხენა კუთხესთან ბ. უეაროვას დროს ყოფილა წარწერა შერეული, უშნო ხუცურ მხედრული ასოებით, რომელიც ჩვენ დროს აღარ იყო (ფოტო № 95)²⁸. წარწერას პირველი ნახევარი კარგად იკითხება, დანარჩენი სავარაუდოა. წარწერას ჩვენ ასე ვკითხულობთ:

ჯვარცმისა: ხატი

მეოხ და მფარველ ექმენ: მირიანს (?)

(მეოხ) ექმენ იაკუბ ოსტატსა მისა მეუ

ღლეს (?)²⁹

²⁵ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 320, № 6 (ქუთ. მუხ. № 1915)].

²⁶ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 320, № 5 (ქუთ. მუხ. № 1917)].

²⁷ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 322, № 1 (?)].

²⁸ П. С. Шаповал, МАК. IV, гл. 119, стр. 95.

²⁹ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 318—319].

6. მაცხოვრის ხატი ქარედის, მომცრო, კარებებზე წარმოდგენილია წამლით შესრულებული მთავარანგელოზები, მარცხნივ „მქლ“ (მიქელ), მარჯვნივ „გბლ“ (გაბრიელ). შიგნით ზემოთ გამოსახულია ქრისტე წელამდე, წამლით შესრულებული, წარწერით I^{CO}—, გარშემო მოჭედილობით.

ხატის ზურგზე, მოოქროვილი ფირფიტა შემკობილია ჯვრის სახით და ასომთავრული წარწერით:

ქ მს დრი
კენ ცანი ვთრ: კამრ
ნი ჩ და
გარდმშეღ (sic) შებღ მცთმი
ლთ ჩენცა შემენ ცხენნი წ
მდლნი მრნ და ნთლ
ითრთ ჩნთ: ართა
არს მქნლო ჯ
რცს სტო

უ ქ ა რ ა გ მ ო დ:

„ქრისტე (რომელმან) მოსდრიკენ ცანი ვითარ კაპოანი, ჩვენ-და გარდმოჰედ ღიებად შეცდომილთა, ჩვენცა შეგვცინე ცხოვარნი წ (მიდანნი) მადლნი, მიჩიანს და ნათელითურთ ჩვენით, არსთა არს მქნელო ჯვარცმისა ხატო“⁴⁰.

7. ჯვარცმის ხატი⁴¹, ზომით 24×19 სმ; ესეც წამლით დახატული. წარმოდგენს ჯვარცმას, მაგრამ ძალიან დაზიანებულია.

თვით ჯვარცმას მარგალიტის მძივი უკლის, ზემოთ ლალის ქვა ამშვენებს. ხატის ზურგზე ჯვარია გამოსახული და აქეთ-იქით ასომთავრულით უწყრია:

+	რ
მელი	ჩნთე
ის ჯვრ ს:	ეცვი: ქ
ე ღთო: ჩნო:	მეოს მე

⁴⁰ [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 66; Н. Минделл. СМОНПК. XIX, გვ. 119; გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 319–320, № 4].

⁴¹ [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 66; Н. Минделл. СМОНПК. XIX, გვ. 119; გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 320].

ევ ტრელ ის მესა
მირიან ს: და ცო
ლს ა ჩ
მ სა

უქარაგ მოდ:

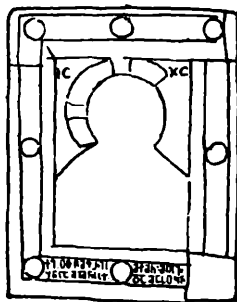
„ქრისტე, რომელი ჩვენთვის ჯუარს ეცვი. ქრისტე ღმერთო ჩვენო მეოხ მეყავ ტრელის ძესა მირიანს და ცოლსა ჩემსა“.

8. მაცხოვრის ხატი, 27×18,5 სმ, ყოფილა ფერადით დახატული, ეხლა გაფუჭებულია. შეჭედილი ყოფილა ოქროფერილი ვერცხლით. გვიანი დროისა. მაცხოვარს აწერია: იწ: ქე. ზურგზე მხედრული-წარწერაა:

ქ: ჟ ი: რომელი: მოხვედ: ზირვე
ლ: ცთომისა: და ხსნად: იესო: მეო: ღ
თისა: ცხოველისაო შემეწაღე: მე: ერ
ისტვის: შეილი: სო სია: რომელმან: ჯელვ
უავ: მკობად: ხატისა: ამის: შენისა: რათ
ა: ღირს მეოთ: მე: მარჯვენით: შენსა:
დადგრომად: დღესა: მას: დიდსა:
განკითხვისასა: ამინ: მაცხო-
ვარო: მმეიდობით:

დაიცვე: ერისთვის: შეილი: ქაიხოსრო: ამინ:
წარწერა ეკუთვნის XVI—XVII საუკ. ⁴².

9. მაცხოვრის ხატი, 21×16,5 სმ. (სურ. 8), ყოფილა

სურ. 8

⁴² [ბ. ბოკორიძე, VIII, გვ. 318, № 2 (ქუთ. მუხ. № 1913);
П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 118 და 119, სურ. 94; Н. Миндели,
СМОМПК. XIX, გვ. 120].

წამლით დაბატული, მხატვრობა მოშლილია. მოყვითლული ვერცხლის აშიები შემკობილია ლურსმულის მსგავსად. წარწერა მაცხოვრისა: 1^ა X^ა C.

ქვემოთ ასომთავრული წარწერა:

ქე ღთო მფარველ მექმნ მოსჴ [სა]

მნსა მექმნსა; აქ და მასა უკნ [ესა]

უ ქ ა რ ა გ მ ო ღ :
„ქრისტე ღმერთო მფარველ მექმნ მოსაესა შენსა მემნასა, აქა და მას საუკუნესა“⁴².

10. მთავარ-ანგელოზ გაბრიელის ხატი მოოქროვილი ვერცხლისა, 31,5×23,5 სმ წარწერით: წ^ა გ^ლ-, (სურ. 9). გაბრიელი ზეზე დგას ბურთით ხელში და ლაბარუმით. აშიები შემკობილია ფოთლების მსგავსად, დაზიანებულია. ქვემოთ. შეჩენილია ხვეული ასომთავრული ლამაზი წარწერა:

წ გ^ლ: მეოხ: ექ

ე: ნნსა: თგ^ადმ[ლსა?]

სურ. 9

⁴² [გ. ბოკორიძე, VIII, გვ. 319, № 3 (ქუთ. მუზ. № 1916)].

უქარაგმოლ:

„წმიდაო გაბრიელ, მეოხ ეყავ ნენიასა თავდიდის შვილსა
(ანუ თავდიდაის-შვილსა)“⁴⁴.

11. ხატი ღვთის მშობლის ხარებისა, ლამაზი ნა-
ხელავი მოყვითლულის ვერცხლის აშიებით და წარწერით-ხარება;
დახატულია ფერადებით, იყოფა ორ ნაწილად. ზემოთ მარჯვნივ
ღვთის მშობელი სკამზე მჯდომარე, შემკობილი შარავანდედით,
რომელსაც ზემოთ უზის მოყვითლულ ფენგებზე ორი ცვირფასი
ქვა, ხელში დადებული აქვს წიგნის მსგავსად გაშლილი რვეული(?).
მარცხნივ მთავარანგელოზი სრულის ტანით. ქვემო ნაწილზე
ორი მხედარი სრულის ტანით შუბით და ფარით, მარცხნივ [წ]ე
მწამე დიმიტრი (?), მარჯვნივ წ]ე მოწამე კოსტანტინე წარწე-
რებით სახელისა. ზემოთ პატარა მედალიონში წელს ზევითი მაც-
ხოვარია, რომელიც აკურთხებს ორივე ხელით.

12. ბარძიმი ვერცხლისა, მხედრული წარწერით⁴⁵.

ქ. მოისსენე უფალო: დედოფალი მარიამ.

13. თეფში ვერცხლისა, წარწერით⁴⁶:

ქ. მოისსენე: უფალო: ბატონიშვილი:
დარეჯან.

ქ. მეფის ქალის: დარეჯანის: არის.

14. ტეშხუმი ვერცხლისა, წარწერით⁴⁷:

ქ. მოისსენე: უფალო: ბატონიშვილი:
დარეჯან:

15. ვარსკვლავი და კოვზი, ვერცხლისა.

16. ოლარი მოქარგული, წმინდანების სახეებით და შემ-
კობილი ცვირფასი ქვებით. ზემოთ მაცხოვრის გამოსახულება და
ხარება. ქვემოთ ხუთი წყვილი სურათი სხვადასხვა წმინდანებისა,
სულ ათი⁴⁸.

17. საცეცხლური ვერცხლისა.

18. ორი პატარა ვერცხლის დოქი⁴⁹.

⁴⁴ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 320, № 7 (ქუთ. მუხ. № 1912)].

П. С. Уварова. МАК, IV, гл. 119, с. 96: წარწერის ტექსტი არ
არის მოცემილი. ცხლად ნათქვამია, რომ წარწერაში ვინმე იღანა ცოხსწეგ-
ლი. როდრეკ ჩანს ა. პაპაშვილს სახელი „მნსა“ გაუხსნია როდორც „იგანაჲსა“

⁴⁵ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 321, № 9 (ქუთ. მუხ. № 1908)].

⁴⁶ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 321, № 11 (ქუთ. მუხ. № 1910)].

⁴⁷ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 321, № 10 (ქუთ. მუხ. № 1909)].

⁴⁸ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 321, № 14 (ქუთ. მუხ. № 1924)].

⁴⁹ [შვაჟგ. გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 321, № 12 (ქუთ. მუხ. № 1911)]

19. ჩაფხუტი რკინისა

20. ენქერი ნაკერი

20. სახარება, სორის ეკლესიიდან ჩამოტანილი,⁵⁰ ეტრატ-ზედ 28×17,5 სმ. ნაწერია ორ სვეტად, ნუსხახუცური ხელით, სულ დაწლილია, ფურცლებ-არეული და დასვრილი. ამოვიღე ნაგავიდან, სორის ეკლესიაში, რომელიც ებარა სრულიად უვიც მნათეს და უყურადღებოდ იყო დატოვებული. ყდა დამპალია. შენახულა მხოლოდ მისი საძი ნატეხი და თითბრის საბმული. სახარება შემკული ყოფილა საუცხოვო, ფერადოვანი კამარებით (დაცულია მხოლოდ ერთი, გასვრილი კამარა) და ოთხი მახარობელის სურათით. ამათგან დაცულია ორი: ლუკასი და იოანესი. ლუკასის საწინგეს წინ, გაწლილი სახარებით, რომელზედაც ორ სვეტად სინგურით უკვე დაწერილია დასაწყისი მისი სახარებისა (ნუსხახუცურით). იოანე უკარნახებს პროზორეს, რომელსაც უკვე დაუწერია პირველი სიტყვა მისი სახარებისა. ზემოთ, კუთხეში ჩანს მაკურთხეველი ხელი უფლისა. ყოველი სახარების დასაწყისში არის პატარა სამკაული თავსართი—ოთხკუთხედი, ფერადი შენახატი, რომელზედაც სინგურით სწერია, თუ რომელი მახარობელის თავია.

თითოეული სახარების პირველი მეთაური ასო შემკულია მიწიანტურჯული კაცის სახეებით, ღამაზი ხელობისა. მათეს სახარების დასაწყისი და მისი სამკაული ყველაზე უფრო გასვრილია.

ჩვეულებრივი მეთაური ასოები ზოგი შავი მელნით არის ნაწერი, ზოგი სინგურით. სახარებას ბოლოში ჰქონია სარჩევი. სულ დაცულია 206 კაბადონი. ამათში ორი სხვა ხელთნაწერი. სახარებისა არის, ისიც გაფუჭებული.

იოანეს სახარების ბოლოს, ტექსტის ხელით სწერია:

ჟ. ედ წო სმზო ღთო ჩნო

მეოზბითა ედ წიღისა ღ

მრთის მმოზღისათა:

ღა ძალითა ცხელს მე

ოფლისა პტსნისა ჯათა

მზბითა წთა მთერნგზ

თაჯთა. ღა წღისა ინე

⁵⁰ [საქართველოს მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა—კოლმეცნო H, ტომი IV, თბილისი, 1950, გვ. 136—137, № 1707].

ნთლის მცემლისაჲთა
 და მსუბითა წთა მასა
 რებელთა და ღთის მეტ
 ეუჭლთა. მათე. მ
 რკოზ. ლუკა და იონეს
 ითაჲ. და ელთა წთა
 შნთა ვედრებითა ა
 დიდუ და დაჲცევე ელთა
 გნ ვნებათა სლრთა
 და ჯორცელთა ვარდ
 ან, ავლეველი. მ
 ადიდებლდ ღთბისა შნი
 სა. რნ სიუუარული
 თა შნითა აღმაწერი
 ა წჲ ესე ოთხთავი
 მლოცველსა მთსა. უ
 ნდოსა არსენის: —
 და მე ვარდან მემნ კო
 სტანტისმან სალოცვე
 ელად სლრისა ჩიონათს
 და მისაცხენბლდ სლსა
 მშობლთა ჩმთა და შვი
 ლთა და მომავალ
 თა ჩნთა ელთათს: და
 ვდევე მონასკერსა
 ჩნსა სამარხოსა და
 სამლოცველოსა ჩნ
 სა, სედარსა წდრისა
 თევდორესსა: გვე
 დრბი ელთაჲ მდდე
 ლთა და ღენთა და ეთა
 მოწესეთა რა ლცვით

მოგსენებოდის ელ
 თაგ-ნ სლ-ი ჩ-ი ჟ-ა სახ
 არებისა წარკითხ
 ვისსა და ე-თა ლ-ცვა
 თაცა ზ-ა: ვინ რაჟთა
 ცა მიზნითა იკადროს
 და გ-ლეოს გ-ნეუშბ-დ
 ამისსა წიღ-ით ეკ-ლს-თ ჩ-ნით
 კრ-ლმცა არს პირითა
 ღ-ჯთა და ე-თა წ-თა მა
 დღითა და ამით ოთხ
 თვ-ითა ან:—

იოანეს სახარების სარჩევის დასასრულს სწერია:

ო-ო ი-კ ქ-ე მეო და სტ-ო
 ღ-თის-ო შეიწ-ლე ს
 უღ-ით და ჯორცით
 ვარდან ავლევ
 ელი:

მეორე სახარების სარჩევის ბოლოს:

ო-ო ი-კ ქ-ე მეო და სტ-ეუა
 ო ღ-თისა ცხოვ-ლის-ო
 ადიდე სლ-ითა ჯორც
 თა თანა: პ-ტრნი ჩ-ი
 ვარდან, ავლევ-ლი:—

მარკოზის სახარების სარჩევის ბოლოს XIV საუკუნის მომსახო
 შედრული ასოებით სწერია:

ქ: არის: ძველთაგან: მონასტრისა: საქონებელი: გადავში
 მისითა: შესავლათა: და მიქონებია: წეს მალექმანიძე
 და გოგინაძე: მისითა: ერთი: ზვარი: მერცხალა: მონასტერს:
 აღექმის: სეული. მისითა: დებურელელი: მისითა:
 ერთი: უანა: ბალაურისა: ნახევარი: ესე: პირველად

მონასტრისა: ეოფილა: და აწ: ახლად: მე: ერისთავსა:
ბედანს: დამპტიცებია: და ვინცა: გამოახვას: იგი
მცა: რისხავს: აწ: წინამძღვარი: დამიუენებია და მისით პირი
თა: მონასტერსა: ამსახუროს: თუ: მან: რამე: დაგაკლოს
ჰკითხე: ჩუენ: არას: გვემართლები: წურომასა:

ამას ზემოთ სხვა, ჟურო წვრილი მხედრულით:

ქ: ესე: წიგნი: ჰკადრეთ: და მოგახსენეთ: ჩუენ
ერისთავმან: ლომინამან და ჩემა მამა
ქახოსრო: მას: ეამსა. როდეს: მოკითხულ
ვექენით: რაცა: ბედანის: აღაპი: იუო: გარადა
კარადანილ იუო: სამაღალებო: ერთი
ზროხა: კუდარული: და: ერთი: ცხვარი: ეწერა.
აწ: მისად: სანუქმოდ: შემოგვიწირავს:
ერთი: ზროხა: და ზროხა: ცხოვარი:
და ორი: გვერდი: ჰური ეოველათა: [ამად]
ლაებათა: დაღეთა: ერთი: ცხოვარი: [და ცვი]
ლი: მახარობლის: შვილისა: შიხალავერეულ
ის: ვენახისა: ორი: წილი: ეოველთა ამა
ლალაებსა: დღესა: ისარევე: აღაპსა: იქმოდეთ
ვინცა: ესე: შესცვალოს: რაცა: ბედანსა
საფიცარი: დაუწერია: ისიმც: რისხავს:

მეორე გვერდზე—სხვა, XVI საუკუნის (?) მხედრული ხელით:

ქ. სახელითა: ღთისა: შენ: მხსნელო: და მეოხო: და მფარველო
სულითა: ჩუენისაო: იესო: ქრისტეო: და მაცხოვარო: და ჯვარ-
ცმაო: ქრისტესო: რომელმან: ჩუენისა: მხსნათვის: ჯვარცმა და
ითმინე: მე: სასოებით: მონღობილმან: თქუენმან: ერისთავმან:
ბედან
დავდეგ: და შემოგწირე: სალაპოდ: და სალო [ცველა] დ: ზულისა
ჩუენი
სათვის: ერთი: ვენახი: მუხლუხეული: ერთი: ჰური: მახა-
რობლის:

შვილის: სეული: ერთი: ზროხა: კუდაროს: ბეგრისაგან:
 ერთი: ცხ
 ვარი: და ერთის: საკლავისა: ცვილი: მახარობლის: შვი-
 ლისა: და ორი
 სახაბაზო: ჰური: ეოველთა: ამაღლობათა: დღეთა: კარ: გან-
 ღებით:
 აღაზი: გარდისდებოდეს: სუთითა: მღრდლისა: წირვითა:
 და ერთი: ვეცხ
 ლისა: მაშრაჰა: დამიდგამს: ჩემთა შვილთა: სასიმართლოდ:
 ღვინო
 სა: რაგვარაც: ვის: უნდოდეს: იმითი: სმიდენ: ჩემად: შესა
 ნდობლად: ვინც: ესე: მოჰმალოს: დასაბამადის:
 ჩემან: შვილმან:
 ანუ: ჩემან: გვარის: კაცმან: გინდ: შემდგომად: ჩუნსა:
 სხუათა:
 პატრონთა: და ერისთავთა: რისხაესმცა: მამა: მე: და სული:
 წმიდა: კრ
 ულ: წვეულ: და შეჩვენებულმცა: არის: სული: და გორცი
 მისი: ქრისტის: უარის: შეოფელთა: თანამცა: დაისჯების:
 ნაწილი...

შემდეგ აკლია.

სახარების ზოლოს მერმინდელი ხუცურით მიწერილია:

ასაღცისეს კარელელსა აპრონს და მისთა დედა მშთა
 მ-ეს დ-ნ.

იქვე, ქვემოთ მერმინდელი მხედრულით:

რანიცა: წმიდანნი: ამა შიგან: სწერისართ
 იოსტინეს: ცოდვილსა: სული: შეიწალეა
 ვინცა ბრძანოთ: თქვენცა: შეგინდოს. ღმერთმან.
 ამი უფალო: შემოგხვეწივარ: წმიდანო.

ქვემოთ სხვა ხელით, მხედრულით:

ქ. ღმერთო: შეიწალე: პაპ
 უნა: ერის: თვისუილი: ცო

დვილი და: საწულო

ბელი: ამინ: და კირელი:

ამ სახარებასთან ახლავს ერთი ფურცელი ქაღალდისა, რომელზე-
დაც სახარების სარჩევი წერებულა, XVIII საუკუნის ნუსხახუცუ-
რით. ბოლოს უწერია:

...[ა]ქმარე სუხრბე ესე ამის პეტრონს ეფთვიმე

ს: მღღლ მონაზ

ონს

ქეს: ჩდ: ლბ:

(ეს თარიღი ასომთავრულით სწერია)

იოანე მახარობლის სურათის ქვემოთ ტექსტის ხელით:

[ოთხნო თავ] ნო მსრებელნო მთე მრკზ ლუკა და ინე
შემიწულე

ცდვილი [ამლეველი ვარდან...?].

სარჩევის დასაწყისი ფურცელზე მხედრული ხელით სწერია:

ქ: ღმრთისა: დედისა: მისისა: თავს

დებობითა: და: ჯვარცმის ხატისა:

თავსდებობითა:

ცხორი (?) ზევისა: თა

ეს დებობითა: დავ

დევით: ესე: წი

გნი: ჩვენ: მმ

ათა: გრიგოლ:

...ბ: და: ბუ

თამან: და: ჩ

ნთა: შვილთა:

მმობისა: და ერცხ

ლობისა: აშა: ზი

რსა: ზედა: დღე

სითგან: წაღმა: ჩვენი: ევალაი: ერ

თი: იოს: და სწორი: ბართ: შემოდებული

და: შინა: მონაგროვები ეველაი: სწორი:

იუოს: რასაც: წავა...

სოფელი აგარა ნიკორწმინდის ახლოსაა. აქ არის ჩვეულებრივი პატარა ეკლესია, ქვეით ნაშენი. კარი მას დასავლეთითა და სამხრეთით აქვს, სარკმელი თითო ოთხივე მხარეს. კანკელი ხისა აქვს.

ეკლესია მოხატულია. ფრესკებზე არის ასომთავრული ხუცუპრი წარწერები. საკურთხევის ცაში არის ჯერ ვედრების კომპოზიცია ანგელოზებითურთ, მის ქვემოთ მაცხოვარი, რომელიც ჯვარს სწერს მწირველ ანგელოზებს. გამოხატულია დიდი გამოსვლა, ხოლო მის ქვემოთ—ეკლესიის მაშენებლები. დასავლეთის კედელზე გამოხატულია წა გიორგი და წა თეოდორე.

ისტორიული ფრესკები მხედრული წარწერებით

ჩრდილო კედელზე, აღმოსავლეთით:

წულუკი¹² მერაბ¹³, თანამეცხედრე მისი ჩიჯავაძის ქალი ანა.

მოჩანს მხოლოდ ანას თავი, დანარჩენი გაფუჭებულია.

ამავე კედელზე, დასავლეთის მხარეზე:

ლოლაძის ქალი (ელენე)¹⁴

კარგად არ მოჩანს. არც მისი კმრის ფრესკაა დაცული.

სამხრეთის კედელზე, დასავლეთის მხარეზე:

დათუა წულუკი¹⁵.

ფრესკაც სულ გაფუჭებულია, მხოლოდ თავის ნაწილი მოჩანს. დასავლეთის კედელზე:

...ერისთვის ქალი მარეს¹⁶.

სახეცა და ტანიც ცუდად არის დაცული.

შემდეგ ამავე კედელზე შემორჩენილია წარწერა:

... მერაბის: თანამეცხედრე: მისი [მე] გიორგი:

[თანამეცხედრე მისი] ჩიქოვანის ქალი ნესტან ჯარეჯან.

¹¹ [ე. თაყაიშვილის არა აქვს გამოყოფილი ზოტევი (შეად. M. Brosset. Voyage..., XII, გვ. 59—61; რ. ბოჭორიძე, VII, გვ. 220—223); შეიძლება, ეწეოთ (იხ. განაცხადი VII) ცალკე განიხილავს ზოტევის ეკლესიის ზატყას].

^{12—13} [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 61].

გიორგის სახე მოშლილია. ნესტან დარეჯანის სახე სანახევროდ არის დაცული.

საკუთრებელის ჩრდილო ნახევარსვეტზე დაცულია:

ნიკოლაოზ დონაძე

ამ ისტორიულ ფრესკებს გარს უვლის წარწერა. გამოყვანილი ნაწილი მხედრული ასოებით:

მაცხოვარო. სოტევისაო. ალგაშენე. მე წულუკიძემან. მერაბე. და. თანა. მეცხედრემან. ჩვენმან. ჩიჯავაძის. ქალმან. ანამ. ეკლესია. ესე. და. შევაძკვე. ხატიანი. და. ჯვარიოა. და. წიგნიოა. სადიდებელად თქვენდ. საოხად. და. სახსრად. სულისა. ჩემისა. მეთა. ჩვენთა. გიორგი. და. ქაიხოსროს. წასამართებელად. ავაშენე. და. დავახატინე. ქონსა მქ. ოვ. ვინც. შენდობა. ბრძანოთ. ღწნ შენდოს.⁵⁶

ქორონიკონში შეცდომაა. ჩვენი აზრით ასოები „შ; ქ“ უნდა ნიშნავდეს „შემდგომად ქრისტესა“, ხოლო „ოვ“ არის ქორონიკონის ასოები, რომელთაც თავში უნდა აკლდეს, „ტ“, „ტოვ“ კი უდრის 376 რიცხვს. ე. ი. 1688 წ. ის რომ წარწერა ეკუთვნის XVII საუკუნის მეორე ნახევარს ამაში ეჭვი არაა, რადგან ავტორი შემდეგ წარწერაში ამბობს, რომ ის ლევან დადიანის გაზრდილია. მაშასადამე, ყველაფერი, რაც მას მოუშოქმედნია იმერეთში, სამეგრელოში და გურიაში, უნდა მომხდარიყო ლევან დადიანის სიკვდილის, ე. ი. 1657 წლის შემდეგ. ამ დროს ჰქონია მას ოპი როგორც იმერეთის მეფესთან, ისე დადიან-გურიელთან.

ამრიგად, ეკლესია აშენებული და მოხატულია 1688 წელს. ამ დროს მისი მეუღლე ყოფილა ანა ჩიჯავაძის ასული, რომლისაგანაც ჰყოლია შვილები გიორგი და ქაიხოსრო. მეორე მისი მეუღლე, როგორცა ჩანს ბიჭვინთის მე-XVII საუკუნის დასასრულის ერთ გუჯრიდან, ყოფილა აბაშიძის ასული დარეჯან (იხ. ს. კაკაბაძის დასავლეთ საქართველოს ისტორიული საბუთები. წიგნი I, გვ. 85, თბილისი, 1921 წ.).

ისტორიული წარწერები თავდება დასავლეთის კარს აქეთ-იქით მხედრულად დაწერილი ლექსით:

⁵⁶ [შად. გ. ბოქორიძე. VII, გვ. 224; M. Brosset, Voyage... XII გვ. 60].

მარჯვნივ;

ქ: ჰე: მცხოვარო: გვედრეზარ: მე შერაბ: შენის: დიდებით
ჩვენთ: გვართა: ქონდათ: ეს: რაჭა: მრავალი: კიდის: კიდებით
მეცა: შევმატე: მრული: არც: მტერთა: გრდაკიდებით
და: აწ: ნახეთ: რა ვქენ: ემრწვილმან. სოფლისა: ან(ა)ზი-
დებით.

ქ: პირველ ოდიშსა: დავიმეარ: მამული: მეტდ: ბევრია
მერმე: აქ: ჩემი: სამკვიდრო: ეოკულგან: მოვშალე: მტერი
იწროთას: აქათ: სონამდის: და: სონიც: შიგან: ერია
და აწ: ნახეთ: ესე: სოფელი: თუ: როგორ ბინდის:.

ფერია
ქ: მე: დადიანმა: გამზარდა: ლევან: მღთივ: დოვლათიანმ
სრულ: მას: მონებდა: ქვეყანა: დაიპერო: მრავალ ემიანმან
სწორ: უპოველმან: სმკლეთზე: მან: ჰკვიანმან
და: სრმლიანმან

და: ნახეთ: რა: უყო: სოფელმან: ამ: მუხანათმან: ზიანმან.

მარცხნივ:

ქ: შეილურადა: მზრდიდა: მასწავლა: ზნეობა: ეოვლი: წე-
სები ნახეთ: სოფლისა: სიცრუე: სიზმარ: ეოფილი: ესები
არ: მიაჩნია: წეუელსა: უარეს: უკეთესები
და: არ ეის: გაუთავდების: წვლთ გლს დანკნესები⁵⁷.

წარწერები ნივთებზე

2. ეერცხლის ფეშხუმს მხედრულად აწერია⁵⁸:

ქ: წმიდაო გიორგი მსნეო და მსედარო აგარისაო შემოშიწი-
რავს⁵⁹ მე წულუკიძეს მერაბს ჩემთვინს ვერ სადღეგრძელოთა
მერმე სულის საოსათ ორი ფეშხუმი ერთი კამარა ერთი ვერც-
ხლის კობზი (sic) ორი ვერცხლის ნიტრა (sic) ერთი სამდულრაგი
და ერთი საზედამე მე დამიჭირავს წულუკიძეს მერაბს ჯინჭროლ-
სა და იწროთას შუა გაღმა ჭრებალო და ზოგიმი მათს გარდღმა
ოკრიბა და ტეილბური და მშა ნიკორწმინდლათ დამისკამს და

⁵⁷ [გ. ბოკორიძე, VII, გვ. 222—223; M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 60—61].

⁵⁸ [ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 59—60; იქვე, გვ. 59, იხ. ქვე-
მოთ მოყვანილი ნივთების (2—5) წარწერებიან შესახებ].

⁵⁹ დედანში: შემოშიწვას.

მეორე მხა კიდე სოფს სოფლათ დამისვამს ნასუჯუნევს სორგას
სახსლუ მისი ძემაჟლის კაცინათა და სონი კიდე სულათა:.

ამას გარეთ სხვა რაც მიქნია ამაზე რომ დამეწერა
ხანგრძლიათ მოვიდოდა და ნიკორწმიდის ეს სასაფლაო ამიშენე-
ბია და ჩემს ამბავს ვინც წაიკითხუთ იმაზე დამიწერია და იქ
შეიტეოხს⁹. სხვა სამს წელიწადს ვიყავი ოდიშს, გურიას და
იმერეთს (sic).

სამი ბატონი სელმწიფე გარდმეკიდა ღვთით ვერა მაწუინა-
რა თან სევანზე რა გვარად გავიძარჯვე ვინ იცის, ან სხვა პტერ-
ზე რა ექენი. აწ უეურე მესთაღს სოფელს თუ მისი ბეგარა არ
მოძლოს ვინ შენდობა ბრძანო [თქვენცა შეგინდოს ღმერთმა].

2. მეორე ვერცხლის ფეშხუმზე:

მე მერაბს წულუკიძეს შემომიწირავს წმიდის გიორგისათ-
ვის აგარისათვინ.

3. კალის პატარა ჯვარზე:

ქ. ცხოველ მუოფელო: ჯვარო წულუკიძე მერაბ: აცოცხლე
და აცხონე.

4. ვერცხლის კოვზზე:

ეს კოვზი შემომიწირავს მე წულუკიძე მერაბს წმინდის
გიორგისათვინა.

5. ვერცხლის კამარაზე:

წმიდაო გიორგი აგარისო შემომიწირავს ეს კამარა მე წულუ-
კიძეს მერაბს ჩემთვის ჯერ სადღეგრძელოთ მერე სულის
საოხათ ამინ.

ხ ა ტ ე ბ ი:

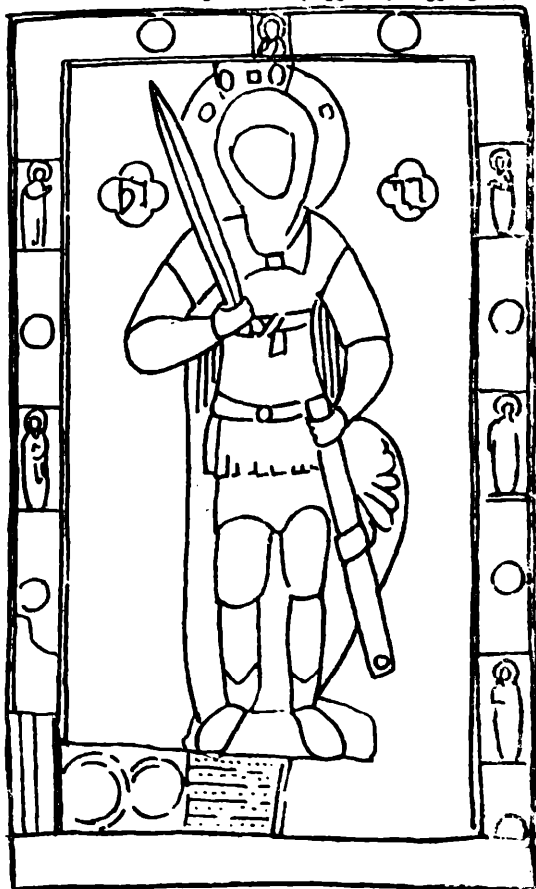
1. ხატი ღვთისმშობლისა, ჩვილედი, 24×17 სმ.
ვერცხლის ნიშბი მოცილებული აქვს. აშიებზე გამოხატულია ხატის
თემკვეთი ცოლ-ქმარი.

სულ ზემოთ მაცხოვარია, მის ქვემოთ ღთავარანგელოზები,
ხოლო აქეთ-იქით წელზევითი ფიგურები. ქვემოთ არის მხედრ
ლი წარწერა:

⁹ ნიკორწმინდაში ეს საფლავი აღარა ჩანს.

ქ. სასელითა: მადითისათ (sic): მოვაჭედინე: ხატი: ესე: ეოლაწმიდისა: მე: წერეთელმა: ღომკაცმა და მისთანა: შეცხედრება ელენემ: ჩენათ (sic) სადღეგრძელოთ: და სულისა ჩვენისა სახსრად: ამინ უფალო.

2. აგარის ეკლესიის მთავარი ხატი წმ. გიორგისა, დიდი, 126×72 სმ., ოქროთი დაფერილი ვერცხლისა⁸⁰. წა

სურ. 10

⁸⁰ [გ. ბოკოროძე, VII, გვ. 223—224 (ქუთ. მუზ. № 1926); ა. ქეთათელაძე, მთაბე, VII, გვ. 59].

გიორგის გამოსახულება გამობერვითაა ნაჭედი. იგი ზეზე დგას, ტანზე ჯავშანი აცვია. მარჯვენა მხარზე გადებული აქვს ბრტყელი ხმალი, რომლის ტარი მას მარჯვენა ხელით უჭირავს. მარცხენა ხელი ხმლის ქარქაშზე უდევს, იქვე, უკან არის ფარიც. შარავანდელი და აშიები მოთვალული ყოფილა, მაგრამ 55 თვლიდან ცხრაღა დარჩენილა. გარდა ამისა, აშიები შემკული ყოფილა გამობერვით ნაჭედი, ოქროცურვებული ვერცხლისაგან გაკეთებული წმიდანთა ფიგურებით. თოთხმეტი ფიგურიდან ახლა მხოლოდ რვა დარჩენილა. მათ შორის: ღვთისმშობელი, იოანე, წმ. ნიკოლოზი, იოანე ნათლისმცემელი და მარკოზი. ძველი წარწერისაგან შემორჩენილია მხოლოდ სახელი „წა გი“ კლასიკური ასომთავრულით დაწერილი. დანარჩენი მოგლეჯილია. სამაგიეროდ, ხატის განმარტებელს ქვედა აშიის ზემოთ, წმ. გიორგის ფეხებთან, გაუკეთებია ხუთ სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა:

წო. გ: შვიწყალე გენ
უქიბე: მოძღვრი სბა
მისი შვილი. ზოსიმე. გა
უმელ. წო. გ: უმეღე. მ
ამუას. დავითსა.

უ ქ ა რ ა გ მ ო დ:

„წმიდაო გიორგი, შვიწყალე გენუქიბე მოძღვარი საბა, მისი შვილი ზოსიმე, გავაშელი. წმიდაო გიორგი, უშველე მამუკასა, დავითსა“.

როგორც ამბობენ, ეს ხატი ჩამოუტანიათ წის გ-ის მთიდან, სადაც ყოფილა ჩუქურთმებით შემკული ეკლესია, დანგრეული.

ახლა ხატი მკვიდრად და უძრავად არის გამაგრებული ეკლესიის შუა ნაწილში, ისე რომ ქანდაკების შთაბეჭდილებასა ჰქმნის. მიუხედავად დაზიანებისა, იგი ერთობ ლამაზია. თავდაპირველად იგი XI საუკუნეში უნდა იყოს გაჭედილი.

VI. ს ს ვ ა ვ ა⁶¹

სოფელი სხვადა ორია, ზემო და ქვემო. ზემო სხვადაში, გორაკზე არის პატარა ძველი ეკლესია, ჩვეულებრივი რიგისა, ახლა

⁶¹ სხვაის შესახებ იხ. П. С. Уварова. МАК. IV, გვ. 125—127; [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 289—292].

დანგრეული. მეორე ახალია, გუმბათიანი. იმაშია გადმოტანილი ხის კანკელი სხევის ყოფილ მონასტრიდან (საჩხერის გზაზე, მთაში). მაგრამ კანკელი არც ძველია და არც არქეოლოგიური თვალსაზრისით საყურადღებო. ნაქედი ხატი აქ მარტო ერთია, წმინდანებისა. ერთობ ტლანქი ხელობისა.

ქვემო სხევის ახალ, ჯვრისებრ, გუმბათიან ეკლესიაში ინახება:

ხის დიდი, 2,45 მეტრის სიმაღლის ჯვარი⁶², რომელიც თავისი სიდიდე-სიმძიმით მოგვაგონებს ჩხარის ეკლესიის ჯვარს. განსხვავება ისაა, რომ აქაური ჯვარის უმეტესი ნაწილი შემოდარცულია და ჭრაცხლის ფირფიტები დაკარგული. ჯვრის ქვემო ფრთის ნაწილი, მთელი მარცხენა ფრთა და ზემო ფრთის ნაწილი გაშიშვლებულია. დარჩენილი ფირფიტები და მათზე განოხატული სურათები სხვადასვა დროისაა. უძველესი ჩვენის აზრით, XI საუკუნისაა. არის ჯვრის თავი, რომელზედაც კარგადაა გამოხატული ხარება, წარწერით: „ხ რ ბ ა“, შემდეგ ფერისცვალება, ნაწილობრივ დაცული შუაში (იესო ქრისტე და ილია) და მარჯვენა ფრთისაკენ (მოსე). სხვა ფირფიტებზე წარმოდგენილია: ქვემოთ მხედარი (ეგონებ წმ. გიორგი), წინასწარმეტყველი საული (წ რ ი ს უ ლ ა), დ დ ი ლ თ ს, წ რ ი პ ე ლ ე, იოანე ნათლისმცემელი, წ რ ი პ ე ტ რ ე და მთავარანგელოზი: მ თ რ ზ ი გ ბ რ ე ლ. ორი უძველესი წარწერიანი ფირფიტა ნაკლულადაა შემონახული. ერთი ამათგანის ქვემო ფრთაზე ყოფილა:

უპრცოთა: მთვრო: გბრიელ: მ

ეოხ: დ მფარველ: ეევ: ორთავე

შნა: ცსორებთა: მმკობს: შენს

ა: რატის: რჭის: ერსთეს: დ მესა:

მეორე, ამგვარივე ასოებით გამოყვანილი წარწერა მილურს-მულია ქვემო ფრთის შუა წელზე, განზე. წარწერას თავი მოკრიბილი აქვს და დარჩენილი ნაწილი ზემო პწკარის ასოებისა დაფარულია ზედ დაკრებულ ფირფიტით, რომელზედაც მთავარანგელოზია გამოხატული:

⁶² [П. С. Уварова. МАК, IV, гл. 125—126 და ტაბ. XLIII; გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 291—292 (ქუთ. მეზ. № 2736); Г. Н. Чухина-Швиш, კელვია... გვ. 489—492, ფოტო 277—282].

... კხბრს: დ...

ლსას: მნს: მშვლნ: დ მჟევენ: და ჯვ

:დ ეკლესისა: შვილნი:

მთლიანად წარწერა შემდეგი შინაარსისა ყოფილა:

უწრცოთა: მთვრო: ცბრიელ: მ

ეოს: დ მფარველ: ევე: ორთავე

მნა: ცხორებთა: მშკობს: შენს

ა: რატის: რჰის: ერსთეს: დ მესა: [მი]

სსა: კხბერს: და აშენენ: აზნორნი: [გვ]

ლსას: მნს: მშვლნ: დ მჟევენ: დ ჯვნი

:დ ეკლესისა: შვილნი⁶²:

უქარაგმოდ:

„უხორცოთა მთავარო გაბრიელ, მეოხ და მფარველ ეყავ ორ-
თავე შინა ცხორებათა მამკობსა შენსა რატის რაჰის ერისთავსა
და ძესა მისსა კახაბერს და ააშენენ აზნაურნი, ეკლესიასა შენსა
შემაღლნი, და მოჰყვნი და ჰყვნი და ეკლესიისა შვილნი“.

ქვემოთ ორსტრიქონიანი წარწერა, უფრო წვრილი ასოებით
გამოყვანილი⁶³:

წო გბრიელ მთვრ: ანგლზო: შეწულე ვხტნ[გი]

სძე: მოიჯდა მსს: ნცვლობსა: შინ და შიოსა.(?).

ე. ი. „წმიდაო გაბრიელ მთავარანგელოზო, შეიწყალე ვახ-
ტანგისძე, მოიჰყდა მისსა ნაცვლობსა შინა და შიოსა.(?).

აქ საეჭვოა ამოკითხვა ბოლო სიტყვისა, რომელიც შეიძლება
ნიშნავდეს „შეეუნდოს“ და არა „შიოსა“.

ჩვენის აზრით, ამ წარწერებში მოხსენებული — რაჰის
ერისთავნი რატი, კახაბერი იგივე პირნი არიან, რომელნიც
იხსენიებიან ნიკორწმინდის წარწერაში და ეკუთვნიან XI საუ-
კუნეს.

⁶² ალ. ხაზანაშვილი ამ წარწერის ბოლო სიტყვებს ამგვარად კით-
ხულობს: „შემკობს შენის ხატისა რაჰის ერისთავს და ძესა (დავითს)*. (იხ.
П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 126).

[წარწერის გადმონაწერები შემოწმებულია ფოტოს მიხედვით].

⁶³ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 291-292].

სხვაგვარად აღმოჩნდა ბრინჯაოს პატარა სარკე, რომლის სურათი გამოქვეყნებული აქვს პ. უეაროვას⁶⁵.

VII. ხოტევის მკვლელობის ზატიკი

ეს ხელნაწერი მე გაუქმებულ და გავერანგებულ ხოტევის პატარა ეკლესიის ნაგავში ვიპოვნე⁶⁶.

ზატიკი, 23×19 სმ. დაწერილია სქელ ეტრატზედ ნუსხა ხუცურის ხელით. სათაური და მეთაური ასოები ნაწერია სინგურით, ყდა აქვს ხისა შავ ტყავ გადაკრული. თავში და ბოლოში აკლია. სულ 24 რვეული, უკანასკნელს ორი ფურცელი აკლია. XV საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს. მე-20 რვეულის მესამე ფურცლის ბოლოს სხვა ნუსხა-ხუცურით არის მინაწერი.

წესე ჰასეჟი მე კანდელაჟმ გბრლ შემოწერიე შდ ჩნსაჲ
სასოებაჲსა სჟსა ღთებისსა რა არა მომაგო მსგესად ნაცოდათა
ჩმთა და აღმისუბუქო ტვრთ მძიმობა ჩმი. და ვინცა ესე ამ
ჩმსა ბატონისა საუდრსა გმოსწიროს ჩის. ცდესაჲ ჰასესი მნ
მომცეს: დღესა მს დიდსა გნკითხესაჲ: —

მხედრული მინაწერები შემდეგს დროისა:

ქ. მდღელი ივანე: შეიწუალე: ღმერთო: და: ნუ:
უზამ: მტერის: გუნებისა: ამინ

უფრო ძველი მხედრულით:

ქ. ნასხიდაი: ვიკადრებ: მამა: მესტუმრო:
ქ. ღმერთო: და ო.: თხნო: თაუნო: მოციქუ
ღნო: იხსენი: და: მოარჩინე.: ნასხიდაი: ამინ:

სხვა ხელით:

ქ. ღმერთო: ამ.: ჰატისანის: საუდრის: გელათის:
გენათელ: ნიკოლოზ: ცოცხალით: ცხონებით: დაიცევ:.

გვიანი ასომთავრულით ჩართულად:

ქე დო შე ცი: გჲ ან კნ.

⁶⁵ [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 126, სურ. 102 გ. ბოკორიძე, VIII, გვ. 292 № 2, ქუთ. მუზ. № 1837].

⁶⁶ [საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმი—ხელნაწერთა კოლექცია № 1718: საქ. მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, II კოლექცია, ტომი IV, გვ. 151, თბილისი, 1950].

კიდევ ერთი მინაწერი უჩვენებს, რომ ზატიკი ყოფილა ზატი-
ელ (ხოტეველ) მიქელ ჭიჭინაძის.

VIII. ხონჭიორი

ხონჭიორი დიდი სოფელია. იგი გაშენებულია მთაზე მიქარ-
წმინდას ზემოთ და ქელიშის მონასტერს ქვემოთ, ქელიშის წყლის
პირად. ქელიშის მონასტრიდან ხონჭიორამდის 11 კილომეტრია.
ხონჭიორში ძველი ეკლესია არ შენახულა. ორი ეკლესიაა—ორივე
ახალი, გუმბათიანი. ერთ მათგანში დარჩენილია ძველი ზატების
გაფუჭებული ნაწილები, რომელნიც, როგორც ამბობენ, ქელიშის
მონასტრიდან არის გადმოტანილი. გადარჩენილი ნაწილები შედ-
გება სხვადასხვა ხელობის და სხვადასხვა დროის ნაკეთებისაგან,
რომლებიც ძელებზეა მიღურსმული. ხონჭიორის ძეგლები სრულიად
უცნობია ჩვენს ლიტერატურაში.

1. ჯვარცმის ხატი. პირველ ყოვლისა დიდად საყურად-
ღებოა ნაშთი ჯვარცმის ხატისა¹⁷. დაცულია მეტად დაზარალებული
ზედა პირი ძეგლისა 28,5×23,5 სმ. ეხლა მიღურსმულია ქელზე
და შედგება ორი ნაწილისაგან: ჯვარცმის ხატისაგან, რომელიც
დიდ ოთხკუთხედის შუაშია მოქცეული და ფართო აშიგბისაგან,
რომელნიც შემკობილი ყოფილა 20 დიდი მინანქრით დამუშავებუ-
ლი მედალიონებით. ფიგურა ჯვარცმულისა ოქროსია, გამო-
ბერვით ნაქედი, ძალზე დაზიანებული. ქრისტეს თავი აღარა ჩანს.
მთელი ეზო ჯვარცმულისა, ესე იგი მთელი შინაგანი დიდი ოთხკუ-
თხედი ხატისა, შემკობილი ყოფილა მინანქრის მედალიონებით,
სხვა ფიგურებით და პატიოსანი ქვებით. კუთხეებში ზემოთ და
ქვემოთ წარმოდგენილი ყოფილა ხუთკუთხოვან მედალიონებში
მთავარანგელოზები, მაგრამ კარგად დაცულია მარტო ერთი მედა-
ლიონი მარცხნივ ზემო კუთხეში, რომელზედაც მინანქრით წარმო-
დგენილია მიქელ მთავარანგელოზი, წელს ზევით და ბერძნულის
წარწერით სახელისა (HAXHM). სამი სხვა მედალიონის სურათები
მოშლილია. ამას გარდა კარგად დაცულია კიდევ სამი პატარა,
მაგრამ ერთობ საუცხოო ხელობის მინანქრისანი მედალიონი, ამთ-
ში ღვთის მშობლისა—M^ΡΘ—მარცხნივ ჯვარცმულისა, იოანე ნა-
თლისმცემლისა—IΘO—მარჯვნივ და წმინდა ნიკიტასი—OKHTA—
ქვემოთ ჯვარცმულისა. უკანასკნელ მედალიონს ზემოთ თან ახლავს
მინანქრით შემკობილი პატარა დეკორატიული ფირფიტა. ასეთი

¹⁷ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 182 (ქუთ. მუხ. № 1932)].

ფირფიტები წინ უძღვიან აგრეთვე ლეთისშობლის და იოანეს მემკვიდრეებს. სახელები მემკვიდრეებში წარმოდგენილი სურათებისა ბერძნულის ასოებით არის შესრულებული.

სულ მაღლა ჯვარცმულისა წარმოდგენილია ნაჭედი წელზე-ვითი ფიგურა მთავარანგელოზისა ლაბარუმით ხელში, უმინანქროთ. ამის ქვემოთ მემკვიდრის სურათი მოშლილია, ასეთივე სურათი მოშლილია აგრეთვე წმინდა ნიკიტას ქვემოთ მოქცეულ მემკვიდრეში. ხატის აშიები, როგორც მოვიხსენიეთ, თავდაპირველად შეშლილი ყოფილა ოცი მინანქრიანი დეკორატიული მრგვალი მემკვიდრით, ხუთ-ხუთი თითო აშიაზე, მაგრამ მარჯვენა აშიაზე მხოლოდ ორი ასეთი მემკვიდრის ნაშთი ჩანს, სხვა სამი, უშნო, მერმინდელია, ალბათ განახლების დროს მიმატებული. მერმინდელია აგრეთვე ქვემო ამის უკანასკნელი მემკვიდრის მთავარანგელოზის ტლანქად ნაჭედი გამოსახულებით. დეკორატიული მინანქრიანი მხატვრობა დაცულია მხოლოდ ორ მემკვიდრეში მარცხენა და მარჯვენა ზემო აშიისა, სხვებისა მოშლილია. ხატი, როგორც ნათქვამი იყო, შეშლილი ყოფილა 30 ძვირფასი ქვით ბუდეებში, ეხლა ხუთი აკლია, მაგრამ მათი ბუდეები დაცულია.

ქვემოთ ხის ფიცარზე, რომელზედაც მიღწერსმულია ნაშთი ხატისა, ამოჭრილია უშნო ასომთავრულით წარწერა:

ჯვარო ქრისტესო, შეიწყალე ცოდვილი გიორგი ბუაბე

ბუაბენი ეხლაც ცხოვრობენ ხონჭიორში. თქმა არ უნდა, წარწერა გვიანი დროისაა და იხსენიებს იმ პირს, რომელმაც ხატი მიაჭედა ხის ფიცარზე და მით გადაარჩინა სრული განადგურებისაგან.

ასეთია სამწუხარო მდგომარეობა ამ ერთდროს უაღრესად შესანიშნავი ხელოვნების ხატისა, რომელიც უნდა ეკუთვნოდეს XI—XII საუკუნეს. ხელობა ბიზანტიური უნდა იყოს, რასაც მოწმობენ ბერძნული წარწერები.

2. ხატი, რომელიც შედგება ხეზე დაკრული სხვადასხვა ფირფიტებისაგან⁶⁶. ერთ ფირფიტაზე ჯვარცმა ყოფილა გამოსახულები, მაგრამ ჯვარცმულის ფიგურა მოშლილია. მარჯვენა ჩანს ორი მამაკაცი, ხოლო მარცხენა დედაკაცებია. ქვემოთ არის ხუცური წარწერა:

ო^რო დ^რო მოიძსენე წულობით ნ^ეკ^ზ

[ს]ოხსატელი დნლის სმპოროსა გ^ეზდრ[ი]

⁶⁶ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 183, № 8 (ქუთ. ზუხ. № 1933); Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, ფოტო 386 და გვ. 317—319].

ე. ი. „უფალო ღმერთო, მოიკსენე წყალობით ნიკოლოზ
[ს]იხასტრელი დანიელის ხამბაშურისა გაზრდილი“.

ამ ფიქარზე, ჯვარცმის აქეთ-იქით მიჭედელი სხვა ნაჭრები
უმნიშვნელოა, მაგრამ შესანიშნავია ქვემოთ, განცალკევებით მი-
ღურსებული მედალიონი, რომელზედაც მშვენიერი ბიზანტიური
მინაწერით გამოხატულია წმ. გიორგი, წელს ზევით. მას ხელში
შუბი თუ ლაბარუმი უჭირავს. ფონი ოქროსფერია, შარავანდედი —
მწვანე, სამოსელი — მოყვითალო, ლურჯი და თეთრი ზოლებით;
თმა — შავი, პირი — თეთრი, მედალიონის დიამეტრი 3,5 სმ. უდ-
რის. წარწერა ბერძნულია:

O	I
I	H
C	O
P	C

3. ღეთისმშობლის ხატი ჩვილედის, ოქროცურვილი
ვერცხლისა, ზომით 55×42 სმ (სურ. 11). აქვს გამობერვით ნაჭედი
წარწერა: ΜΡ Θ'Υ'.

ღეთისმშობლისა და ძის შარავანდედები შემკულია 13 პატიო-
სანი თვალთ. ერთი აკლია. კუთხეებში აგრეთვე აკლია თითო
დიდი თვალი, ზემოთ კუთხეებში კიდევ თითო დიდი თვალი უზის.
თვლები ყველა ჩასმულია წვრილი მარგალიტის მძივის ბუდეებში.
ზემო აშიაზე, შუაში არის საყდარი, ექვსი პატიოსანი თვლით შემ-
კული, აგრეთვე მარგალიტების ბუდეში ჩასმული. საყდრის აქეთ-იქით
ტლანქი ხელობით გამოხატული მთავარანგელოზებია. ქვემო აშიაზე,
გამობერვილ მედალიონში გამოხატულია ჯვარცმა. ამის მარცხნივ,
დედა ღეთისა ჩვილედის, მარჯვნივ იოანე უნდა იყოს. მარჯვენა
და მარცხენა ფენებზე გამობერვილ მედალიონებზე წარმოდგენი-
ლი არიან ორი მთავარანგელოზი და ორი სხვა წმიდანი, ყველა
უწარწეროდ.

ხატის ეზოსა და ფენებს შორის არის შიდა აშია, შემდგა-
რი სხვადასხვა ნაჭრებისაგან, რომლებზედაც დარჩენილია ულახაო
ასომთაფრული ასოები. ამ ნაწყვეტ-ნაწყვეტ წარწერის აზრის აღ-
დგენა შეუძლებელია:

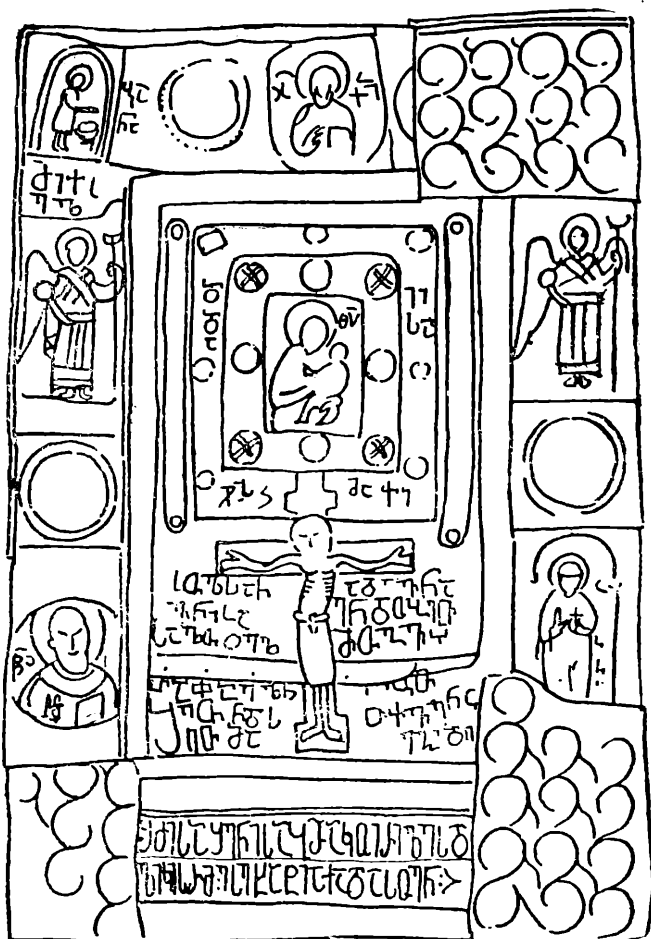
“ მ. ბოკორიძე, V, გვ. 182—183, № 6.

წო	მკ	რსი	ვ-ნ	ნმ
ღ-ს	მ	ს-ი		მ
უ	მე	ნ		მ
მთე	იჩ			

სურ. 11

4. ლვთისმშობლის ხატი ვერცხლისა, ზომით 39,5×28 სმ (სურ. 12). შემკულია ორი ფირუზით¹⁰. აქვს წარწერა:

სურ. 12

¹⁰ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 182, № 5; ორნამენტული ფრაგმენტები ზემო მარჯვენა და ქვემო კუთხეებში, იბ. Г. Н. Цурикова и И. Келера, ფოტო № 264, 265 და გვ. 554].

დ || ა || ლი || სა; ქვემოთ წარმოდგენილია ჯვარცმა, წარწერით:
ჯ რ ც მ ა: ქ ი

ზემოთ ფირფიტებზე ტლანქი სურათებია: შუაში ქრისტესი
(ა-ო ქ ე), მარცხნივ სურათზე წარწერაა: ბ ა
ნ ა

გვერდებზე გამოხატულია ორი მთავარანგელოზი ბურთებითა
და ლაბარუმებით, მარცხნივ წარწერით: მ ი ქ ა ე ლ .

ქვემოთ—გრიგოლი და იოანე: წ ო ა გ რ ი გ ო ლ , წ ო ა ი ო ა ნ ე .
ჯვარცმაზე წარწერაა:

ქ სელსა ჩ	ე. ი. „სულისა ჩ-
ენისა:	ვენისა
სალოცველ	სალოცველ-
ად. ენაშ	ად ვინა შ-
ენდობით	ენდობით
მოგვქს	მოგვიქსენოს
რაფაელა	რაფაელა
შეუნდს	შეუნდოს
ღთმა:	ღმერთმა
ენ უთ--	ვინ უთ[ხრათ შენდობა]
თქვენც	თქვენც-
ა შეგიდოს	ა შეგინდოს-

ქვემოთ მეორე კარგი ფირფიტაა, მოოქროვილი, ალბათ სხვა
ხატიდან გადმოტანილი. მას აქვს ლამაზი წარწერა, რომელიც
მხოლოდ მეორე ნახევარს უნდა წარმოადგენდეს:

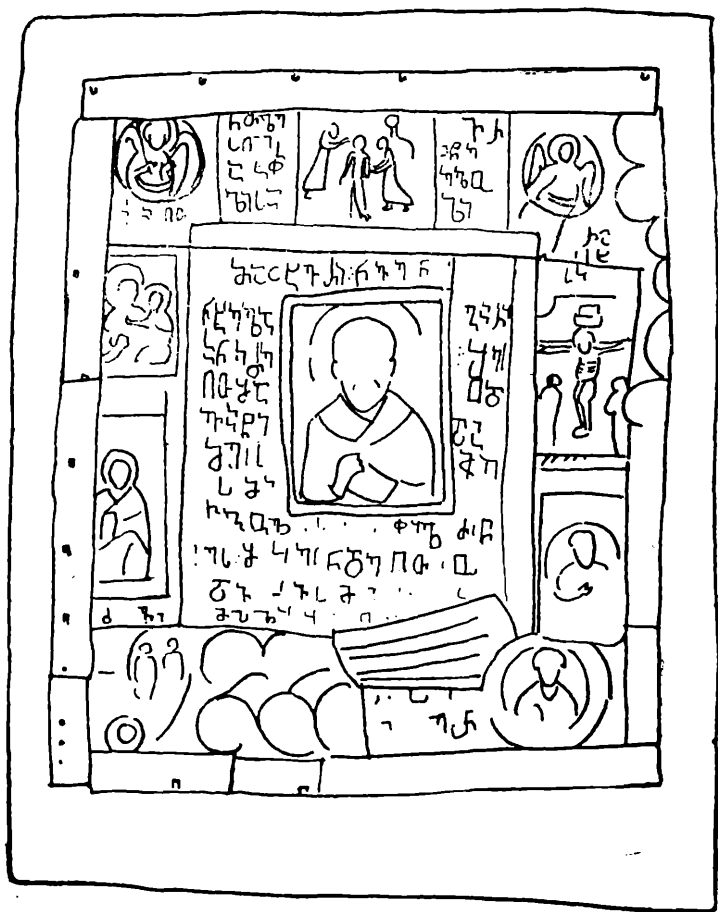
... შ ძისა შენისა ბრა კუირილეს დ
... ლიკის რ მ: ესე ხატი აქა დასუენ: >

ე. ი.: „... შ ძისა შენისა ბერისა (?) კუირილეს და
...ლიკის რომ ესე ხატი აქა დაასუენა“.

5. მ ა ც ხ ვ რ ი ს ხ ა ტ ი⁷¹, ვერცხლისა 31,5×26 სმ (სურ.
13). აქვს წარწერა: „მ ა ც ხ ვ რ ი ჩ ე ვ ე ნ ი“⁷².

⁷¹ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 181, № 3].

⁷² [წარმოდგენილია წმ. ნიკოლოზ მღვდელმთავარი (გ. ჩუბინაშვილის
შენიშვნა)].

სურ. 13

აქვე სხვადასხვა ტლანქ ფირფიტებზე არის ასომთავრული წარწერები:

ა) ნთლი	ბ) მერ	გ) გბ	დ) მ	ე) ჯვარცმა
სღებ	ანგ	ლ	ქელ	ქრისტესი
ა: უფ	ელა		მ) წდ	იენე
ლისა	ზი		ზ) რას	ქ
				ლი ერ

თვით ხატის წარწერა:

ჩხელა ს: გარე

ანიძე ს: შეს

დომნ ცოდ

ვანი: და

მეუ ღლე

ხ მისსა

წ. გულდაბ. ეოფილ [მა]რინ

ეს: შეუნდვ ღო [ნ] ცო

დვნი მესა მთსა ულუ

მზიას შეს: ღომან [ამინ]

უკარაგმოღ:

„ჩხელას გარაყანიძეს

შეუნდოს ღმერთმან

ცოდვანი და მეუღლესა მისსა.

წ. გულდაბ ყოფილ (მა)რინ-

ეს შეუნდევ ღმერთმან ცო-

დვანი, ძესა მათსა ულუ-

მზიას შეუნდოს ღმერთმან (ამინ)“

6. ლაბარუმი. ვერცხლით შეჭედილი. შეჭედილი ნა-
წილის სიგრძე 34 სმ. წინა პირი ოქროცურვილია და ზედ
ჯვარცმია გამოსახული. წარწერა სანახევროდ მოშლილია:

ჯ'ცო	ბ'გსც	ე. ი.	„ჯვარცმაო გიორგის ც-
ქ'რს	ო'დნი	ქრის-	ოდვანი
ტ'ესო	[მისნი	ტესო,	[მისნი
ბ'ქნი	მნდს	გარაყანი-	შეუნდენს
მეს	ღ'ნ]	ძეს	ღმერთმან]“

მეორე ვერცხლით შეჭედილ გვერდზედ გამოსახულია დედა
ლვისა ჩვილედი, ტახტზე, წარწერით:

დე	ღო	
ღ	ო	
ბ'ენს	ეს: მიქე	
ღ'ს	შ'ე	ე. ი.
ფო	უნ	„დედაო ღვთისაო, გარაყანიძეს
ღ	ღ	მიქელს ცოდვანი შეუნდვენ“
კ	მ	
ნი	ნ	

„ს. ბოკორიძე, V, გვ. 183, № 7; ს. ბარნაველი. ქართული
დროშები, თბილისი, 1953, გვ. 34—37, ტაბ. XII და XIII.

7. ბარძიშ-ფეშხუმი, ვერცხლისა. ბარძიშზე მხედრულად აწერია:

გარსმბაძეს რუსეთიღმ ოთხთავი სახარბა კრის.

IX. გ რ ა ვ ა ლ ძ ა ლ ი⁷⁴

მრავალძალის ძველი ეკლესია ყოფილა პატარა, თლილი ქვით ნაშენი და ბარელიეფებითა და ჩუქურთმებით შემკული. ეხლა ეს ეკლესია გადაკეთებულია, ისე რომ ჯვარული გეგმა აქვს და გუმბათი აღგია. იგი თლილი ქვითაა მკვიდრად ნაშენი. ახალ ეკლესიაში უცვლელად დაუყოლებიათ ძველი ეკლესიის აღმოსავლეთი ნაწილი. ზოგიერთი ჩუქურთმიანი სარკმელები და ჯვრებიც ჩაუშენებიათ კედელში. ახალი ეკლესია დაუმთავრებიათ 1894 წელს. დასავლეთის მხრით მას სამრეკლო აქვს მიშენებული. ძველი კედლის აღმოსავლეთ ნაწილში შუაში გრძელი, მაგრამ ვიწრო და ზემოთ მომრგვალებული სარკმელია. ამ სარკმლის აქეთ-იქით კაცის თითო ქანდაკებაა. ორივეს ცალ ხელში ჯვარიანი კვერთხი უჭირავს, ხოლო მეორე აშვრილი აქვთ სავედრებლად. ერთს ფეხი დაუბიჯებია გველშაპისათვის, ხოლო მეორეს „იქედ-ნესათვის“ ანუ კაცის მსგავს ცხოველისათვის (გაფუჭებულია და კარგად არ გაირჩევა). თავზედ ორივეს მომრგვალებული ჩაჩი ხუროავს. ტანზე ახალუხის მსგავსი სარტყელიანი სამოსელი აცვია. სარკმლის თავში არის ჯვრის ქანდაკება, რომელსაც ქვემოთ ფოთლები აქვს. სარკმლის კამარის ქვემოთ ლამაზი ძველი ასომთავრული წარწერაა⁷⁵:

ქ. წო გ ე მ ე ნ კეთლად მღწე აშს ეკლესიასანა

ქარაგმის გახსნით:

„ქ. წმიდაო გიორგი, შეიწყალენ კეთილად მოღვაწენი ამის ეკლესიისანი“.

⁷⁴ ლიტერატურა მრავალძალის სიძველეთა შესახებ: M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 78—80; П. С. Уварова. МАК, IV, გვ. 122—125; [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 303—310].

⁷⁵ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 303; M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 78].

სარკმლის ზემოთ ქვაზედ ამოჭრილია ჯვარცმა მარიამითა და იოანეთურთ. ზემოთ ორი ა გელოზია გამოსახული, ხოლო ქვემოთ კაცის თავი (და არა თავის ქალა). ამას ზემოთ იმავე ასომთავრულით სწერია:

ქე შე ნკლოზი⁷⁶

ე. ი. „ქრისტე, შეიწყალე ნიკოლოზი“

ერთი ძველი ჩუქურთმიანი სარკმელი ჩაუტანებიათ სამრეკლოს სამხრეთ კედელში. ამ სარკმლის თავზე ჩუქურთმიანი ჯვარია ამოჭრილი. ჯვრის ორივე მხრით სწერია (ისეთისავე ასომთავრულით როგორც აღმოსავლეთის კედელზე):

წო	ტო	ე. ი. „წმიდაო გიორგი,
მხ	მჟ	მეოხ ყყავ კალატოზსა ჟოვანესა“
კლსა ⁷⁷	ჯოვა	
	ნე	
	სა	

მეორე ჩუქურთმიანი ძველი სარკმელი ჩატანებულია ამავე სამრეკლოს ჩრდილო კედელში, მაგრამ მას წარწერა არა აქვს.

ერთი ლამაზი ძველი ჩუქურთმიანი ჯვარი ჩატანებულია კიდევ ახალი ეკლესიის მარჯვენა ფრთის დასავლეთ კედელში.

საკურთხეველი შიგნით უცვლელად არის დაცული. მარჯვნივ და მარცხნივ მას ძლიერ დიდი, ფართო უბეები აქვს დატანებული კედლებში. წინათ ისინი ასრულებდნენ სამკვეთლოსა და საღიაკვნოს მაგიერობას. ზემოთ კუთხეებში ჩანს თითო ქური ხმის გამაძლიერებელი. კონქი დახატულია ვედრება: ტახტზედ მჯდომარე მაცხოვარი გაშლილი სახარებით, რომელზედაც იკითხება: „მე ვარ ნათელი სოფლისა“ და სხ. მარიამი მარცხნივაა გამოხატული, იოანე ნათლისმცემელი—მარჯვნივ.

მარიამისა და იოანეს უკან თითო სხვა ფიგურაც მოჩანს. ამათ წინ კამარაზე გამოხატული ყოფილა შობა.

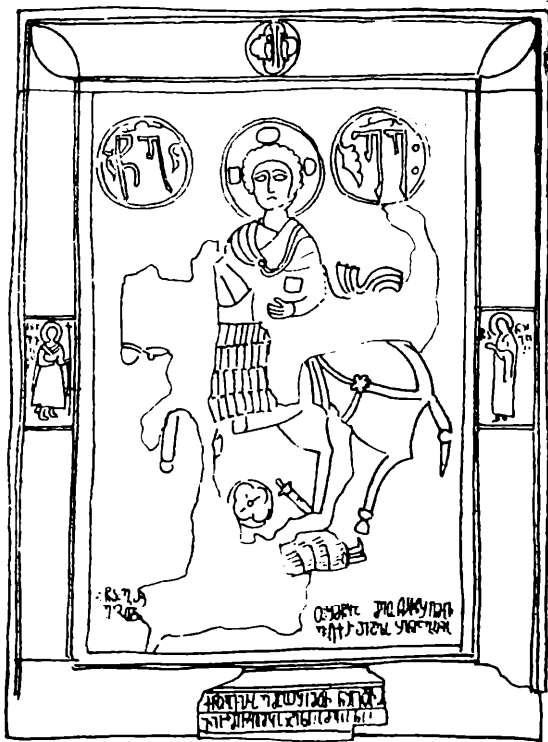
⁷⁶ ბროსეს გამოცემაში: ნვეთნი..., M. Brosset. XII, გვ. 78; [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 303, I].

⁷⁷ ამ სიტყვის პირველი ასო წაბლალულია, მაგრამ ასო კ მინც გაირჩევა. ბროსეს გამოცემაში: სუ⁷ლსა. იხ. M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 78; [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 303, III].

პ. უვაროვას მოწმობით⁷⁸), ძველ ეკლესიას ჰქონია სამი სარკმელი (თითო აღმოსავლეთით, დასავლეთითა და სამხრეთით) და სამი თაღის სალტე. სოფლებში დაცულია გადმოცემა, თითქოს საკურთხევის კონქში თამარ მეფის თმა მოჩანს.

ეკლესიის სიძველენი

1. წმ. გიორგის ხატი, ოქროცურვილი ვერცხლისა, სულ დაშლილი და დამტვრეული⁷⁹ (სურ. 14). ბევრი ნაწილი სულ აღარ

სურ. 14

⁷⁸ [П. С. Уварова. МАК, IV, гл. 125.]

⁷⁹ [გ. ბოკორიძე, VIII, გვ. 304—306, № 4; П. С. Уварова, МАК, IV, гл. 124; M. Brosset, Voyage..., XII, гл. 79].

შერჩენია. ზომა 81X59 სმ უდრის. წმ. გიორგი წარმოდგენილი ყოფილა ცხენოსანი—დიოკლეტიანე მეფის მგმირავი. ცხენის ტანი და დიოკლეტიანეს სახე სულ მოშლილია, დარჩენილია მხოლოდ თავი და ჯავშნის ნაწილი. აშია მგრმინდელია, ვერცხლისა. მარცხენა აშიაზე წარმოდგენილია ქაშვეთის წმიდა გიორგი: „წ“: გრ“გ კშოსო“; მარჯვენა აშიაზე—იოანე ნათლისმცემელი „წ“: ნთლსცმელ“; ზემო აშიაზე—ანგელოზი. ხატს ზემოთ აწერია: „წ“ (sic) გ“ (sic)“ ქვემოთ ყოფილა ორსტრიქონიანი წარწერა, რომელიც ახლა ნაკლულია:

1. წა: გრ[გი მრავ-ძალ]ო: მმწუა[ვ]მე

უღრსა: წმ: ღმთ:

2. მე ცოდვილ[სა...]ე: ოქრომჭედლს

მენსა: გრგს

ქ ა რ ა გ მ ე ბ ი ს გ ა ხ ს ნ ი თ:

1. „წმიდაჲ გიორგი მრავალძალო, შემწე მეყავ მე

უღირსსა წინაშე ღმრთისა,

2. მე ცოდვილსა ოქრომჭედელსა

შენსა გიორგის.“

მეორე წარწერა ყოფილა მეორე აშიაზე, რომელიც ეხლა მოგლეჯილია ხატისგან:

1. ქ. წო გ ი მრავ-ძალო: მე მონ: მნ:

ბრი: ღა [მ]

2. [ფა]რველ ექმენ ღლს მა: საჯელისასა: მეოხე

ჩნ დიდებასა მნა წა⁸⁰

ქ ა რ ა გ მ ე ბ ი ს გ ა ხ ს ნ ი თ:

„ქ წმიდაო გიორგი მრავალძალო, შეიწყალე მონა შენი ბერი და [ფა]რველ ექმენ ღლესა მას სასჯელისასა, მიოხე ჩუენ ღიდებასა შენსა წმიდა[ო]“⁸¹

⁸⁰ ეს სიტყვა ებლა აღარ ჩანს და ბროსეს მიხედვით მოგვაქვ: იხ. M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 79.

⁸¹ პ. უეაროვას გამოცემაში ეს ორი სხვადასხვა წარწერა არეული და, რასაკვირველია, შეცდომით წაკითხულიც არის; იხ. П. С. Уварова, МАК. IV, გვ. 124; [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 79; გ. ბოქორიძე, VIII, გვ. 305—306].

2. წმ. გიორგის ხატი, ვერცხლისა, ოქროთცურვილი, ზომით 42×31 სმ⁸², სულ დაფლეთილია და ნაჭრები-ლა დაკერებული ფიცარზე. წმ. გიორგი გამოხატული ყოფილა ცხენოსანი, დეოკლეთიანე მეფის მგმირავი: გიორგის თავი, ცხენის თავი და დეოკლეთიანე მეფის ტანი დაცულია ფრაგმენტულად. მარჯვნივ და მარცხნივ დარჩენილია ფენგები, მშვენიერი სტილის ვაზის ხლართულებით მოჩუქურთმებული. ზემოთ არის მერმინდელი ხელობის უფრო მდარე ხლართულები. აქვე კუთხეში გამოსახულია ჯვარცმა, იგი შემკულია ორი პატიოსანი თვლით. ხელობა XIII საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. წარწერა მედალიონებში: გ'ი მ რ ა ვ ლ დ ლ ი, ე. ი. „გიორგი მრავალძლი“.

3. წმ. გიორგის ხატი, ვერცხლისა, ოქროთი დაფერილი, ზომით 48×43 სმ⁸³. გიორგი გამოხატულია გამობერვით. იგი ცხენზე ზის და გმირავს დეოკლეთიანე მეფეს. ფენგები უფრო ძველია, ვიდრე თვით ხატი და ლამაზად მოჩუქურთმებულია ბროწეულის ყვავილებითა და მედალიონებით. XIII საუკუნისა. ისინი თვლებითაც არის შემკული, დარჩენილია ოთხი მოდილო თვალი, მებუთი მოძარცულია. წმ. გიორგის შარავანდზე მარგალიტის რვა მარცვლოვანი მძივია. ზემოთ აწერია: წ'ი გ'ი ქვემოთ:

წო ო	„წმინდაო გიორგი
მე	შეიწყალე
ესე	ესე
პევი ფრესა	პევი ფარახეთისა“ (?)

უკანასკნელ სიტყვაში ფ-ის მომდევნო ასო თვით დედანშივე გაურკვეველია.

4. წმ. გიორგის ხატი, ვერცხლისა ოქროთი დაფერილი. დიდი 80×55 სმ⁸⁴. გამოხატულება გამობერვითაა გაკეთებული. წმ. გიორგი წარმოდგენილია ზეზე მდგომარე. ცალ ხელში შუბი უჭირავს, ხოლო მეორე ფარზე უდევს. მისი შარავანდი შემკულია ხუთი დიდი პატიოსანი თვლით, სამივე ყელზე აქვს. ხატის ეზო

⁸² [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 308, № 9; П. С. Уварова, МАК. IV, გვ. 125; Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, ფოტო 186 და გვ. 343—344].

⁸³ [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 307—308, № 8; П. С. Уварова, МАК. IV, გვ. 123, სურ. 99; Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, ფოტო 43, და გვ. 342—343].

⁸⁴ [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 306, № 5; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 124].

მოჩუქურთმებულია ყვავილებით. თვით ხატი XIII საუკუნისა უნდა იყოს, ხოლო ლურსმულით შემკობილი ფენგები უფრო გვიანია. მათში დატანებულია მოოქროვილი მედალიონები, რომლებშიც წარმოდგენილი არიან: ზემოთ—ქრისტე და მთავარანგელოზები; ქვემოთ—წიგნი, წიღმტ, წი თე და წი მერკლ; მარცხენა ფენგზე: წი გრგლ. მარჯვენა აკლია. აკლია აგრეთვე წარწერიანი ქვემო ფენგი.

ეს ხატი ჩამაგრებული იყო კედელზე მიკედილ განჯინაში, რის გამოც ჩვენ მოკლებული ეიყავით საშუალებას ფოტოგრაფიულად გადმოგვეღო იგი.

5. წმ. გიორგის ხატი, ოქროსი პატარა. 23×19 სმ⁸⁵. წმ. გიორგი წარმოდგენილია ზეზე მდგომარე, შუბითა და ფარით, ჩვეულებრივად. გამოსახულება დაზიანებულია და ნათლად ჩანს, რომ თვით ტანი ცვილისაგან გამოქნილი და ოქროთი შემოსილია. ფენგები შემკულია მშვენიერი ხლართულებით XII საუკუნისა. ორივე მხრით წმ. გიორგისა არის ასომთავრული წარწერა, რომელიც ბროსის დამახინჯებულად აქვს გადმოცემული და რომელსაც ჩვენ ასე ვკითხულობთ:

წმ	მრგლ	ე. ი. -წმიდაო გიორგი
ღო	ძაღო	მრავალ ძაღო
[ტ]რ	ხთ ⁸⁶	ხეთისაო, მეოხ
სა	ო:მ	და [მ]თარველ ექ-
ოხ	დფ	მენ ჰევსა [ხეთისა]ს,
რვ	ლე	წარუმართე“
ქმ	ნ:კ	
ესა [ხთ]ს	წრთ	

⁸⁵ [გ. ბოკოროძე. VIII, გვ. 307, № 7; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 123—124; წარწერა: ხახანაშვილის მიერ წაკითხულია არასწორად; პ. უვაროვას პუბლიკაციაში ეს ხატი აწერილია ორჯერ, ერთხელ მრავალძალის სიძველეებში (გვ. 123—124, არასწორედ და მითითებული სურ. 100) და მეორედ (შეცდომით) ლეხის სიძველეებში (გვ. 112—113, სურ. 87); М. Brosset, Voyage., XII, გვ. 79; Г. Н. Чубинашвили. Клевета, ფოტო 237 და გვ. 252, 261].

⁸⁶ ასოები „ხთ“ ბროსის დროს ჯერ კიდევ ყოფილა (იხ. М. Brosset, Voyage., XII, გვ. 79).

6. წმ. გიორგის ხატი, ვერცხლისა ოქროთი დაფერილი⁸⁷. გრძელია და ვიწრო 75×29 სმ. უფრო მდარე ნახელავია, ვიდრე სხვები. წმ. გიორგის გამოსახულება გამოხერვითაა ნაქედი. იგი ზეზე დგას, ხელში შუბი და ფარი უჭირავს. შარავანდი ღილე-ბის მსგავსად არის მოჩუქურთმებული. წარწერა: „წ ი გ ი“. ხელობა XV—XVI სს. უნდა ეკუთვნოდეს.

7. წმ. თეოდორეს ხატი, ასეთივე ხელობისა და მოყვანილობისა⁸⁸. მოუყვითლავი ვერცხლისა. წმინდანს ხელში შუბი და ფარი უჭირავს. 76×25 სმ. წარწერა: წ ი თ ე

8. ღვთისმშობლის ხატი ჩვილედო, 21×18 სმ, ფიკარზე ფერადებით დახატული⁸⁹. აშია ვერცხლისა აქვს, მდიდრულად 29 პატიოსანი თვლით შემკული. ხატი XVII საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს. მეორე გვერდზე, ვერცხლის ფიკარზე არის მხედრული წარწერა:

ქ. მოვსჯედეთ: და შევამკვეთ: ხატი: ესე
ეოვლად წმიდის: ჩვენ: ჩქვილაძემ: პატ
ამ: თანა: მეცხედრემან: ჩემან: ჯაფარი
ბის: ქალმან: თამარ. ცოდათა: ჩვენ
თა მისატოვებელათ: და სულისა: ჩე
ენისა: საოხად: ვინცა: ამს: ამბორსა:
სცე: ჩვენთვისცა შენდობა: ბძანეთ:
ღთის: გულისათვის: ვინც: ეს: ჩვენს: სფლა
კს: მუაშოროს: ჩვენისამც: ცოდეის
ნუქბათ გეიკითვის საშინელსა: დღეს
ა:.. ამას

9. მთავარანგელოზთა ხატი, პატარა 14×11 სმ, ვერცხლისა⁹⁰. ტლანქი ხელობისა. XVIII საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს. აქვს წარწერა: „გბრლ, მიქლ“. მეორე გვერდზე არის უწნო ასო-

⁸⁷ [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 124; გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 306, № 6; Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, ფოტო 36 და გვ. 406—409].

⁸⁸ [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 124; გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 308, № 10; Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, ფოტო 37 და გვ. 406—409].

⁸⁹ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 308, № 11; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 124].

⁹⁰ [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 124; გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 308—309, № 12].

მთავრული წარწერა, რომლის ასეთა უმეტესობა თავდაყირა წერია, რაც აძნელებს კითხვას:

მიქელ	ე. ი. „მიქელ
დ: გბრილე (sic)	და გაბრიელ
მთარანგელო	მთავარანგელო-
ზნო: მეოხ და	ზნო, მეოხ და
ფრველ: ექმნ	[მ]ფარველ ექმენ
ბრთელის შვილსა	ბირთელის ⁹¹ შვილსა
დ ქველსა: და: შკ	და ქველსა და შკ-
ილსა მისსა შვილ	ილსა მისსა შვილ[ს]
მიქაელს: თქვენ	მიქაელს თქვენ
სა: მოსამსხ	სა მოსამსახ-
ურესა: და	ურესა, და
გეუმარ	გეუმარ-
ჯავე თქ	ჯვე თქ-
ვენა	ვენა ⁹²

10. დიდი ხის ჯვარი, ვერცხლით შეჭედილი, 59×37 სმ⁹³. ზემოთ წარმოდგენილია მაცხოვარი. მარჯვნივ და მარცხნივ, ფრთებზე—მთავარანგელოზები, ქვემო ფრთაზე—წმ. გიორგი, ცხენოსანი. ჯვარედინზე უზის სამი, დიდი თვალი, ხოლო მის ქვემოთ — ნაწილად, რომელსაც ხუთი წვრილი თვალი შერჩენია. მეორე გვერდზე შერჩენილია მთავარანგელოზთა მოყვითლული გამოსახულება. შუაში დიდი სარდიონი უზის. აქეთ-იქით კიდევ ორი თვალი. მარცხნივ გამოსახულია — მთავარანგელოზი ფრთოსანი მოყვითლული. ხელობა ბევრად უკეთესია წინა გვერდის ფიგურებთან შედარებით.

ჯვრის ხელობა ძლიერ ტლანქია, უშნო და XVIII საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს.

11. ათონური ყაიდის ჯვარი, შევერცხლილი, ხეზე ამოკრულია 12 საუფლო. 13,5×8 სმ⁹⁴.

12. რკინის ჩაფხუტი, მძიმე. დიამეტრი 21 სმ უდრის.

13. რკინის შუბის პირი, დიდი, პირფართო, მოგრძო ტარინი. სიგრძე 40 სმ უდრის.

⁹¹ ამ სიტყვების წაკითხვა საგკუთა.

⁹² [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 304, № 1 და იქვე სქოლიოში შენიშვნა 1; II. C. Уварова. МАК, IV, გვ. 123].

⁹³ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 304, № 2 თუ № 3 (?)].

14. ორი ხმალი, სპარსული ყაიდისა, ერთის ქარქაში შემკულია ოქროთი და თევლებით, მეორე ჩვეულებრივია, ვახუშტი ბატონიშვილის აზრით, პირველი შაჰაბაზის შეწირულია⁸⁴.

15. წყვილი ყანწი, ვერცხლით შემკული. ბროსეს ცნობით აწერია:

მეფე ალექსანდრე⁸⁵.

მაგრამ ჩვენ ეს წარწერა ვერ შევნიშნეთ. ეგებ გამოგვრჩია, ან არა და ბროსეს დროს სხვა ყანწიც ყოფილა და იმას ჰქონია ასეთი წარწერა.

16. სახარება და სამოციქულო, განთვისული, ზომით 20×15 სმ. თავი და ბოლო აკლია. უყდობა. დაწერილია ეტრატზე XIII—XIV საუკუნეთა წვრილი ნუსხახუცურით.

17. სახარება, მომცრო ტანისა, 15×10 სმ, ყდიანი⁸⁶. ნაწერი ქალაღზე ორ სვეტად, XVII საუკუნის ნუსხახუცურით. ლუკას სახარების ბოლოში მიწერილია:

ღო შეიწყალე: ფდ

ცოდვილი: ამისი მწ

ერალი ელიაჲ ან

ვინცა ბრძნით შგნ დნ:

ე. ი. ლმერთო შეიწყალე ღრიად ცოდვილი ამისი მწერალი ელიაჲ, აზნი ვინცაჲ ბრძანოთ შეგინდონ ღმერთმან⁸⁷.

ღართული აქვს ზანდუკი, საკითხავი, რომელსაც ბოლო აკლია.

18. ლოცვანი და ჟამის წირვა ოქროპირისა და გრიგოლისა. ნაწერია ქალაღზე XVIII საუკუნის ნუსხახუცურით.

19. ვერცხლის ბარძიმი-ფეშხუმი რუსული ხელობისა.

X. ბ უ გ ე უ ლ ი

ბუგუელის ეკლესია ჩვეულებრივი ერთნავიანია. იგი ტლანქად ნათალი ქვით არის ნაშენი. ეხლა იგი გარედან შეღესილი და კირით შეთეთრებულია. სამხრეთით ჰქონია ეკვდერი, რომელიც ამჟამად სრულიად მოშლილია. თვით ეკლესია განუახლებათ 1838

⁸⁴ ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა, საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 159 [П. С. Уварова, МАК. IV, გვ. 125; გ. ბოტოროძე, VIII, გვ. 309, № 18].

⁸⁵ [გ. ბოტოროძე, VIII, გვ. 309, № 2, შენ. 4; M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 79; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 125].

⁸⁶ [გ. ბოტოროძე, VIII, გვ. 310, № 26 (ქუთ. მუხ. 2094); მრავალბალის ხელნაწერების შესახებ იხ. ე. ნიკოლაძე, ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. I, (ქუთ. სახ. ისტ. მუხ.), თბ., 1953, №№ 125, 153].

წელს, რასაც გვამცნობს ორი მხედრული წარწერა, ჩრდილო კედლის სარკმელს ზემოთ და მარცხნივ; სარკმლის ზემოთ სწერია:

ჟოი ედ წო ღეთისმშობელო დედაო ღეთისაო ბუგეული
ამა წელში ჩრდილოეთის მხრით ცალი მხარე ჩამოიქცა
და ოთხივე შენ შეძავალ მრევლმა ეკლესიის გაკეთებისათვის
ინებეს ამა საქმისა დამწუბავ დაძინძვნეს, ვიგულისმოღვინეთ
და გავაკეთეთ ეკლესია შენი და მცირედი შრომა მოგიმღვანით
წულუკიჲე როსტომმა... თვესა ივლისა იბ, ჩულწ წელსა⁹⁷

სარკმლის მარცხნივ სწერია:

ჩულწ წელსა ივლისის კ მცირეოდენი შრომა: მივიღე:
მოურავმა აზნაურმა კასილ სანიკიჲე⁹⁸

ეკლესიის საფუძველი თლილი ქვისაა. ზემო ნაწილი მას ღირიანი აქვს. მთლიანად საფუძველი მომადლოდ არის ამოყვანილი. დასავლეთით ეკლესიის აქვს შესავალი, რომლის ზემოთ პატარა სარკმელია. ეკლესიას ერთი სარკმელი აღმოსავლეთითაც აქვს. დასავლეთის კარიც და სარკმელიც შემკულია წნულის მსგავსი ჩუქურთმებით. ეკლესიას შესავალი სამხრეთის მხრიდანაც აქვს, რომლის კარი უკეთესი ჩუქურთმებით არის შემკობილი ვიდრე დასავლეთისა. საკურთხეველში ორი უბეა. შიგნით ეკლესია სულ მოხატულია ფრესკებით, რომლებიც საკმაოდ კარგად არის დაცული. საკურთხეველის ცაში წარმოდგენილია იესო ქრისტე ღეთისმშობლითა და იოანე ნათლისმცემლითურთ, წარწერებით: „IC XC“. „დედა ღთისა“, იქვე ნათლისმცემელი“. მის მარჯვნივ არის გაბრიელ მთავარანგელოზი, მარცხნივ—მიქელი, ქვემოთ სერაბინი და ქერაბინი. ამათ ქვემოთ წელსზევით გამოხატული მოციქულები ფანჯრის თითო მხარეზე ექვს-ექვსი, ხუცური წარწერებით: ქვემოთ—მღვდელ-მოწესენი, თითო მხრით ოთხ-ოთხი. თაღის სარტყელზე გამოხატულია: ემანუელი, „IC XC“ და ექვსი წინასწარმეტყველი (წელზევით).

დასავლეთის კედელზე არის: მირქმა, ნათლისღება, ქვემოთ—ჯვარცმა და ჯოჯოხეთის წარტყვევნა. ქვემოთ, კარს მარჯვნივ გამოხატულია თეთრ ცხენზე მჯდომარე წმ. გიორგი, ვეშაპის მგმი-

⁹⁷ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 169].

⁹⁸ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 170].

რავე; მარცხნივ მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზნი. კამარაზე მარჯვნივ ხარებაა. (ღვთისმშობელი ზის, ხელში თითისტარი უჭირავს, ანგელოზს მისკენ ხელი აქვს გაშვებული. მის ქვემოთ ყვედრება იოსებისა და კოზმან და დამიანე), კიდევ ქვემოთ გარდამოხსნა; დასავლეთისაკენ კიდევ მარჯვნივ თაღზე—შობა, იერუსალიმს შესვლა და ამას ქვემოთ კი მეორედ მოსვლა, წონა ცოდვა-მადლთა ანგელოზთა მიერ, წარწერებით: „მართალნი. ცოდვანი აქ“. მართალნი მიდიან მარჯვნივ, ცოდვლანი მარცხნივ.

ჩრდილოეთის თაღზე აღმოსავლეთისაკენ—ლაზარეს აღდგენება და სული წმიდის მოფენა, დასავლეთით ამავე თაღზე—ფერისცვალება, ღვთისმშობლის მიცვალება. თაღის სარტყელზე შუაში—„წ“ ა თ ე“, „წ“ ა კ ე“, „წ“ ა ი რ ი ნ ე“, „წ“ ა ე კ ა ტ ე რ ი ნ ე“. და შემდეგ ორი სურათი, რომელთა წარწერები არა ჩანს. დასავლეთის კარის თავზე: „წ“ ა თ ე კ ლ ა“, „წ“ ა ა ნ ნ ა“..

კედლებზე ამას გარეთ წარმოდგენილი ყოფილა ადგილობრივ დიდებულთა ოჯახის სურათები. როდესაც კედლები გავენთავისუფლეთ მტერისაგან, ზედ ჩამოკიდებული და მიდგმული სხვადასხვა საგნებისაგან ეს ფრესკებიც კარგად გამოჩნდა.

სამხრეთის კედელზე, კარს მარჯვნივ ორი ფიგურაა. ერთს სამღვდელს თუ სამღვდელმთავრო ტანისამოსი აცვია. იგი სულ ახალგაზრდაა უწვერულვამო. ზედ აწერია: გ რ ი (გიორგი)⁹⁹. შეიძლება ამის ზემოთ სხვა წარწერაც ყოფილიყო, უფრო ვრცელი და ეხლა მოშლილი. მისი მცირე ნიშნები-ღა მოჩანს. მეორე სულ ახალგაზრდაა, მას საერო ტანისამოსი აცვია და აწერია: გ უ ლ ა ბ ა დ¹⁰⁰.

კარის კედლის სისქეზე შესავალს მარჯვნივ წარმოდგენილია, აგრეთვე, სამღვდელს ტანსაცმლით შემოსილი კაცის სურათი, რომელსაც აწერია:

კობერიძეს

მიქელს

მნ.: ღნ:

„კობერიძეს

მიქელს

შეუნდენეს ღმერთმან“¹⁰¹

სამხრეთისავე კედელზე, დასავლეთის მხრით ხუთი ფიგურაა. ყველანი ლაშხიშვილები არიან. ისინი საერო ტანისამოსით შემოსილი არიან: ზაზა, მისი მეუღლე კეკელუკაი, შემდეგ ლაშხა, მისი მეუღლე ივლიშაბარ და ასული მათი ლაქრადა.

⁹⁹⁻¹⁰¹ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 171, II; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV. გვ. 108—109].

ამათ აქეთ ასეთი ნარწერები:

ზაზა¹⁰²:

მისი: მეუღლე:

პაპლუ

ჭაი¹⁰³

ლაშხა¹⁰⁴:

მისი: მეუღლე. იადა

იშაბარ¹⁰⁵

ლაქრდა¹⁰⁶

ჩრდილოეთის კედელში უწინ სარკმელი არ ყოფილა, იგი 1838 წელს შეკეთების დროს გაუჭრიათ და ამით დაუზიანებიათ ის ფრესკები და მათი წარწერები, რომელნიც ამ ადგილას ყოფილა. აქ ახლა აღმოსავლეთის ფანჯრისაქენ, საკუთრხველის მახლობლად, წარმოდგენილია ქართულად გამოწყობილი:

ლაშხის: შვილი ლაშხა: რომელსაც, როგორც მაშენებელს, ხელში ეკლესიის მოდელი უჭირავს (მოდელს ახლა სანახევროდ ჰფარავს ახალი, წინ გამოწეული ხის კანკელი). ამის მარცხნივ, სარკმელის ადგილას ფრესკა გაფუჭებულია. აქ უნდა ყოფილიყო ლაშხას მეუღლე. ქვემოთ მათ შორის ყოფილა მათი ასული მარის.

ამ გამოხატულებათა წარწერები ასეთია:

ლაშხის შვილი ლაშხა¹⁰⁷

ასული მათი

მქარის¹⁰⁸

ლაშხის შვილი ომან¹⁰⁹

მეუღლე მათი ზოდინ¹¹⁰

მე მათი დედის დედა¹¹¹

ომანის ასული გ(?)

დოზ¹¹²

ეკლესიის მოხატვა XVI—XVII საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. ისტორიულ პირობა ფოტოგრაფიული სურათები გადმოვიღეთ.

XI. გ ი ა რ ზ მ ი ნ დ ა¹¹³

სოფელ მიქარწმინდაში ყოფილა დიდი სამნავიანი ბაზილიკა მიქელ მთავარანგელოზის სახელობისა. სწორედ აქედან წარმოსდ-

¹⁰²—¹⁰⁶ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 171, II; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 109.].

¹⁰⁷—¹¹² [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 170—171, I; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 108.].

ამ სიტყვის პირველი ანო საეკოა და იმ ადგილას არის, სადაც იწყება შემდეგ გაჭრილი სარკმელი. სიტყვის დანარჩენი ნაწილი „დოზ“ გადმოტანილია მარცხნივ და კარგად იკითხება.

¹¹³ [გ. ბოკორიძე, VII, გვ. 208—209; V, გვ. 171—173].

გება სოფლის სახელი—მიქარწმინდა, იმგვარადვე, როგორც სოფელ ნიკორწმინდის სახელი.

მიქარწმინდა ყოფილა ერთი საუკეთესო ბაზილიკური ეკლესია მთელ რაჭაში, მაგრამ იგი ახალ დროში გადაუკეთებიათ და ამ გადაკეთების შემდეგ მას სულ დაუკარგავს პირვანდელი სახე, როგორც შიგნით, ისე გარეთ. ეკლესია თლილი ქვით ყოფილა შექმნილი. ეხლა იგი გარედან სულ შეღესილი და კირით შეთეთრებულია. შიგნით სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ნაგები, თავიანთი სვეტებითურთ მოუშლიათ და ეკლესია ერთ ნავიანად უქცევიათ, მაგრამ სამივე ნავის საკურთხეველები დარჩენილია. სამივე მომრგვალებით გამოდის გარეთ. ნაგებს ექვსი სვეტი ჰქონიათ: სამსამი თითო ნავს, შუა ნავის მარჯვნივ და მარცხნივ. ახლა ეკლესიას საერთო ხის თალი აქვს. შესავალი აქვს დასავლეთით, ჩრდილოეთით და სამხრეთით. სარკმელები ორ-ორია დასავლეთით, ჩრდილოეთით და სამხრეთით, ხოლო საკურთხეველებში-კი—თითო.

ნივთებიდან ეკლესიაში ვნახეთ:

1. ხატი ღვთისმშობლისა, ჩვილდი, ვერცხლისა, ნაქედი. $34,5 \times 24$ სმ¹¹⁴. ღვთისმშობლის სახე გამობერვითაა ნაქედი. აქვს წარწერა: „ყ̄დ წ̄მიდა“, შემკულია ხუთი ღვირფათი ქვით. ქვემო ფენგზე არის ასომთავრული წარწერა:

უოდა: წმიო: ჯეღო: მეოხ: და: მფარველ

და: ექმენ: ფეშნგის: ლაშხიშვილსა: და: მე

(უღლესა: მა)თსა: უღუშნას: ლევის: ქლს: ამინ

უქარაგმოღ:

ყოვლადა წმიდაო დედაო, მეოხ და მფარველად
ექმენ ფეშნგის ლაშხიშვილსა და მე-

უღლესა მათსა უღუშნას ლევის (?) ქალს, ამინ-

ხატი უნდა ეკუთვნოდეს XVI—XVII საუკუნეებს

2. ხატი მიქელ მთავარანგელოზისა, $26,2 \times 20$ სმ რომელზედაც გამოხატულია ღვთისმშობელი¹¹⁵. ორივე გამობერვით არის ნაქედი. ხელოვნად დაზიანებულია, XVII—XVIII საუკუნისა. წარწერები: წ̄ა მქ̄ლ. ყ̄დ წ̄ა.

¹¹⁴ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 172, № 2 (ქუთ. მუხ. № 1873)].

¹¹⁵ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 172, № 3 (ქუთ. მუხ. № 1874)].

ქვემო აშიაზე ასომთავრული წარწერა:

შ-ე ო-ო თადს
ეს ასულის ძენი
კჩ-რ მმ-ნ

უ ქ ა რ ა გ მ ო დ:

„შეიწყალე უფალო თადგოს
ეს ასულის ძენი
კაჩარ, მამან (?)“

3. მ ა ც ხ ო ვ რ ი ს ხ ა ტ ი, ვერცხლით მოჭედილი, 26×21 სმ¹¹⁶.
ფენგები ვაზის ფოთლების მსგავსია, ჩუქურთმებით შემკული. ხელო-
ბა გვიანდელია XVII საუკუნისა.

აწერია: „ი-ჯ კ-ე“

ქვემო ფენგზე სწერია:

მე: ანუსია: ვრდნ: ღმისისშვილს: დედაძმნ:
მოგვკედინე: ხატი: ესე: მაცხოვრისა: ცოდვთა: ჩუენთა
მესანდობლად: ა-ნ:

უ ქ ა რ ა გ მ ო დ:

„ჰე, ანუსია ვარდან ღმისისშვილის დედაძმან
მოვაკედინე ხატი ესე მაცხოვრისა ცოდვთა ჩუენთა
მესანდობლად. ამინ“.

ხატი XVII—XVIII საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს.

4. ს ა ტ ა რ ე ბ ე ლ ი ჯ ვ ა რ ი. ვერცხლისა. წინა მხარე მოოქე-
რილი აქვს, უკანა—შევერცხლილი. 22,5×23 სმ¹¹⁷. წინა პირზე შუაში
მედალიონებში სამი ანგელოზია, ზემოთ ერთი. ქვემოთ წმიდა
გიორგია. ყველა გამოხატული ნაჭედი და წელს ზევით გამოხატ-
ული. ხეტარი მოკლე აქვს. ერთბუშტიანი.

სურათებს აწერია:

წ. მიქელ მ	: რ ფ ე	რ მ თ	წ. გაბრიელ	წ-ე
თვრლზი	ლ :	ა ე ლ	: მთვოზი	გიო-გო
	ნ ლ ზ ი	ა ნ ზ ი		

¹¹⁶ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 173, № 5 (ქუთ. მუხ. № 1876)].

¹¹⁷ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 171—172, № 1 (ქუთ. მუხ. № 1872)].

მეორე გვერდზე ასომთავრული წარწერაა:

წ. მიქელ	ე. ი. „წმიდაო მიქელ
გბრიელ	გაბრიელ
მთვრნე	მთავარანგე-
ელოზო:	ლოზნო,
მეოხ: და	მეოხ და
მფარლდ: ექმენ: მეფეთ: მეფესა: გ' ი	მთავრელად ექმენ მეფეთ
რგის: მეთა: მ'თს: ლეონს	მეფესა გიო-
მთვრნ: გელოზო	რგის, ძეთა მათს ლეონს
უშე: ფე	მთავარანგელოზო,
მნის: ღმ	უშველე ფე-
ხი: შვლსა	შანგის ლაშ-
მესა: მისს	ხიშვილ'ა,
ულუნბი	მეუღლესა მისს
ას: ამინ ულო	ულუნბი-
	ას, ამინ უფალო“

მიქარწმინდის ეკლესიის პირდაპირ, ქედზე, ორ მთას შუა, არის ციხე, ომელიც ალბად ლაშნიშვილებისა იქნებოდა.

XII. ქ ე დ ი ს ბ ა ნ ი

სოფელი ქედისუბანი მალა მთაზეა გაშენებული. ამ სოფლის ეკლესია აშენებულია ტლანქათ ნათალი ქვით. იგი ჩვეულებრივი რიგისაა, ოთხკუთხედი, ერთნაწიანი, უგუმბათო. კარსა და სარკმელებს შემკობილება ჰქონია.

შენიშვნა:

მიტროპოლიტმა ამბროსიმ მაცნობა იმ ხელნაწერების, შესახებ, რომელნიც ყოფილა ქედისუბანში და მას დაუთვარიელებია მოვიკითხე ეს ხელნაწერები, მაგრამ აღარცერთი აღარ აღმოჩნდა, ყველა დაკარგულიყო. ეკლესიის ახალმა და ძველმა მოწესეებმა გამომიცხადეს ხელნაწერები არ ყოფილაო.

ეხლა ეკლესია შელესილი და კირით შეთეთრებულია, რის გამოც ჩუქურთმების ნაწილი აღარ მოჩანს. წნულისებრი ჩუქურთმები შენახულია სამხრეთის კარის არქიტრავეზე. ეს უკანასკნელი სანახევროდაა შელესილი. სამხრეთის კარის ჩუქურთმა, წარწერითურთ, გადმოვიღეთ. სარკმელები თითო-თითოა აღმოსავლეთით, დასავლეთითა და ჩრდილოეთით. საკურთხეველის თალი ჩამონგრეულა და ეხლა ხისა გაუკეთებიათ. დასავლეთით ეკლესიას მიდგმული აქვს უბრალო ხის ჯარგვალი.

სამხრეთის კარის თავზე, შუაში არის ჩუქურთმინანი ქვა, რომელსაც მხედრული წარწერა აქვს¹¹⁸. წარწერა ძლიერ დაზიანებულია და სრულად არ იკითხება. იგი მოგვითხრობს იმ განახლების ისტორიას, რომელიც პირველად 1797 წელს ჩაუტარებიათ. სულ არის ცხრა სტრიქონი.

ქ. სამებაო წდ'აო აღმაღლე რქა მართ
ღმაღიდებელთა ქე'ანეთა რ'ა მარადის
შენგე გაქებდე: ჭი პირმშოვო: მეო მე
მონაჲ და მსასოებელი შენი (წულუკი?)
სძე...ორი შემწე ვექმენ: ეკლესიასა
მთავარანგელოზისასა შემწედ და მეოხად
სულისა ჩემისა რ'თა მხილველნი
ამისნი: ჩემთვისა შენდობას ბრძანებ
ედეთ (sic) ქ'ეს აქეთ ჩღუზ (1797).

ზიგნით ეკლესია საზოგადოდ მოხატული არ არის, მხოლოდ ჩრდილოეთის კედელზეა დახატული მღვდელურად შენოსილი თავბეკმიანი, ხელში სახარებით ნაობ კენჭაძე და მისი სახლობა—ნეულლე კაკონა, ძე ნასხიდა და ასული დოდალი. ასომთავრული წარწერები:

ნაობ კენჭაძე მ-ნ: მოაჰ
ედი: ხ'ტი ბრუალ (sic): ძალი წ'ე
ტ'ი ვინცა შენდობა: გებმნო
თ: ღ'ნ: თქნცა შენდოს ა'ნ¹¹⁹
მეუღლის სურათთან:
თანა მცხ'დრე: მსა კაკონა:¹²⁰
ყრმის სურათთან:
მე: ამისი: ნასხდა¹²¹
ასულის სურათთან:
ასული: მ'სი
დოდალი¹²²:

¹¹⁸ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 179].

¹¹⁹ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 179, № 1].

¹²⁰ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 179, № 2].

¹²¹ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 179, № 3].

¹²² [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 179—180, № 4].

უქარაგმოდ:

„ნაობ კენჭადემ მოაქე-

დინა ხატი მრავალ ძალი წმიდაჲ

გიორგი, ვინცა შენდობა გვიბრძანოთ,

ლმერთმან თქუენცა შეგინდოს, ამინ“.

„თანამეცხედრე მისი კაკონა“.

„ბე ამისი ნასხიდა“.

„ასული მისი

დოდალი“.

მრავალძალის წმ. გიორგის ეკლესია მდებარეობს ქედის-
უბნის სოფლიდან შორს, მაღალ მთაზე; ეტყობა ნაობ კენჭადეს
შოუჭედინებია ამ ეკლესიის ერთი მრავალთავანი ხატი წმიდა
გიორგისა, რომელიც, შეიძლება, ქედისუბნის ეკლესიაში ყოფილი-
ყო დახიზნული, ოსებისა თუ ლეკების შიშის გამო. ქედის უბნის
ეკლესიის მნათე ეხლაც კენჭადეა გვარად, ხოლო სახელად გიორგი.
ამ სოფელში კენჭადე მარტო ეს ერთი კომლია და გადმოცემით,
ხატს არ ნებავეს, რომ მეტი იყოს. მეორე გადმოცემით ნაობ კენ-
ჭადის სურათს ქვეშ ეკლესიის კედელში ჩატანებულია ოქროს ჯვარ-
ი თუ ოქროს ყავარჯენი და თუ ეკლესია დაინგრა იგი იმ ნივ-
თის საფასით უნდა აშენდეს ხელმეორედ. ეკლესიაში არავითარი-
საყურადღებო ნივთი არ მოიპოვება. ბაზიმი ფეშხუმი რუსული
ხელობისაა.

ქედისუბნის პირდაპირ არის სოფელი **ზნაკვა** აქვე არის
გიორგი წულუკიძისეული ციხის ნანგრევები. ეს ის წულუკიძეა,
რომელიც იყო მდ. კრიხულას პირას მდებარე კვარა-ციხის პა-
ტრონი.

ქედისუბნის მიდამოებში კიდევ არის ეროი ეკლესია, წმ.
გიორგის სახელზე. იაე გამეწეებულია განცალკევებულ მაღალ ქედ-
ზე, რომელიც დიდ მანძილზე დაჰყურებს რიონის ხეობას. იქიდან
თვალწინ იშლება რიონის ჭალებსა და მთაგორების საუცხოვო
პანორამა. ეკლესია შემოზღუდულია ქვითკირის კედლით. თვით
ეკლესია პატარაა, ოთხკუთხედი, ქვით ნაშენი, მაგრამ შემდეგ გა-
ნახლებული და კირით შელესილი. თალი ჩანგრეული ჰქონია, ქვის
თალის მაგივრად განახლებისას ხის თალი გაუქეთებიათ და ყა-
რით დაუხურავთ. შესავალი აქვს სამხრეთით და დასავლეთით. ირ-
გვლივ შშვენიერი და საამო ნაძენარი არტყია.

ეკლესია დიდძალ მლოცველებს იზიდავს გიორგობა დღეს,
გაზაფხულზე და შემოდგომაზე, და აგრეთვე ამაღლება დღეს.

დასავლეთით მიშენებული აქვს უბრალო ხის სახლი. ამ სახლში და ეკლესიაში თქვენ იპოვნით აუარებელ რკინის ისრის წვერებს და ოროლის პირებს, არის ერთი შუბის წვერიც, ერთიც რკინის ფრთიანი ლახტია, უტაროდ.

ეკლესიის კარი ყოველთვის ღიაა მნახველისათვის. სამკაულთაგან დატულია მხოლოდ ერთი დიდი ხატი წმ. გიორგისა, ფიცარზე წამლით ნახატი და მდარე ვერცხლის აშიით შემოზღუდული. წმ. გიორგი თეთრ ცხენზე ზის, უკან უნაგირზე ბავშვი ჰყავს შემოსმული. ხატი უნდა ეკუთვნოდეს XIX საუკუნის დასაწყისს.

აქედან, შორს რიონის გაღმით კლდეზე მოჩანს წმ. გიორგის კიდეე ერთი ეკლესია. ხოლო მის ზემოთ, მარჯვნივ კლდეში მესამე ეკლესია, ისიც წმ. გიორგისაა. ხალხის თქმულებით ქედისუბნის ეკლესიიდან ღამე ხშირად გამოდის ცეცხლის ალი, მიდის იმ ორ ეკლესიაში და ბრუნდება უკან. თქმულება გადმოგვცემს: როდესაც თათრებმა ქედისუბანი აიღეს, ზაშინ ამ აკგილას არსებობდა მონასტერი. მათ დაინახეს შუქი, მოვიდნენ და წმ. გიორგის ხატი კლდიდან გადაისროლეს. კლდისწინ ხეობა ნისლით იყო დაბურული. ნისლი თათრებს მინდვრად მოეჩვენათ, გადაეშენენ კლდიდან და ყველანი დაიხოცნენ. ხატი იქვე ფერდოზედ გაჩეიებული, ცეცხლის მსგავსად აინთო და ამით იპოვნა იგი ადგილობრივ მღვდელმა ევლიაშვილმა, რომელმაც მას ახალი ეკლესია აუშენა.

XIII. ზელიშის მონასტარი

ზელიშის მონასტრის ხატები

1. ჩვილ დიდი ხატი ღვთისმშობლისა¹²³, ვერცხლისა, ოქროთი დაფერილი, ზომით $37 \times 32,5$ სმ. ქართული ხელობისაა. აქვს ხუტური წარწერა: „ყ დ წ ა ი ჯ ქ ე“. ღვთისმშობლისა ვაქრისტეს შარავანდედები და აგრეთვე ფონი და აშიეზი შემკობილია დაზის ხლართულების მსგავსად. აშიეზზე წმინდანთა მედალიონებისა თითოზე სამ-სამი, სულ ყველას უჭირავთ ეტრატები უწარწერო. ესენი წინასწარმეტყველები უნდა იყვნენ. ხელობის მიხედვით ხატი უნდა ეკუთვნოდეს XVI—XVII საუკ.

2. იოანე ნათლისმცემლის ხატი, სხევიდან ჩამოტანილი. ზომით 32×28 სმ, ნახატი, ვერცხლით შექედილი. შარავანდედი მოოქერილი ვერცხლისაა, შემკულია თვლებით და მათ შორის ხუთი ზურმუხტით.

¹²³ [გ. ბოკორიძე, V. გვ. 183, № 1 (ქუთ. მუხ. № 1839)].

3. იოანე ნათლისმცემლის ხატი, ხეზეა დახატული, ზომით $19 \times 15,5$ სმ, ვერცხლის აშია აქვს. რუსული ხელობისაა, წარწერაც რუსული აქვს: Свѣтѣи Иѡаннѣ Прѣтечѣ. ზემოთ გამოხატულია ქრისტე; იოანეს ხელში უჭირავს ლანგარი თავისივე თავით; თავი ისევ, როგორც იოანეს და ქრისტეს შარავანდედები შეგებულია წვრილი თვლებით.

4. საარქიმანდრიტო ჯვარი, ოქროსი, პატიოსანი თვლებით შეგებული, ათი მოზრდილია და სამი პატარა; ორი აკლია. წინა მხარეზე არის ჯვარცმულის ქანდაკება, უკანაზე კი ღვთისმშობელია გამოხატული, წარწერით: МП ΘV მოოქროვილი ვერცხლის იეწვით.

5. დიდი ჯვარი ვერცხლისა, მოოქროვილი, ზომით $47,5 \times 32$ სმ. წინა პირზე ზარნიშით გამოხატულია ჯვარცმული. აქეთ-იქით ღვთისმშობელი და იოანე არიან. ზემოთ—საბაოთ ღმერთი, ქვემოთ—გოლგოთა. მის ქვემოთ სვეტია, რომელზედაც ზის მამალი და აწყვია ჯვარცმის იარაღები. წარწერები ბერძნულია. ხელობა ლამაზია.

6. საარქიმანდრიტო მიტრა, მარგალიტისებრი მნივებითა და მრგვალი მედალიონებით შეგებული. მედალიონებს შუაში დიდი თვალი უზის, ირგვლივ—წვრილები. ამასთანავე, მიტრას ამკობენ მოოქერილი ვერცხლის ხატები. ზემოთ არის „ყდ წა“, ძითურთ. ქვემოთ სამი ხატი: ტახტზედ მჯდომარე მაცხოვარი, ყდ წა და იოანე ნათლისმცემელი, სრულის ტანით. შემდეგ—ხატი ჯვარცმისა. ზემოთ—ოთხი მახარებელია, გამოქანდაკებული მრგვალ მედალიონებზე, ქვემოთ კი ოთხი სერაფიმ-ქერუბინი, ასევე მედალიონებზედ.

ხატებსა და მედალიონებს წარწერები ხუცური აქვთ.

7. პატარა ხატი—სანაწილე ვერცხლისა, რომლის წინა მხარეზე გამოსახულია ჩვილადი ღვთისმშობელი, ხოლო უკანაზე—მაცხოვარი. მაცხოვარს ამკობს სამი თვალი, მათ შორის ორი ფირუზი, ღვთისმშობელს—ერთი ლალი, მეორე დაკარგულია. ხატის ზომა $6 \times 5,5$ სმ უდრის.

ქელიშის მონასტრის სამწირველო ნივთები

1. ვერცხლის სამი თეფში, ორი რუსული ხელობისაა, ერთი ქართული. ამ უკანასკნელს აწერია:

მოიხსენე უფალო წარინ დავით ბატონიშვილის გამდელი
ზილდასტან ამინ¹²¹.

¹²¹ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 215, № 12 (ქუთ. მუხ. № 1847). ბიაწერს ნიკორწმინდას].

ა წარწერის ხელი ძველი არ არის (არა უადრეს XVII საუკ.).

2. სპილენძის თეფში, მხედრული წარწერით:

ქ. გელენას შვილი გედანისა

3. სპილენძის პატარა თეფში, მხედრული წარწერით:

ქ. ჟანდუაშვილის გვას

ქ. სოჯანა მათეჩესია¹²⁵

4. ვერცხლის ხუთი ბარძიმი, სამი ქართული ხელობისაა, ორი რუსული. ქართულთაგან ერთი უწარწეროა.

ქართული ხელობის მეორე ბარძიმს აწერია მხედრულად¹²⁶:

ჟ ე დ მოწეალისა ღთისა დედაო, მარა-

დის ქალწულო მარიაჲ, რლისა ცოდვილ-

თათვის მოქცეჲად მოვიდა და მას

ვა ჩივილსა აწოებდ და ზრდიდ გა-

მომზრდელსა მას ელთასა ღთსა ვა

კაცსა მის წინაჲე ეჲვ ვედრება მითვლული

და შეწუნარებული რა წეალობით მოხედვა

ეოს დღესა მას სამიწელსა განკითხვი-

სასა. და მარჯვენითსა ნაწილსა ურჩეულ-

თასა ღირს იჩინოს მონანული მონა

თვისი ბატონიშვილი არჩილი. რლი-

სათვის შეიწირენ მცირედნი ესე შესწი-

რაგნი ტამარსა შა შენსა წასა ჰე-

ლიმის უდაბნოსა: ვა შეიწირა

შემან შენმან და ღთს ჩვენმან ქერი-

ვისა მწვლილნი: ჩღ. ო. ე: (=1775)

ქართული ხელობის მესამე ბარძიმის წარწე-
რა¹²⁷:

ქ: ჩვენ: ცვა: ფარვათა: მონდობილმან: თქვენმან:

ბელმწიფემა: დადიანმა: პატრონმა: ლეგან:

¹²⁵ ეს წარწერა წაბლალულია და მისი წაკითხვა საგჭიროა.

¹²⁶ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 189, № 4].

¹²⁷ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 215, № 13 (ქუთ. მუზ. № 1838), მიაწერს ნიკორწმინდას].

თქვენ: ქუთათისა: და ჰალიასტომისა: ღთისა:
მშობელსა: შამოგწირეთ: ბარძიმი: ესე: მას ჟამსა:
ოდეს: შევებენით: მეფეს: ბაღდადსა: გაშემარჯვა:
მამინ: ომში:.. დ...¹²⁸ სულისა ჩინსა: საოჯად:

შუა წელზე სხვა ხელით აწერია:

ქ: მე ცოდვილმა: მსევალმა ღთისამა გამ
დეღმა ბატონიშვილის ნარინ დავითისმა
სილდასტან შამოგწირეთ ბარძიმი ესე
რატას უდაბნოს სეღის
ჩემის საოჯად.

რუსული ხელობის ერთ-ერთ ბარძიმს აწერია¹²⁹:
დედოფალმან. გულქან. შეესწირე. ბარძიმი ესე. ჭელიშის
უდაბნოს. ღთის. მშობელს. მეფე სოლომონის. შესანდობლად.

რუსული ხელობის მეორე ბარძიმს აწერია

დავით დადიანი.

5. ვერცხლის ორი ფეშხუმი, უწარწერონი.

6. ვერცხლის განსაზავებელი.

7. ვერცხლის ორი ვარსკვლავი.

8. ვერცხლის სამი კოვზი, ერთზე აწერია:

ოიხსენე უღო კობახიძე ბეჩენა და მეუღლე მისი თინათი.

9. ვერცხლის ორი პატარა სამღულრე.

10. ვერცხლის ორი ჩაიდანი.

11. ვერცხლის საცეცხლური.

12. ვერცხლის ფეშხუმი, ზედ მხედრულად აწერია¹³⁰:

ქ. დედოფალმან. წულუკიძის. ასულმან. გულქან.
შეესწირე. უდაბნოს. ჭელიშს. ღთის. მშობელს. ბარძიმი.
ფეშხუმი. კაპარა. და კოვზი. მეფე. სოლომონის
სულის. საოჯად. და. შესანდობლად. და ჩემდა მოსახსენებლად.

¹²⁸ აქ ვერცხლის წარწერიანი არმეები მოტეხილია.

¹²⁹ [გ. ბოკორიძე. V, გვ. 189, № 5].

¹³⁰ [გ. ბოკორიძე. V, გვ. 189, № 6 (ქუთ. მუხ. № 1850)].

წელიწადში. ერთს. დღეს. სულთას ერთი მღვდელი მონაზონი.
მეფე. სოლომონს უწირვიდეს. ამინ.

13. ვერცხლის სანაწილე. 1895 წელს შემოწი-
რული თავად ქაიხოსრო ოტიას ძის ყიფიანის მიერ.

ველიშის მონასტრის ნაქსოვ-ნაკერები¹³¹

1. გარდამოხსნა, ტილოზე ოქრომკედლითა და სირმით ნაკერი.
ირგელივ ასომთავრულად აწერია:

ჩვენ: ცოდვილმან: და ეოველთა: მამათა:.

უნარჩევესმან: აბაშიძე: გიორგი: და მ
ეულმან: ჩემან: ღოროთქიფანიძის: ასულმან:.

გულქან:.

შევაკერვინეთ: გარდამოხსნა: ესე: სულისა:.

ჩვენისა: სახსრად: ჩვენთა: შსანდობე
ლად: ქრისტეს: აქეთ: ათას: შვიდას: ისეთ-
მეტსა: ქკსა: უე (=1717 წ.)

...ძისა: ჩნისა: ლევანის: ბეჟანის:.

მაღაქიას: აღსაზრდელად: და წარსა
მართებულად.

2. სარტყელი სირმით ნაკერი, ვერცხლია ბოლოებით,
რომელზედაც გვირგვინოსან ანგელოზის თავებია გამო-
ქანდაკებული.

3. დაფარნა, შემკული მარგალიტისებრი მძივებით, ოქროს
წვრილი ფირფიტებით, ფირუშებითა და ოთხი ოსმალური
წვრილი და თხელი ოქროს ფულით.

4 ენქერი, ატლასზე სირმით ამოქარგულია „ვედრება“ ოთხი
ანგელოზითურთ, რაც შემკულია წვრილი მარგალიტის
მძივებით. ირგელივ ასომთავრულად აწერია:

ქ: ჟა: მნ: ელთა: ზედა: მხედლსა:

ხილულისა: და: უხილავსა:

¹³¹ [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 189—190, № 8—12].

კელმწიფედ: მპერობელისა: ღი-სა: მ-ხლოდ
 შ-ბლო: მეო: თ-ა: შერთე
 ბულო: ცხელ: მეფელისა: ს-ღისო: მცხრო:
 თლო: შეუდგმო
 ჩნ: ცვა: ფარვათა: მნ-თა: მ-ნდბ-ლმ-ნ: და:
 მ-სე-მ-ნ: ს-წისა: მ-ნ-სამან
 დ-ფლოთ დ-ფლი როდამ

5. ე ნ ქ ე რ ი, ს ი რ მ ი თ ნ ა ქ ე რ ი. ზედ გამოსახულია ღეთისმშობელი ძითა და ზთავარანგელოზებითურთ.

ირგვლივ მხედრულად აწერია:

ი: უხესთავსო: სერანბინთაო:
 უმაღლესო: ცათა: და. უწმი
 დესო: ქერობინთაო: მეოხო: და: მხს
 ნლო: ცოდელთაო: სანოო: სქდულო
 ჩენო: ევლაწმდაო: დედოფლო: უბ
 წოდ: მშბლო მაცხოვრისი: უმტესდ: კურ
 თხულო: დიდებულო: ღმრთის. მშბლო
 მარადს: ქალწულო: მრმ: მწყალე: მე:
 მე.

6. ე ნ ქ ე რ ი, ა ბ რ ე შ უ მ ი თ ნ ა ქ ე რ ი, ზედ ოქრომკედით ამოქარგულია სერაფიმი, რომელსაც ირგვლივ აწერია:

წა არს: წა არს წა არს: ო-ი სბოთ: სე-სე არ-ნ ცნ-ი
 და ქ-ენა: დბითა: მისითა:
 გმოხტ-ვთ: იკ-დრებს: სცნ-რთა: მნ-თა: მსხრთასა:
 ს მ-ებო: და უს-ბმო: ღთო:
 შვიწირე: სამსხრი: ესე: და მსხრება:
 დიდისა: და სხელენისა:
 და ს-ზელ: ცნ-ოქმლისა: მ-ფო მ-ფსა:
 ბგრტს ღღეგრ-მებით
 ცნ-ი: მს-ნი: მ-ნ: ღ-ნ: ა-ნ:

7. ე ნ ქ ე რ ი, ა ტ ლ ა ს ზ ე ს ი რ მ ი თ ნ ა ქ ა რ გ ი. შუაში გამოსახულია „ი-ვ ქ-ე“, რომლის მარცხნივ კუთხეში არის „ყ-დ

წა“, მარჯვნივ „ი“ ე ნ ა თ ლ ი ს მ ც ე მ ე ლ ი“. ეს სურათები-
მოქცეულია ოთხკუთხედში. ოთხკუთხედის თითო მხარეზე მახარო-
ბელთა თითო ემბლემაა წარწერებით: „მ ა თ ე“: „მ ა რ კ ო ზ“,
„ლ უ კ ა“, „ი“ ე“:

ირველივე წყვილ-წყვილ სტრიქონებად გამოყვანილი ასომთავ-
რული წარწერაა:

შეგაერვინე: ენქერი: ესე: რევზ ერისთვის:

ასუღმა და: თა:

ქეცხედრემნ: ბატონის: შვილის: ლუარსბის:

მარჯ:

კენით: მკდომარე: მკავ: პატრონი (ამის?) მარიამ

სუ

ლისა. ჩვენასა: საოხათ: და: ცოდვათა: ჩვენთა:

შესანდობლად: და: მივართვი:

და: მივართვი: ბატონის: დედის: ჩემის:

ანს: წინამძღვას: დავითს: კინცა: მიემ

თხგიოდეთ: შენდობს: ბმნებდეთ: ჩნთიცა: და

დედმმსთვიც.

შ ე ნ ი შ ე ნ ა: მარიამ რევზ არავის ერისთვის ასული ცოლად
გაჰყვა ვახტანგ V შვილს—ბატონიშვილს ლუარსაბს 1668 წლის
ახლო ხანში (H. de la G^e, II. 2, p. 627). დედამისი რაჭის ერის-
თავის შოშიტას და იყო. მისი სახელი ამდენხანს ჩვენთვის უცნობი
იყო, ეხლა კი შევიტყვეთ, რომ მას ანა რქმევია (ibid., 632).

ჰელიშის მონასტრის ხელნაწერები

1. გულან¹³².—in folio დიდი ტანისა, ყდიანი. ნაწერია
ქალღმრთელის, ორ სვეტად. ზოგიერთი თავის ბოლოს უწერია:

ქ ე მ ე ლ ა ს რ ე.

აშეიბზე ჯვარის სახელს სწერია:

ი ო ს ე ბ, გ რ გ ი. თ ე ფ ა რ ე.

ესენი ალბათ გულანის გადამწერნი არიან. ხელი XVII საუ-
კუნისა არის.

2. პარაკლიტა¹³³. in folio საშუალო ტანისა, ყდიანი
ნაწერია ქალღმრთელის ნუსხახუტურით. შეიცავს 41 რვეულს. უკანა-

¹³² [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 190, № 13 (?). (ქუთ. მუხ. № 2113); ჰელი-
შის ხელნაწერების შესახებ იხ. ე. ნიკოლაძე, ხელნაწერთა აღწერილობა,
ტ. I, №№ 83, 93, 94, 96, 100, 109, 111, 122, 126, 144, 149, 158, 167, 173, 175].

¹³³ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 190, № 16 (ქუთ. მუხ. № 2116)].

სკნელის ერთი ფურცელი დაუწვრილია. აშიებზე ტექსტის ხელით რამოდენიმე ადგილას მიწერილია:

ღო მუ ცი ნთნიელ.

ხელი XVII-XVIII საუკუნეებისაა.

3. სენაქსარი¹³⁴, ყდიანი. შეიცავს 241 ფურცელს. ნაწერია ქალაღზე, XVIII საუკუნის ნუსხახუტურით. ბოლოს უწერია:

ეს სზნაქსარი ღოუბნელი ქს იამვლის
გიგი სუცისა არის. იმისიმც ცოღვა აქს
ვინც მოიპაროს ან წართვს ან:—
გამზრდელი თუ ტეუილი ეწეროს მნს
მგილს თომას აგინე დედას ის იკითხვდა
და მე ვსწერდი ცდული ზოსიმი.

4. მამათა ცხოვრება¹³⁵. in folio, საშუალო ტანისა, 421 ფურცელი. ნაწერია ქალაღზე, ორ სვეტად. შეიცავს სრულად ერთსა და იმავე ტექსტს, რომლის სათაურიც არის: „სწავლანი შუშნიერნი (მშვენიერნი) წთა და ნეტრთა მშთანი სისრლისათს სათბრთსა“.

თავსამკაული ფერადებით არის დახატული, ყვავილების მსგავსად. მეთაური ასოებით დიდრონია. ზოგი სინგურითაა ნაწერი. ბოლო ფურცლის აშიაზე ტექსტის ხელით სწერია:

დაიწერა სეღითა სოლომონისათა თებერვალს ივ: —

შემდეგ ერთი საკითხავი სხვა ხელით არის დაწერილი. მერე მხედრული წარწერა გვაპცნევს, რომ ეს „მამათა ცხოვრება“ შეუწირავს გარეჯის იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოსთვის მღვდელმონაზონს მარკოზს. შემდეგ ფურცელზე სხვა ხელით დაწერილი ხუტური მინაწერია:

ღო შეიწუაღე და აცხოენე გერმანე...

შემდეგ მოდის შესხვა მეფე დავითისა, რომელიც იწყება ფრაზით:

¹³⁴ [გ. ბოტკოვიძე, V. გვ. 190, № 17 (ქუთ. მუხ. № 21:17): გ. ნიკოლაძე, ზელნაწერთა აღწერილობა, ტ. I, № 111].

¹³⁵ [გ. ბოტკოვიძე, V. გვ. 190, № 15 (ქუთ. მუხ. № 21:15)].

ამთ-და მომართ რ-ჲსა იტყუ რ-ჲსა სიბრძნით ჰმოეყარეო
ჲნ უფროსად ბრწყინვალეო ღთ-ო ეი-სა სოფლისა მეფეთ-
ერთგულობისაო.

ჲდ დათ კეთილად მსახურისა და ღთივ დაცულისა მეფე-
სა ჩინისა მრავალცა არიან წელნი.

აქ აშიაზე სწერია:

თვესა იენისსა დაიწერა წიგნი ესე ხელითა გერმანისი-
აჲითხველო შენდობა ბრძანეთ ღ-ის გულისათვის.

ბოლოს უწერია:

ეს მამა(თა) ცხოვრება ნათლისმცემლის მონასტრის არის ღ-ო
აცხოვნე ამისი შემომწირველი მღვდელ-მონაზონი მარკოზ. ო-ო
ღ-ო ჩ-ო გერმანე აცხოვნე ამინ.

წიგნი ეკუთვნის XVII—XVIII საუკუნეს.

5. ზ ა ტ ი კ ი¹⁸⁶. in folio ყლიანი, 704 ფურცელი, ნაწერია
ქალალზე, ნუსხახუტურით. ბოლოს უწერია:

განსრულდა წ-ჲ ესე ზატიკი ჩ-მ ცოდვილ მღვდელ ნიკო-
ლოზის კელითა ღ-ო მშვიდობაში მაჲმარე, თჲსა მანისა: ღა-
ქ-ს: უმგ: (=1755).

შემდეგ იმავე ტექსტის ხელით სწერია განგებანი საგალო-
ბელთა და სხვა განგებანი (გვ. 691+76).

ვიწეე წ-ჲ ესე ზადიკი შეწეენითა ქ-სითა დღესა. ე-
თვესა მარტსა ივ: ქ-კს უმგ: (=1755) და აღესრულა დღესა: ზ:
თვესა იენისსა: გ: ქს ძალითა ამინ. ქ-კს უმგ. (=1755).

მეორე დიდი წარწერა, 704 გვერდზე გვამცნევს (შესავალი
არ მოგვცა):

მე ფ-დ ცოდვილმან უღირსმან მღვდელობისამან მღვდელ
ნიკოლოზ ჩაჩიკას შვილმან მემან ასლამაზი
სამან... ჴელეუბ გულსმოდგინებით და აღვასრულე
რუსულის სტანბის ზატიკზე ცხრა კვირა თავისის
ტიბიკონით სახსრად და მეოხად სულთა ჩ-მთა

¹⁸⁶ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 190, № 18 (ქუთ. მუხ. № 2118); ე. ნიკო-
ლაძე, ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. I, № 96].

და ცოდვითა მოსატყვევებულად და მეცხედრისა ჩისა

და მისა სადღერძელთ... აღესრულა ქალაქსა

ტფილის, თვესა ივნისსა: გ: ქეს: თმკ¹³⁷:

წ: შეიწეალე ო მღვდელი მოსე სიონისა რი-სა შეწეენი

თა და ჯლის მომართუთა აღესწერე ზატიკი ესე მხილველნო

დღერძელობით და შნდობით იქსენებდით.

6. სახარება და სამოციქულო¹³⁸. განთვისული, ყდიანი, თავი და ბოლო აკლია. ნაწერია ქალალღზე, XVI-XVII საუკუნეთა ნუსხახუტურით.

7. ჟამნი¹³⁹. in-quarto, თავ-ბოლო ნაკლული, ყდიანი. შეიცავს ლდ (34) რვეულს. დაწერილია ქალალღზე, XVIII საუკუნის ხელით.

8. სტოდიერი¹⁴⁰. გამოკრებილი, ყდიანი. ნაწერია ნუსხახუტურით ქალალღზე. თავსართი სინგურითაა ნახატი. სათაური: „სწავლანი სწლნი წისა შმისა ჩისა თე სტოდიელთა წინამძღრისა თესთა მოწაფეთა მიმართ“.

9. ჟამნი¹⁴¹. in quarto, ყდიანი, თავ-ბოლო ნაკლული. ნაწერია ქალალღზე XVII-XVIII საუკუნეთა ნუსხახუტურით.

10. საგალობელი¹⁴². თავ-ბოლო ნაკლული, ყდიანი, ქალალდისა. ბოლოს უწერია:

ამაში წერილთ წმდათ მადლო მოიქსენე განმახლებელი წიგნისა ამის მღვდელი გიორგი ჯღენტი:

ხელი XVIII საუკუნისა არის.

11. ჟამნი¹⁴³. პატარა ტანისა. ყდიანი. ნაწერია ქალალღზე XVIII საუკუნის ნუსხახუტურით. თავი აკლია. 259 ფურცელს შეიცავს. ბოლოს უწერია:

დაიწერა წა და სღა წიგნი ესე ჯელითა ჩემ ცოდვილისა მგალობლისმგელის ნიკოლოზისითა დიად დიდი

¹³⁷ თბგ-ს მაგივრად უნდა იყოს უმგ (443+1312=1755 წ.).

¹³⁸ [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 190, № 19 (ქუთ. მუხ. № 2119)].

¹³⁹ [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 190, № 21 (?) (ქუთ. მუხ. № 2121)].

¹⁴⁰ [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 190, № 22 (ქუთ. მუხ. № 2122)].

¹⁴¹ [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 190, № 20 (ქუთ. მუხ. № 2120)].

¹⁴² [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 190, № 14 (?) (ქუთ. მუხ. № 2114)].

¹⁴³ [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 190—192: დასახელებულია რიგი ხელნაწერები, რობელთა იდენტიფიკაცია აქ მოყვანილებთან ძნელია, მაჩვენებლების უკონლობის გამო].

აშლილობა და ავი დრო იყო ზოგი იქ დავწერე ზოგი იქ. ვერც დედა წიგნი ვიპოვე. მერმე ახალ მოსწავლე ვიყავ და თუ რაღაც უგუნურობით და ავი დროთ მეძცათ ნურავინ დამწევით არამედ შენდობა უკეთ ჩემ ცოდვილთათვის. ვინ მომიცენოთ, მიგიცენოს ღმერთმან.

12. საგალობლის ნაწყვეტი¹⁴⁴. ქვემოთ უწერია:

ღოთ, შეიწუხე ამისი დამწერი ნიკოლოზ გაბაონელი.

შელიშის მონასტრის სამრეკლო

ზარზე არის შემდეგი მხედრული წარწერა:

ქ. ჩვენ მეფემან სრულიად საქართველოსამან ირაკლიმ მეორემან ჩამოვასხმევინეთ ერთი წვეილი ზარი ეხე ჭელიშის ღვთისმშობლის მონასტრისათვის. ვინც ამ მონასტერს გამოახვას, ღვთის მშობლისაგან ეზღოს მერმესა მას საუკუნესა. წელსა აზრი-ლის ქს უბე (= 1795).

ეს წარწერა გადმოიღო 15 ივლისს 1920 წელს ჩემმა მეგობარმა მიხა ლომთაძემ.

მიხა ლომთაძე ერთობ შეგნებული და მაღალი ზნეობის მუშა იყო; ჯერ, როდესაც ჩემთან მოვიდა, გამეცნო და საყურადღებო წარწერიანი ქვა მომიტანა რაჭიდან მუხეუმისათვის. შემდეგ მაწვდიდა ცნობებს ნაშთების შესახებ. ის დამეცებოდა მე და დიდ სამსახურს მიწევდა ჩემი მოგზაურობის დროს რაჭაში 1919 და 1920 წლებში.

ქელიშში მე ვიყავი 1919 წელს ზაფხულში, მაგრამ ზარები არ გამისინჯავს და ეს წარწერა არ მინახავს.

XIV. ნიკორწმინდა

ნიკორწმინდის ტაძარი

1. დასავლეთის კარიბჭის თაღზე ასომთავრული წარწერა¹⁴⁵:

¹⁴⁴ [იხ. შენ. 143].

¹⁴⁵ [გ. ბოტორიძე, V, გვ. 194—195. № 1; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 102, № 1; ა. ქუთათელაძე, მოაზრ., VII, გვ. 53; დ. ბაქრაძე, ეახუშტი, საქ. ისტ., გვ. 167, შენ. ვ; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 133 და 135, ტაბ. XLVIII; M. Brosset, Voyage, XII, გვ. 55].

ქე პო ღოსო ადჷ სიმრთელით და დღეგრძელბო შნ მე-
გრ-გნსნი ბერტ აფ-ხოთა და რანთა მეფე და ქრთელთა კურ-
ხალატი და გაზრდე მე მთი ტ-ი ნებასა შნა შნსა მ-ხბთა
წმიდისა მღდ-ლთ მმღრისა ნკლ-ზისთა

უქარაგმოღ:

„ქრისტე, ძეო ღმრთისაო, ადიდე სიმრთელით და დღეგრძე-
ლობით შენ მიერ გვრგვნოსანი ბაგრატ აფხაზთა და რანთა მეფე,
ქართველთა კურაპალატი და გაზარდე ძე მათი გიორგი ნებასა
შინა შენსა მეოხებითა წმიდისა მღვდელთ-მოიღურისა ნიკო-
ლოზისათა“.

2. სამხრეთის ეკვდრის გარეთა ქვაზე, ბუშტს ქვე-
მოთ, მხედრული წარწერაა¹⁴⁶:

ქ: [ჟ]უარო: ქრისტესო: გ
აუსვენე: სასუფეველსა: თ
ეთროს: ლაშხი: შვილის
ქალსა: მის: შვილსა:
ქახოსროს: წულუკიძესა.

3. დასავლეთის კარიბჭის კარზე, ბროსეს დროს წე-
რებულა¹⁴⁷.

წმიდაო ნიკოლოზო მეოხ ეუე ლევონ კახაბერსა და
მესა ამისსა, ამინ.

4. ჩრდილოეთის მხარეს, ერთ სარკმელზე¹⁴⁸.
ბროსეს დროს წერებულა:

წმიდაო ნიკოლოზო მღვდელთ
ა მთავარო მ

¹⁴⁶ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 202, № 8].

¹⁴⁷ [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 56; № 3 წარწერის შესახებ
იხ. გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 196, შენ. 1; იხ. აქვე წარწერა № 7 და შენიშვნა
№ 150].

¹⁴⁸ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 199—201; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ.,
IV, გვ. 103, № 7; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 133; Н. Кондаков
и Д. Бакрадзе, Опись..., გვ. 61—62; M. Brosset, Voyage..., XII, გვ.
56; M. Brosset, Mémoires de l' Acad., VIe série, t. IV, SPb., 1840, გვ.
336—367].

[მ. თაყაიშვილს ეს წარწერა მოყვანილი აქვს მ. ბროსეს

ეოზ ექმენ და მფლ წე
ღთისა ნნას ეე
სა და ნოეღისიმოსს

უქარაგმოთ:

„წმიდაო ნიკოლოზო, მღვდელთა მთავარო, მეოზ ექმენ და მფარველ წინაშე ღვთისა ნეანიას ერისთავთ ერისთავსა და ნოეღისიმოსს“.

5. სამხრეთის ეკედერზე. ჩრდილოეთით, ეკლესიის კარის ზემოთ, ორ ქვაზე (განახლებული არიან)¹⁴⁹:

ა) დასავლეთის ქვაზე, რომელზედაც ორი ფრინველია გამოქანდაკებული (საუცხოვო ასომთავრულით):

გერასიმე

ბ) აღმოსავლეთის ქვაზე

ქათალიკოსი შ==ე (შეიწუაღე?).

6. ჩრდილოეთის მხარეზე. ბალავერს ცოტა ზემოთ, აღმოსავლეთის კუთხის მახლობლად 0,7 მტ. ოდენა ქვა ყოფილა ასომთავრული წარწერით (წაუკითხავი).

7. დასავლეთის ეკედერის დასავლეთ კედელზე, ზემოთ, ჯვარია წარწერით: „ძელი ცხოვრებისა“, ხოლო შემდეგ¹⁵⁰:

წო ნკზ

მზ ეევ წე ქა

კხბრსა და რტს

ამინ

უქარაგმოთ:

„წმიდაო ნიკოლოზ, მეოზ ეყავ წინაშე ქრისტესა კახაბერს და რატის ამინ“.

ბუბლიკაციის მიხედვით (Voyage..., XII, გვ. 56), მხოლოდ მესამე სტრიქონზე მ. ბროსეს მიერ მოცემულ ოთხ ასოს „მფლწ“ და მეოთხე სტრიქონზე სახელს „ღთისა“ (მ. ბროსეს წაკითხვით: „მამფალ ღვთისა“) ე. თაყაიშვილი კითხულობს „და მფლ წე ღთისა“, ე. ი. „და მფარველ წინაშე ღვთისა“].

¹⁴⁹ [ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 52].

¹⁵⁰ [გ. ბოტორიძე, V, გვ. 196—197. № 3; ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 53; H. Кондаков и Д. Бакрадзе, Описание... გვ. 61; M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 59 (იხ. აგრეთვე გვ. 56); გ. ბოტორიძე, აღნიშნავს, რომ მ. ბროსეს 56 გვერდზე შეცდომით უნდა ჰქონდეს მოყვანილი იგოვე წარწერა, რაც მე-59 გვერდზეა].

8. დასავლეთის ეკვდერის დასავლეთ კედელზე,
ჩრდილო-დასავლეთით, კუთხეში, მოლურჯო ქვაზე¹⁵¹, უზნო ასო-
მთავრულით სწერია:

წო. ნკზ. მეტ [ეჟა]
ვ. მეფს. გს. მისა.
ჭმბ. ავნე. ნიკო
წმიდეღმნ. სუმემნ.
მელქისედეკ ან

უქარაგმოღ:

„წმიდაო ნიკოლოზ მეოც ეჟავ მეფეს გიორგის მისა კ...ში
ავაშენე ნიკორწმიდეღმან საყვარელიძემან მელქისედეკ, ამინ“.

9. დასავლეთის ეკვდერის დასავლეთ კედელზე,
სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში¹⁵²:

წო ნკლზ მდღ[ლთ მძღრო]
მეოხ ექმენ წე ღთისა ღფლ
ღფლსა ევფემიას ასოჟლ
სა სოჟლკხლისა ევეი
სა რატისასა ამინ

უქარაგმოღ:

„წმიდაო ნიკოლოზ მღვდელთ-მოძღვარო, მეოხ ექმენ წი-
ნაშე ღეთისა დედოფალთ დედოფალსა ევფემიას, ასულსა სოჟლ-
კურთხეულისა ერისთავთ ერისთავისა რატისსა, ამინ“.

10. დასავლეთის სარკმლის მარცხნივ, ჩამოგრძე-
ლებულია ასომთავრული წარწერა, რომლის ქვედა ნაწილი და-
ფარულია დასავლეთის ეკვდრის სახურავით:

წო
ნკლზ

¹⁵¹ [გ. ბოკოროძე. V. გვ. 197—198. № 4; ს. კაკაბაძე. საისტ. კრებ. IV. გვ. 103; ა. ქუთათელაძე. მოამბე. VII. გვ. 54; П. С. Уварова, МАК. IV, გვ. 130. სურ. 105; M. Brosset, Voyage..., XII. გვ. 59, № 3].

¹⁵² [გ. ბოკოროძე. V. გვ. 198—199. № 5; ს. კაკაბაძე. საისტ. კრებ., IV. გვ. 103, № 4; ა. ქუთათელაძე. მოამბე. VII. გვ. 54; П. С. Уварова, МАК. IV. გვ. 131, სურ. 106; M. Brosset. Voyage..., XII, გვ. 59, № 4].

შე

ბო

მო

მ[დ]

(აქ გადის სახურავი)

რი

ამი

ს წა

ეკლესიისა¹⁵³

ე. ი. „წმიდაო ნიკოლოზ, შეიწყალე გიორგი მოძღვარი
ამის წმიდა ეკლესიისა“

ამ დასავლეთის სარკმლის ჩუქურთმებში, ორი გრიფონის
გამოსახულებათა გასწვრივ:

მ[ე]პეტსი	{	ე. ი. „ძე ბაგრატიისი...“
მფნბ		
ლი		

..... (დანარჩენი წაშლილია).

ისტორიულ პირთა ფრესკები¹⁵⁴

დასავლეთის ფრთაში, შესასვლელის მარჯვ-
ნივე¹⁵⁵:

ა) ნიკოლოზ: ხოჰა	ბ) ბეჟანან:	კაციას:
რი: წულუკიძე	წულუკიძე:	ძე

ჩრდილო-დასავლეთის აფსიდში¹⁵⁶:

წარმოდგენილია ოთხი დიდი ფიგურა და მათ შუა მცირე .
ფიგურა ვაჟისა. მარცხენა სურათი და წარწერა ჩამორეცხილია.
წარწერები:

მეორე ფიგურის თავთან:	{ ნია	{	ყმაწვილის პორტ- რეტან	{	ძე: მერა... ძე: დათუასი ა: ლევან
		წულუკიძე				

¹⁵³ [გ. ბოკოროძე, V. გვ. 195. № 2; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ.,
IV, გვ. 103, № 3; ბოლო 4 სტრიქონი გ. ბოკოროძის მიხედვით].

¹⁵⁴ [მოხატულობის შესახებ არის მხოლოდ შენიშვნები].

¹⁵⁵ [გ. ბოკოროძე, V. გვ. 208; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV,
გვ. 104].

¹⁵⁶ [გ. ბოკოროძე, V. გვ. 207; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV,
გვ. 104].

მეორე და მესამე ფიგურები კარგადაა შენახული. ორივენი ხმლებით არიან, უსახელო, სარტყელ-გულისპირიანი კაბებით, სარტყელთან კაბაზე გარდიგარდმო ზოლებით; ყმაწვილს შარავანდელი არა აქვს; გარდა ხმლისა მას სარტყელში დანა აქვს.

მეოთხე პორტრეტი დაზიანებულია და შემდეგში შეუღესავეთ. ზანს მხოლოდ ქვემო ნაწილი ყვაილოვანი სახეებით შემკული კაბისა.

მარცხნივ წარმოდგენილი ცოლ-ქმარი, მათ ეკლესიის გეგმა უჭირავთ ხელში. პირველი სურათი გაფუჭებულია, ქალისა და ყმაწვილისა კი უკეთ არის შენახული. ზემოთ გამოსახულია მაცხოვარი წარწერით $1^{\circ}C\ X^{\circ}C$, რომელიც ორივე ხელით აკურთხებს ტაძარს; ყრმის პატარა ფიგურა წარმოდგენილია ეკლესიის გეგმის ქვემოთ.

წარწერები წაბლალულია, მაგრამ ჩვენის აზრით აქ უნდა იყვნენ დავით წულუკიძე, მისი მეუღლე ლასხიშვილის ასული პარსანგიჯავარ, მათი შვილი ივანე ან ქაიხოსრო, რომელნიც ნიკორწმინდის მრავალ წარწერებში არიან მოხსენებულინი.

ჩ რ დ ი ლ ო - ა დ მ ო ს ა ე ლ ე თ ი ს ა ფ ს ი დ შ ი ¹⁵⁷:

ა) ბეჟანის:.		ბ) ბეჟან: წუ		გ) ჩიჯავაძის ქალი	
ბე გარა		ლუკიძე		საზუა(?) მისი	
დებულ				თანამეცხედრე	

დ) ქორთოძის:.		ე) ლომინა	
ქალი: ელენე: თანა		წულუკი	
მეცხედრე მისი		ბე	

პირველი ოთხი ფიგურა კარგადაა დაცული, მეხუთე შედარებით უარესად.

მამაკაცები შარავანდედებით არიან, ქალები--ძვირფასი ქვებით შემკული გვირგვინებით; ყველა მამაკაცებს სხვადასხვა ფერის ქუდე-ბი ჰხურავთ. ქალებს გულისპირები შემკული აქვთ მარგალიტებით.

¹⁵⁷ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 206; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 104]

სამხრეთ-აღმოსავლეთის აფსიდის აღმოსავ-
ლეთ ნაწილში¹⁸⁸:

ა) მამაკაცის გამოსა- ხულება მოშლი- ლია	ბ) ქალი თეთრუა
გ) ∴ პატა:.. წუ ღუკიძე:..	მამაკაცია დ) გამოსახული; წარწერა მოშლილია

სამივე შენახულ ფიგურას შარავანდედი აქვს, თეთრუა შემ-
კობილია სამფრთიანი გვირგვინით, სხვებს გვირგვინები არა აქვთ.
თეთრუა წარმოდგენილია გრძელი კაეებით, შიგნითი კაბა და
სარტყელი ჭრელი და გრძელია, წამოსასხამი ყვავილოვანი სახე-
ებითაა შემკული, გულისპირი მარგალიტებითაა მოქარგული, ასევე
შეკაზმული ყელსაბამი. პაატას შესამოსი იმავე ფერისაა და ისე-
თივე ყვავილებით შემკული, მეორე მამაკაცის სამოსელი სხვა-
გვარია. ყველანი გამოსახული არიან en face.

ხატები და ჯვრები

1. ჯვარცმის ხატი. ზომით 129,5×84 სმ¹⁸⁹. მისგან
დარჩენილა მხოლოდ მოოქერილი ვერცხლის ჩარჩო, რომელსაც
ქვედა აშიაზე აქვს ლამაზი ასომთავრული, სამწყარიანი წარწე-
რა. გარდა წარწერისა ქვედა აშიის ამშვენებს მედალიონები,
რომლებშიც გამობურცული ქანდაკებებია: წმიდა გიორგისა („წ“ ი
გ“ ი“) თეოდორესი („წ“ ი თ“ ე“) და დიმიტრისა („წ“ ი ღ“ მ-
რ“ ი“).

ზედა აშიაზე დარჩენილია მხოლოდ სამი მედალიონი: მთავარ-
ანგელოზისა, მარიამისა და ქრისტესი. მარჯვენაცა და მარცხენა
აშიაც შემდეგ არის შეკეთებული; წარწერა:

1. ქ მე: კახაბერ უოფილმან: კირილე: ჰემან: სოლგორთხეგ-
ლისა: ერისთავთ ერისთავსა: რატისმან:

¹⁸⁸ [გ. ბოტორიძე, V, გვ. 207—238; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ. IV, გვ. 104].

¹⁸⁹ [გ. ბოტორიძე, V, გვ. 209—210, პნ 3; ა. ქუთათელაძე, მთაბზ, VII, გვ. 52; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 138, სურ. 120 და 121; Н. К. Онданов и Д. Бакрадзе, Опись..., გვ. 61; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ. IV, გვ. 105; Г. Н. Чубинашвили, კვლევა ფოტო 387, და გვ. 595 თ. გორდანია, კრონიკები, II, გვ. 44:].

2. მოგვხვდება: ხატი: ესე: ჯოარცომისაი: ნოგეშინის: მცემლად: და: საღვინებელად: სოლისა: ჩემისა: ცო

3. დვილისად: და: საღვინებელად: მისა: ჩემისა: ერის-თავთ: ერისთავისა: რაჭის ერისთავისა: რატისად.

2. ვერცხლის ჯვარი. მინანქრიანი მედალიონებით შემკული, წინა პირზე გამოხედილი ნაქედი ჰორელიფთა, ჯვარცმული-სა. ზემოდან აწერია: „ი-ჯ-ქ-ე მ-უ-ფ-ჰ-რ-ი-ა-თ-ა“¹⁰⁰.

ჯვარი შემკულია: 3 ფირუზით, 16 მარგალიტით 10 იაგუნდით, 4 ლალით და 2 რალაც ქვით. ჯვრის ბოლოებში მშვენიერი ხელობის მინანქრის სამი მედალიონია—მათე, მარკო და ლუკა მახარობლები—აღწერილი ნ. კონდაკოვის მიერ და აწ დაზიანებული. ჯვრის მეორე უკანა მხარე შემკულია ვაზის ლამაზი ხლართულებით. ჯვრის ზომა უდრის 29×29,5 სმ.

ჯვრის ქვევით პატარა ბუშტზე აწერია:

ქ-ჟე: ჯრო: ცხორებო გვედრებით უბიწოთა:

მით: სისხლითა: ქესტესითი: ჩე-ნ: დავით:

წულეკიძე: და: თა: მეცხედრე: ჩენი:

ლაშხის შვილისა: ასული: ფარსანგიჯა-

ვარ: და: ძენი: ჩენი: რა: მცველ: და:.

მფარველ გექმნე: უოვლისაგან:

ბოროტისა: და აოტუნე: უჩინარი: იგი

მტერნი სულთა: და გორცთა: ჩენთან:

ამინ: ამინ: ამინ.

ქვედა დიდ ბუშტზე:

წ-ჟე დიდო. მღვდელთ: მოძღარო: დიდო

ნიკულ: შეიწირე მცირე. ესე. მსახურება. როლა

სახუებით: შევძევით: ჯ-ი: ესე: პატროსანი:

სადავებულად. ტაძრისა. შენისა. წ-სა: რ-ა:

¹⁰⁰ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 212–214, № 9; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 106; ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 49; П. С. Уварова, МАК. IV, гл. 136–137. ტაბ. XLIX; Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Опись..., гл. 58–60; М. Brosset, Voyage..., XII, гл. 57].

მეოხ გექმნე: წ-ე: ღსა ორთვე. შა.
ცხრებათა. ჩენ. დათის: წულკიძესა.
და: თა: მეცხედრესა. ჩენსა. ღამ-
ხის შვილისა: ასულსა: ფრანგი ჯა-
ვრს. და: მეთა. ჩენთა.
ივნეს. და. ქიხონხოს“

სიონზე გამოქანდაკებული არიან: „წ-ა გ-ი“, „წ-ა დი-
მიტრი“, „წ-ა ნკლზ“, „წ-ა ი-ე ოქროპირი“, „წ-ა
თ-ე: სტრატოლატი“, „წ-ა ტრონი“ და ხარება მარიამისა
(მარიამი თითისტარით ძაფს ართავს). სიონის თავზე სწერია:

ჯ ა ვ რ ი: (sic) ქე-სა,
დედა ღსა, საფლავათ: დადება (ქსტესი)
წ-ა: ი-ე: მხრბელი:

3. ვერცხლის ჯვარი, ათონური რიგისა¹⁶¹. მინანქრიანი
ჩარჩო აქვს. ბერძნული წარწერა გვატყობინებს, რომ ეს ჯვარი
ჰელენეზმის ივერიის ღვარის მღვდელ-მონაზონს ღვარენტის, წმი-
და ქალაქ იერუსალიმელს.

4. ღვთისმშობლის ხატი ჩვილედო. ზომით 80,5×59
სმ¹⁶². წამლით ნახატი, ღამაზი. აშია და ზედა ნაწილი მოოქროვილი
ვერცხლით მოქედილი და ვახის ფოთლის მსგავსი ხლართულებით
შემკული.

ქვედა აშიაზე ასომთავრულად აწერია:

ქწ; ჩ-ნ: ღ-ი: გვირგვინოსან-მ-ნ: მ-ფთ:
მფ-მნ: გ-ი: და მ-თა: ჩ-თა; ღ-ონ: მოკვედინთ:
ესე: ე-ღ-წ-სა წარსმრ-თებელად: მეფობისა:
ჩ-ნისათვის: და: სადღეგრძელოდ: მ-სა: ჩ-ნისა:
ღ-ონისთვის: და სხდ: სულსა: ჩენისათვის: ა-ზ.

¹⁶¹ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 214—215, № 10; Помяловский, Сборник надписей Кавказа, გვ. 51—52, № 97; Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Опись..., გვ. 60; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 138; თ. ყაუბაძე, შვილი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ., 1951, გვ. 164—165].

¹⁶² [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 210—211, № 4; თ. ყაუბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 105; ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 49; Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Опись..., გვ. 61; М. Brosset, Voyage..., გვ. 58].

5. სამნაწილედ დასაკეცი ხატი. სპილოს ძვალებზე ამოჭრილი¹⁶³. შუა ნაწილზე გამოქანდაკებულია ღვთისმშობლის მიძინება. კარებზე, შიგნით, წარმოდგენილი არიან: ზემოთ—ეკლესიის მამანი, ბასილი დიდი, იოანე ოქროპირი, გრიგოლ ღვთისმეტყველი და ათანასე (?); ქვემოთ—ოთხი მხედარი. კართა გარეთა მხარეზე წარმოდგენილი არიან სტეფანე და ლავრენტი დიაკვნები და კიდევ ორი სხვა წმინდანი. ნ. კონდაკოვის აზრით, ეს ხატი ბიზანტიური ნახელავია, XI საუკუნისა.

6. წ-ა ნიკოლოზის ხატი დიდი¹⁶⁴. 119×94,5 სმ, წამლით დახატული. ნიკოლოზი ცალა ხელთ აკურთხება, მეორეში სახარება უჭირავს. ზემოთ კუთხეში ღვთისმშობელია.

აშია ძველი აქვს, ვერცხლის ფირფიტებით შემკული. ზემოთ სამი ფირფიტაა. შუაში გამოქანდაკებულია „ი“ ჯ: ქ“ მის მარცხნივ ფირფიტაზე: „ყ“ დ: წ“ ა და მთავარანგელოზი, უწარწეოდ. მარჯვნივ: „წ“ ი ი“ ნე“ და მეორე მთავარანგელოზი. მარცხენა აშიაზე: „წ“ ა პ“ ლე, წ“ ა მ“ ტე, წ“ ა: სმ“ ონ: წ“ ა თომა: წ“ ა: ლუკა: წ“ ა მ“ ტთა:“ მარჯვენა აშიაზე: „წ“ ა პ“ რე, „წ“ ა ი“ ნე“. „წ“ ა: ანდრია“, „წ“ ა ბათმე“, „წ“ ა ფ“ პე“, „წ“ ა მაკ“ ზ“. ქვემო აშიაზე ფირფიტაა. ფირფიტები შემკულია ვაზის ხლართულებით.

7. ჩეილენდი ღვთისმშობლის ხატი, „ყ“ დ წ“ ა. წაპლითაა დახატული¹⁶⁵. აშია ვერცხლისა აქვს. ღვთისმშობლის შარავანდიც ვერცხლისაა, ხუთი თვლით შემკული. ქვემო აშიაზე მხედრულად აწერია:

მაჟამკვე ხატი ესე მე ჯანელაძემ მოურაჟმა სვიმონმა სულისა საოხად ჩემდა.

8. დიდი ხატი ქრისტეს საფლავად დაღებისა, ფერადებით ნახატი, რუსული ხელობისა. აშია უბრალო ლითონისა აქვს. ქრისტეს ღვთისმშობელი დასტირის.

¹⁶³ [G. Tschubinaschwilli, Ein Elfenbeintriptychon aus Ratscha, საქ. მუზ. მოამბე, ტ. VII, თბილისი, 1935, გვ. 159—224; გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 211, № 5; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 137—138; სურ. 118; Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Опись..., გვ. 60]

¹⁶⁴ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 209, № 1].

¹⁶⁵ [გ. ბოჭორიძე, გვ. 211—112, № 6; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 106; ა. კუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 51].

9. წმ. გიორგის ხატი, უბრალო ფიგურზე დახატული. წმიდანი გველეშაპს გმირავს, მის უკან არიან ღვთისმშობელი და მეფის ასული.

10. წმ. ნიკოლოზის ხატი. დიდი. დახატულია ხეზე, აშია უბრალო ლითონისა აქვს, რუსული ხელობაა.

11. წმ. ნიკოლოზის ხატი. რუსული.

12. წმ. გიორგის ხატი. პატარა, ვერცხლისა.

13. მაცხოვრის ორი ხატი. ვერცხლისა, რუსული.

14. მაცხოვრის ხატი, ხეზე წამლით დახატული. მაცხოვარი ერთი ხელით აკურთხებს, მეორეში ბურთი უჭირავს. ხუცურად აწერია „იჲ ქე“.

15. ვერცხლის ორი ბარძიმი. ერთს მხედრულად აწერია¹⁶⁶:

ქ. წულუკიძის მერაბის და გიორგის გამდელს ამ ჩემის მერაბის და გიორგის სასიცოცხლოდ სადღეგრძელოდ შამშიწირავს მე მონას ხთისას შენგელის ქალს მარიამს ხთის მობლისათვის ჩემი სულის საოხად საცხნელა წმინდის ნიკოლოზის ეკვდრისთვის და ვინც გამოსწიროს შეჩვენებული იუოს ხთისაგან შეიღის პატრიაქისაგან.

16. ვერცხლის პატარა სურა. შესაზავებელი¹⁶⁷.

17. ვერცხლის პატარა სამღვდლო.

18. მოოქროვილი ვერცხლის საზეთე.

19. ვერცხლის კოვზი, ტარმოტეხილი. ტარზე აწერია¹⁶⁸:

მოიხსენე უფალო ბატონიშვილი ბარბარა.

20. ვერცხლის ვარსკვლავი, წარწერით¹⁶⁹:

ქ. მოიხსენე უფალო არჩილის ბატონისშვილის მის ახალ მეორე მეფის სოლომონის და მიცვალებული ბატონისშვილი ბარბარა.

¹⁶⁶ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 216, № 14].

¹⁶⁷ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 216, № 21 (ქუთ. მუხ. № 1853)].

¹⁶⁸ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 216, № 16 (ქუთ. მუხ. № 1852)].

¹⁶⁹ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 216, № 15 (ქუთ. მუხ. № 1853)].

21. დიდი ფარდა¹⁷⁰. ლამაზი ნახელავი, წმ. ნიკოლოზის გამოსახულებით: „წა ნკლზ“. ქვემოთ ხუცური წარწერაა:

წო ნკლზ შემოგწირე ფა ესე წულუკიძის ასულმან და ქსნის ერისთვის სპალმან მარიამჲს სულისა ჩემისა საოსად და შეიღთა ჩემთა სადღეგრძელოდ. ჩუჲ წელსა მარტის 8 დღესა. (=1845).

22. დიდი დაფარნა. 75X85 სმ., ზედ სირმითა და ოქრომკედლით ამოქარგულია გარდამოხსნა. ირგვლივ შემოუყვება ასომთავრული წარწერა¹⁷¹:

ქ. შენ: უბრალოთა: სიკვდილისაგან: დამკნუნლო;
წო: ნიკოლოზ: შეიწირე: დაფარნა: ესე: ცნის: ბე
დამცის: ნაღვაწი: ვინც: იხილოთ: შენდობას: მიბო
ძანებდით: ღთსათნ: ქკს. ტკ: ან.

23. საბუხრე წყვილი, სირმითა და ოქრომკედლით ნაქარგი.

24. დიდი დაფარნა, ატლასზე სირმითა და ოქრომკედლით ნაქარგი¹⁷². შუაში გამოსახულია იესო ქრისტე (იჲ ქე), კუთხე-ებში—ოთხი მახარობლის ემბლემა. ქრისტესთან მთავარანგელოზები. წარწერა: „მიქელ გზლ“. ანგელოზთა სამწერობლებზე: „წა არს“.

ირგვლივ შემოუყვება ბერძნული და ქართული წარწერები:

...ამიფარე: ჩნ: ღო.

საფარველითა: ფრთეთა: შენითა:

ჩრდნ: ჩგნსნ: ენი: მტრენი და ბრძოლხე:

და სიმშვიდე ფტურე...

25. მეორე დაფარნა. შუაში ქრისტე ემანოელი ბარძიმი, მისი ოთხივე კუთხივე ანგელოზები: „რაფლ, „გაზლ“, „ურიელ“, მხელ“¹⁷³.

ხუცური წარწერა:

დაფარნა: ცანი: შეენიერებამან: შენმან: და ქებითა:

მისითა აღივსო: ქეჲანა: ქე: მქ: ა: ზ.(?)

¹⁷⁰ [ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 51].

¹⁷¹ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 216—217, № 23 (ქუთ. მუხ. № 1863)].

¹⁷² [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 218, № 26 (ქუთ. მუხ. № 1857)].

¹⁷³ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 217, № 24 (ქუთ. მუხ. № 1855)].

26. მესამე დაფარნა¹⁷⁴. შუაში ქრისტე ემანუელი ბარძიმში. კუთხეებში სიმბოლიური გამოსახულებები. ასომთავრული წარწერა:

ო სუფეგა შვენიერება შეიმოსა შეიმოსა უნ
ბალი ა გარე ეირტუა ქკი მ. ქ. ა.: ზ.: (?)

ნიკოწმინდის ხელნაწერები

1. წმ. ნიკოლოზისა და მარიამ მეგვიპტელის ცხოვრება¹⁷⁵, ეტრატზე გადაწერილი XI საუკუნეში, ერისთავთ ერისთავის იოვანე დადიანის თაოსნობით. 22×14 სმ.

პირველ გვერდზე სინგურიტ, ნუსხახუცურიტ სწერია:

წო: მღდელთ მოძღუარო
ნიკოლოზ: მეოხ: ეჟე წე
ლთისა: მეუფისა: ეე: იენე: და
დიანსა: რ: ჰმტდ: გაქუს: კად
ნიერებაჲ: წე: ქტსა: რნ: ილ
უაწა: სიყუარულისათჳს
შნისა: და აღწერა: ანგელო
ზებრი: მოქაქბა: შნი: და: წა
რუმართე: ედსა: ზა: კეთილსა
სულიერსა: და ჯორციელ
სა: და: დაიცვე: მშვიდობით:
ამ სოფელსა: და: დღეგრძე
ლებით: მეოხტბითა:
მნითა: ან: —

ქარაგმების გახსნით:

„წმიდაო მღვდელთმოძღუარო ნიკოლოზ, მეოხ ეყავ წინაშე ღმრთისა მეუფისა ერისთავთ ერისთავსა იოვანე დადიანსა, რამეთუ ქეშმარიტად გაქუს კადნიერებაჲ წინაშე ქრისტჳსა, რომელმან ილუაწა სიყუარულისათჳს შენისა და აღწერა ანგელოზებრი მოქაქობაჲ შენი, და წარუმართე ყოველსა ზედა კეთილსა, სულიერ-

¹⁷⁴ [გ. ბოკორიძე. V. გვ. 217—218, № 25 (ქუთ. მუხ. № 1856)].

¹⁷⁵ [ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 46; ნიკოწმინდის ხელნაწერების შესახებ იხ. ე. ნიკოლაძე, ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. I, №№ 162, 163, 164, 165, 171].

სა და ქორციელსა და დაიცევ მშვიდობით ამ სოფელსა და დღე-გრძელობით მეოხშობითა შენითა, ამინ“.

2. გუ ლ ა ნ ი. in=4°, დიდი ზომისა, ქალაქისა. გადაწერილია იმერეთის მეფის გიორგი II-ს დროს, 1562 წ. ბერის ზოსიმე კარგარეთელის ხელით, ნუსხახუტურად¹⁷⁶.

3. სახარება. in-4° ქალაქზე ნაწერი¹⁷⁷. ნუსხახუტურით, ორ სვეტზე. ყდა ხისა აქვს, შავტყავგადაკრული. ხელთანაწერი დაშლილია. წიგნი ჩადებულია მშვენიერი ჰედური ხელობის ვერცხლის ბუდეში. ამ ბუდის პირველ გვერდზე გამოქანდაკებულია ჯვარცმა, თანამდგომები მარიამითა და იოანეთი; ზემოთ ორი ანგელოზია, ჯვარს ქვემოთ ადამის თავი მოჩანს. ჯვარცმულის ზემოთ აწერია: „ი-კ-ქ-ე მეუფე ჰუროთა“. იმ პატიოსან თვალთაგან, რომლებითაც ყდა ყოფილა შემკული, დარჩენილია მხოლოდ ორი ამეთვისტო და ერთი იაგუნდი. მეორე გვერდზე გამოსახულია: შუაში ჯოჯოხეთის წარტყვენა წარწერით: „აღდგომა“ საფლავს აწერია „საფლავ [ი] ქ-რი“, იქვე ლოდზე ზის ანგელოზი, რომელიც ორთა დედათ ამცნობს ქრისტეს აღდგომას. გვერდებზე გამოქანდაკებულია ოთხი მახარობელი (წარწერებით: „მ-თ-ე, მ-რ-კ-ო-ზ“, „ლ-უ-კ-ა, „ი-ო-ვ-ნ-ე“).

სახარება გადაწერილია, როგორც ქორონიკონი გვიჩვენებს, 1581 წელს და არა XIII საუკუნეში, როგორც ნ. კონდაკოვს ჰგონია, ან 1192 წ. თუ 1724 წ., როგორც შეცდომით განუმარტავს ალ. ხახანაშვილს პ. უვაროვას გამოცემაში.

ქვედა გვერდის ვერცხლის ფირფიტაზე შემდეგი წარწერაა:

ჰი. დიდო. მღდელთმოდო. წო: ნკზ. გვ
დრბო. ჩენ. დ-თ: წულუკიძე და თა. მეცდრე: ჩენი
ლაშხის. ძელისა აული. ფრსნგი ჯვარ და. მ
ენი. ჩნი. რნ. მმოგწირეთ: წა. ესე. სხრება რა.
მეოხ. გქმნეს. წიშე: ღისა: ამინ. ული

შიგნით, ვერცხლზე:

წ მე დ-თ: წულუკიძე: შეესწირე: სახრება: ესე: ტაძრსა:
წ-ს: ნიკლზსა: ვინ გინდ: გამოაქუას: ანუ ებისკპოსთა: და
ანუ: მღდლმწაზნთ: ანუ: დიდებლთა: და: მირეთა: რისხავსმცა:.

¹⁷⁶ [ა. ქუთათელაძე, მთაბე, VII, გვ. 50].

¹⁷⁷ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 219—220, № 36 (ქუთ. მუხ. № 2095); ა. ქუთათელაძე, მთაბე, VII, გვ. 48; Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Опись..., გვ. 60; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 139—140].

ღ-ი: და: უნი: წნი: ზეცისა: და ქვეენისანი: ჩენთ: ნაცლადმცა:
განიკითხვიან: ა-ნ.

მეორე ფირფიტაზე, შიგნით:

მდღელთ: ღირ: წო: ნ-კ: გრდო მე წულუ
კიძე: ღთ: თა მეცდრე ჩმი ფარსანგი ჯავარ.

პირველ ფურცელზე სინგურით დახატულია ჯვარი. ასევე სინგურით არის დახატული თავსართები და შეთაური ასოები თითოეული სახარების დასაწყისში. ლუკას სახარების სარჩევი თავების ბოლოს ტექსტის ხელით წერია:

მრკზ შე ღო სლით გრცით

ხელაწერს ბოლოში აქვს სახარებათა სარჩევი, ხოლო მის შემდეგ—ბოლოსიტყვაობა:

ღო და საშინელო წო მდღელთ მმღრო ძლ დბლო ნკლზ ცხელო თქნ მრ დაცული შემოგხუწივართ ღთ წულუკიძე და მეუღლე მთი ღაშხის შვილის ქალი თვითა და შვილითა ჩნდა სადღეგრძელოდ და სლისა ჩნისა საოხად აქა და სკნოსა მეოხ გვეყვებით წე ქეს ღისა. დავაწერინეთ და შემოგწირეთ. წა ნკზს ესე წა ოთხთავი და მოვაჰედინეთ ჩნად სადღეგრძელოდ აქა და სკნოსა საცხოვრებლად ან: ვინადა და რამანდა კცმან ქვან მნ კლ უოს გმოგუმდ თქნ წო ნიკლზ ჰკითხეთ რისხვით თქნითა: და ჩნად შექყადმცა გაიკითხვის მანდ მეორედ მოსლვასა: დაიწერა წა ესე ოთხთავი ინდიკონსა მეფეთ მეფისა გის ეამში და: ქენსა: ს: ა: თ: [=1581].

ქვემოთ წერია:

აბესალამს ქვარიანსა ცდვნი ნისნი პრდნეს ღნ ან.

4. კონდაკი¹⁷⁸. ქალღმრთე ნაწერი XVII—XVIII საუკუნის ნუსხახუტურით. ყლიანია, მაგრამ დაზღილია. ერთ ადგილას ტექსტის ხელით მიწერილია;

ღო შე ცი მხრობლნი ხუციშვილი სწფელ მნს ან.

¹⁷⁸ [გ. ბოკორიძე. V, გვ. 221, № 42 (ქუთ. მუხ. № 2101)?].

5. კონდაკი¹⁷⁹. ქალაღზე დაწერილია XVIII საუკუნის ნუსხახუტურიტ. ყდიანი. ბოლო აკლია.

6. კონდაკი. იმავე ხელიტ გადაწერილი, თავი და ბოლო აკლია.

7. „თვენის“¹⁸⁰ ნაწყეუი. სულ 33 ფურცელია, in folio, საშუალო ზომისა. ნაწერი ქალაღზე. ორ სვეტად. XVII—XVIII საუკ. ხელიტ. აქეა შესხვა წჱ. ნიკოლოზისა, თქმული ანდრია კრიტელის მიერ. მე-9 ფურცელზე, ქვემოთ, ტექსტის ხელიტ წერიტ:

წო ნიკოლოზ სასუფეველი დაუმკვდრე ჩიჯაგადის ქალს ანას; ქრისტიანე და ღვთის მოყვარე არის და ჩუღნ გელის კაცის მოზტევე. ამ წიგნის წერაზედ კარგა ველს გვწუობდა, ღნ აცხოვნოს:—გინც შენდობა უბრძანოთ ღნ თქნც შეგინდოს:—

8. პეტრეს და პავლეს წამებ¹⁸¹. ეტრატზე ნაწერი, ნუსხახუტურიტ. თავი აკლია. ტექსტი იწყება „გ“ რვეულიტ, რვეულში 8 ფურცელაა. პეტრეს და პავლეს ამბავი თავდება შეჱდეგი 14 რვეულს მეექვსე ფურცელზე, ასე რომ წამების ამბავი აჱგამად შეიცავს 13 1/2 ფურცელს. ბოლოს ტექსტის ხელიტ სწერიტ:

ქე ღო მოესებოთა წოთა მოაქელთა აკურთზე... ივანე ინჩესისძე. მოღუწე ამის წიგნისა:—

იგნისა: კო; და დეკემბერსა: კჱ.

იმსახერენ ესე მოციქულთა წამებანი

და ღოცვა ეავთ:—

შემდეგ იწყება:

სიმცნე და წამება წდისათესი.

9. მარხვანი. in quarto, უყდო, უთავბოლო, ნაწერი ქალაღზე, XVIII საუკუნის ნუსხახუტურიტ.

10. დავითნი. დიდი ტანისა, in folio, ქალაღზე ნაწერი, ნუსხახუტურიტ. ორ სვეტად. სულ შვიდი რვეულია, ბოლოში უწერიტ:

¹⁷⁹ [გ. ბოკორიძე, (V, გვ. 221) გარდა კონდაკისა № 42 აღნიშნული აქვს კიდევ ერთი, № 45].

¹⁸⁰ [გ. ბოკორიძე აქვს რამოდენავე „თთენე“, იხ. V, გვ. 221, №№ 37, 49, 50].

¹⁸¹ [ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 54—58 (ა. ქუთათელაძის პუბლიკაციაში „მოციქულთა და წმიდათა ცხოვრებანი“)].

ორო იქ ქე ღო აცოცხლე ადღეგრძელე ჯელმწიფე მეფეთ
მეფე გი ორთავე ცხორებასა შა ან. ამისა მწერალსა იკიმს
კნებრისძესა [=იოაკიმს კუმბურისძესა] შნს ღნ. დაიწერა წნი
და სილთა განმანათლებელი დავითნი ესე ქანსა (sic): სნიგ:
ნებითა ღმთა თუშსა მრტსა იე. გათავდა (sic): ზოსიმეს
კრტრეთელსა შნს ღნ ვინცა ჩნ მოგვკნენოთ თენცა შნს
ღნ ან:

ამის შემდეგ იწყება სულ სხვა ხელითა და სხვა ქალღმრთელზე
ნაწერი, რომელსაც თავი აკლია. იწყება სხვადასხვა დღეთა მოსახ-
სენებლებით, ხოლო თავში კი ყოფილა ქართველ მეფეთა მოხსე-
ნებანი, რომელიც ჩვენ ძლიერ საყურადღებოდ მიგვაჩნია და აქ
მოგვაქვს, რაც კი შემორჩენილია:

1. „... ი და კურთხევა მათი: მართლმადიდებელთა მეფეთა
დაჩისი¹, ფარსმანისი² და ფარსმანისი³, ადარნასესი⁴, ბაკუ-
რისი⁵, არჩილისი⁶ და ადარნესესი⁷ სკნს იყავნ ვსენება:—

2. არჩილ მეფისა და მოწამისა⁸ სკნოს:

3. მართლმადიდებელთა მეფეთა ბაგრატისი⁹, გიორგისი¹⁰
სკნს ვს:—

4. [დ]თისი¹¹, ბაგრატისი¹², გიორგისი¹³, [დავითისი]¹⁴,
მეფეთა შორის წარჩინებულისა, რომელმან ბრწყინვალე
ჰყო სჯული ქართველთა და ადიდნა ეკლესიანი ღმრთისანი
სკნს იყავნ ვსნა:—

5. დიმიტრისი¹⁵ მართლმადიდებლისა მეფისა, რომელმან
მონაზონებისა ღუაწლთა შინა სრლ (სრლ) ყო საწუთო ესე
სკნს იყ:—

6. ღრთისი¹⁶ მართლმადიდებლისა მეფისა სკნს იყ:—

7. თამარ თომა დასა დედფლისა და მწფისა მონაზო-
ნებისა ზემთა განბრწყინებულისა¹⁷ საუქნს იყვენ:—

¹ ვახტანგ გორგასლის ძე დავით უნდა იყოს (491—514); ² ფარსმან V (528—542); ³ ფარსმან VI (542—557); ⁴ ადარნასე I (619—639); ⁵ შეიძლება ბაკურ III იყოს (557—570), თუმცა კი ეს ქრონოლოგიურ რიგს დაარღვევდა;

⁶ არჩილ II (668—718);

⁷ ბაგრატ III (980—1014); ⁸ გიორგი I (1014—1027); ⁹ შეიძლება დავით კუროპალატი იფულისმებოდეს (†1031); ¹⁰ ბაგრატ IV (1027—1072); ¹¹ გიორგი II (1072—1089); ¹² ეს სახელი გამოტოვებულია, მაგრამ ეპიტეტები ცხადყოფენ, რომ დავით აღმაშენებელს შეეხება საუბარი; ¹³ დიმიტრი I (1125—1154); ¹⁴ დავით V, დიმიტრი I-ს ძე (†1155); ¹⁵ დავით აღმაშენებლის ასული, შირვანშაჰ ალსართანის ცოლყოფილი (†1150).

8. გიორგის (გ'ის) მართლმადიდებლისა მეფისა¹ პანგრა-ტოვანისა სკ'ნს:—

9. [შველისა მათისა თამარ მეფისა დედოფლისა² და თვთმყრობელისა ყოვლისა აღმოსავლეთისა და საქართვე-ლოსა სკ'ნს:—

10. ღ'თივ გვრგვზონისა მეფეთ მეფისა ალექსანდრე ყო-ფილისა³ აბრჰმისი სკ'ნს იყენ:—

11. ღ'თივ გვრგვზონისა მეფეთ მეფისა კოსტანტინე ყოფილისა⁴ კვრილესი სკ'ნს იყენ:—

12. თანა მეცხედრისა მათისა დედოფლთ დედოფლისა თამარ ყოფილისა თეკლასი სკ'ნს იყენ⁵:—

13. ღ'თივ გვრგვზონისა მეფეთ მეფისა დავით ყოფი-ლისა დამიანესი სკ'ნო იყენ სს'ნბაჲ⁶

14. გიორგი ყოფილისა⁷ გერასიმესი სკ'ნ იყენ სს:

15. თვთ მყრობელისა ღ'თივ გვრგვზონისაჲ (sic) მეფეთ მეფისა:— სახელი მრავალმცა არიან წელნი სუფევისა მისი-სანი:—

16. ბატონისა ბაგრატიისა მრავალმცა არიან წელნი მათ-ნი:⁸—

17. თანამეცხედრისა მათისა დედოფლის ელენესი მრავალმცა არიან წელნი მათნი⁹:—

18. ძისა¹⁰ მ'თისა პატრონისა ერეკლესი და არჩილისი¹¹ მრავალმცა არიან წელნი მ'თნი:—

19. ბატონისა ალექსანდრესი და თანა მეცხედრისა მათი-სა ბატონისა ელენესი და ძეთა მათთა მრავალმცა არიან წელნი მათნი¹²:—

ზეცათა მეუფეო ქუეყანისა მეფენი დაიცავენ:—

¹ გიორგი III (1156—1184); ² თამარ მეფე (1184—1112); ³ ძნელი საფიქრებელია, რომ ეს იყოს ალექსანდრე დიდი, ნცაეთის განმარტებელი, ვინაიდან ვიცით, რომ ბერობაში მას ათანასე ეწოდა. შეიძლება აქ იგულისხმებოდეს ალექსანდრე, გიორგი VIII-ს ძე. კონსტანტინე III-ს ძმა. ⁴ ეს არის კონსტანტინე III (11505), რომლის ბერად შედგომა და კვრილედ წოდება ჩვენთვის სრულ-ლიად ახალი ცნობაა. ⁵ კონსტანტინე III-ს ცოლს მართლაც თამარი ერქვა, მაგრამ მისი გამონახვება და თვლელ წოდება აგრეთვე ახალი ამბავია ჩვენთ-ვის. ⁶ ეს არის დავით X, რომელიც მართლაც შედგა ბერად, დამიანეს სახე-ლით, 1522 წელს შემდეგ; ეს ფაქტი სხვა წყაროებიდანაცაა ცნობილი. ⁷ გიორ-გი IX, რომელიც 535 წელს შედგა ბერად, გერასიმეს სახელით. ⁸ ეს უნდა იყოს ბაგრატ მუხრანბატონი (1512—1539). ⁹ ბაგრატის ცოლს ელენე ერქვა. ¹⁰ დე-დანში შეცდომით „წისა“ სწერია. ¹¹ ერეკლე და არჩილ ბაგრატიისა და ელენეს შვილები იყვნენ. ¹² ძნელია დანამდვილებით თქმა, თუ რომელ ალექსანდრეზეა აქ საუბარი; უფრო კი იმერთა მეფის ბაგრატ III და ელენეს შვილი უნდა იყოს (Hist. de la Gé, II, 2, p. 642).

„ქართლისა¹⁸² პატრიარქნი:—იესი (=იოანესი), სამოელისი, შიუსი (sic!), ევლალიასი, პესი (=პეტრესი), სამოელისი, მელქიზედეკისი, ოქროპირისი, გისა (=გიორგისა), გზრე-
ლისა, პესი (=პეტრესი), ევსტრისა, გისი (=გიორგისი),
დიმიტრისი, ბასილისი, იესი (=იოანესი), სუმონისი. ძე
მფთა: ქზ.: მელქიზედეკისი სკნ:—

[დ]ა ყისა აღმოსვლეთისა. პატრიარქთაჲ სკნმცა არს
სკსნბლი და კზჲ მთი.

წისა და ღთ შემოსილისა საბჲ: ქკზისა და ყლისა სა-
ქართველოს პატრიარქისა სკნს:—

წისა გლაბერიძისა არსენისი: მიქელ მირიანის ძისა:
ქკზისა სკნო:—

წისა მშთ მთვრისა და ღთ შემოსილისა აღმოსავლეთი-
სა და ყლისა საქართველოსა მშთ მთვრისაჲ სჯლთა
თვთმპყრობლისა და პატრიარქისა მრვლმც არან წელნი
მთნი:—

რზ დაიცვას წჲ მეფე მთი: წნ სამებაშნ ესენი აღიდ-
ნა:“

ამ ნაწილში არის კვანკლოსი, რომელშიც სამი ისტორიული
ჟაქტია აღნიშნული (სხვა, არა ტექსტის ხელით, მაგრამ აგრეთვე
ხუცური):

ქკნსა: რჲ (=1457). აქა კოსტანტიპოლი დაიჭირეს ხუან-
ოქრიანთაჲ (sic!).

ქკნსა: ს (=1512). აქა მოვიდენ თათარნი ქუთათისი და
გელათი დაწუეს.

ქკნსა: სგ (=1604). აქა გარდაიცვალა ყთა მეფე უპა-
ტიოსნესი ყოვლით ზნეობით შემკული და აღსავსე ყოვლითა
საღთოთა სწავლულებითაჲ მრავალჯერ გამარჯუშული მძლე-
თა მძლე მეფეთ მეფე როსტომ ძე კოსტანტინესი და ელენე-
სი ვინცა შენდობით მოიხსენოთ ღზ თქნც მოგიხსენოს მე-
ფობდა აცამეტ წელ.

კვინკლოსის ბოლოს ტექსტისავე ხელით სწერია:

ჩჲ ღზ ადიდე სვლით და ჳრცით ორთავე შინა ცხორებათა
ღთიჲ კვრგვნოსანი მეფეთ მეფე გიორგი: აზ¹⁸³:

¹⁸² დედანში შეცდომით წერია „მართლისა“: ასომთავრული „მანია“ მიწე-
რილი „ქანის“ მაგიერ.

¹⁸³ ეს უნდა იყოს იმპერატორ მეფე გიორგი II (†1585).

შემდეგ იწყება სხვა ქალაქზე და სხვა ხელით ნაწერი: „იბაკონი წისა ღთისმშობლისანი საღამისთონი სავედრებელნი“, ხოლო შემდეგ სხვა საგალობელნი და სადიდებელნი. ეს ნაწილი უნდა შეიცავდეს მთლად საგალობლებს. ხელი XV—XVI საუკუნეებისაა. კარგადაა ნაწერი, ბოშებიცინზე. შუა ტექსტში ერთ ადგილას ტექსტისავე ხელით სწერია:

ჩხეტიქსა მანოელსა მაწუცრელსა შნს,

მეორე ადგილას იგივე ასეა განმეორებული:

მწოლსა (=მანოელსა): მწუცრელსა დღეგრძელობით ცოდვანი მათნი მეუნდნეს ღწ¹⁸⁴.

აშიაზე მერმინდელი მხედრული ხელით მიწერილია:

ღმერთო შეიწყაღე. იოვანე. პატარაძე. და. მეუღლე. მისი. თანაჲ.

11. თ თ ვ ე ნ ი, დიდი, in folio, ნაწერია ნუსხახუცურით. ორ სვეტად. ხუთ წიგნადაა შეკრული. შეიცავს თორმეტ თვეს, მაგრამ მოუვლელობისა გამო წიგნები დაშლილია, ფურცლები ამოცვენილი და დანოტივებულ-დამაალი. ერთი წიგნი სულ უყდოა, სხვებს ბევრ ადგილას აკლია. გადაწერილია 1562 წელს. უკანასკნელი წიგნის ბოლოს ტექსტისავე ხელით წერია:

დიდება ღმერთსა სრულმოფეღსა ეოვლისა კეთილისასა სრულიქმნეს სულთა განმანათლებელნი თორმეტნი თუშნი სრულნი გულსმოდგინებითა და ბრძანებითა მეფეთ მეფისა პატრონისა გიორგისითა: — და ველითა ჩემ ცოდვილისა ზონიძე მონაზონისითა: ქორანიკონსა (sic). სმი; თუშსა მარტსა ოცდაათსა დღესა პარასკევსა: მარტით ოცდაექვსითგან ვიდრე აქამომდე. — ღო აჰმარე ეს წიგნი დღეთა სიგრძეთა და გამარჯუებასა შა მეფეთ მეფესა პატრონს გიორგის¹⁸⁵. ცოდვილი მათი მონა მოსამსახურე ბერი შეიბრალოს და ნამსახური არ გაუცუდოს: ამისსა უცებად

¹⁸⁴ ერთი ნაწილი ჩხეტიძე 1529 წელს ხონელად დასვეს, ხოლო შემდეგ ნიკორწმინდელად გვევლინა. (თ. უ ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, წ. II, გვ. 372—373).

¹⁸⁵ ეს გიორგი არის იმერთა მეფე გიორგი II, რომელიც იხსენიება აგრეთვე ზემოთ აღნიშნულ, კეიხლოსიან ხელნაწერში და მის წინდართული ფსალმუნის ტექსტის ბოლოს. აქ ჩონ ეს ხელნაწერები ყველა XVI საუკუნეს ეკუთვნის.

მხსრეკელსა კარგარეთელსა ზოსიმეს შნს ღნ: მისსა მამასა ს-ნ (—სჳმონ) უოფილსა საბას შნს ღნ: მისსა დედასა მარინეს შნს¹⁸⁶: ღნ: იოვაკიმს გუმბურიძესა შნს ღნ:—

12. საგალობელნი. in folio, ქალაღდისა ყდიანი. ნაწე-რია ნუსხახუცურად, ორ სვეტად, XVI—XVII სს. ხელით.

13. საგალობელნი. in folio, პატარა, ქალაღდისა, ყდი-ანი. ნაწერია XVII—XVIII სს. ხელით, ნუსხახუცურად. შიგ არის აგრეთვე „საგალობელნი ვარძიის ღვთისმშობლისანი“, ბოლო აკლია.

14. მეტაფრასი. in folio, პატარა ტანისა, ქალაღდისა, ყდიანი. შეიცავს 184 ფურცელს. ნაწერია ნუსხახუცურად. როგორც ბოლოსიტყვაობიდან ჩანს, გადაწერილია 1808 წელს. ვინმე ოსეს მიერ. შემდეგი მინაწერი კი გვამცნევს, რომ 1871 წლის 6 აგვისტოს ეს მეტაფრასი ნიკორწმინდისათვის შეუწირავს ომერეთის არქიებისკოპოსის სოფრონიოსს.

თავში პირველი ფურცლის მეორე გვერდზე არის მშენიერი, ჩართული ასომთავრულით ნაწერი ხუთი სტრიქონი (რომელთაგან მეორე და მეოთხე სინგურიითაა):

უოვლითა სათნოებითა განმშვენებულმან და აღმოკობილმან კაცმან ზეცისა (?) ნაწილისამან უოვლად სამღუდელომან ნიკოლას წისა დიდმან არხიეპისკოპოსმან სოფრონიოს მიბრძანა აღწერა ამა მეტაფრასისა რომელი ესე აღვწერე (აქ თავდება ჩართული) სახელსა ზედა ფრიადითა შრომითა. და იუავენ მადლი და შეწევნა ღმრისა მფარველ მისსა, მრჩობლთავე შა ცხოვრებათა ამინ:—

ეპიტაფია¹⁸⁷

ქ.: აჰა ადგილი მე

მთნდა: და დავუკვდრ

ე.: დიდებულან. თვადმნ. წუ

ლუკიძემან: გ.: სარდალმან: ქე მი

რ.: დაუფასად. მჭერეტლო: ამის

¹⁸⁶ გელათის გულანის (ქუთათელის სვიმონ ჩაეტძის ბრძანებით გადაწე-რილის) წაწერაში იხსენებია: კარგარეთელი სოფრონი, მათი შვილი სვიმონ, გულანის დამწერი და კარგარეთელი სვიმონ მესხი. (ქრ. გვ. 372).

¹⁸⁷ [ა. ქუთათელაძე, VII, გვ. 60].

საფლაუ-საო: გბ-ით. შენდობის
 ეოფ-დ: რ-ი აწ გმდებარე
 ობ: ამ-ს: შ-ა: რ-სიკუდილმან:
 მიმპურა. დბ-დ. ჩი-ი: და: აწ
 ლოცვ-სა: გმოქნეობ ეთგან
 წ-ე. ღა: ქეს. აქთ: ჩეგ. (=1806 წ.)
 : აპრილის: ც:

XV. ო ნ ი

საჯანის კარის წმ. გიორგის ეკლესია

ონში ეკლესია ახალია, მაგრამ შიგ ინახება ორი ძველი
 ხატი; მთავარანგელოზთა და წმ. გიორგისა.

1. ამიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზთა ხატი,
 ვერცხლისა¹⁸⁸. 65X52 სმ. მიქელს და გაბრიელს ზემოთ ჯვრები
 აქვთ, ხოლო ხელში ლაპარუმები უჭირავენ. ზემო აშიაზე, შუაში,
 მედალიონში გამოხატულია იესო ქრისტე: „იო ქე“, მარცხნივ—
 „წ-ე შ-ქლ“, მარჯვნივ აშია მერმინდელი შეკეთებულია და მედა-
 ლიონი აკლია. ქვემო აშიაზე წმ. გიორგია, მარჯვნივ აშიაზე—
 „წ-ე პტრე“, მარცხენაზე „წ-ე პ-ლე“. სხვა მედალიონებიც ყო-
 ფილა, მაგრამ ეხლა მოშლილია.

მთავარ ანგელოზთა შუა ასომთავრული წარწერაა:

ქ წ-ო: მთავარ
 ანგელოზნო: მქლ დ
 ა გბ-რლ: შ-ოს ეგვე
 ნით: სამთა: მმთ
 ა: გარაუანის მე
 თა: მქლს: ფურთუ
 სს: და ივანეს: და
 მეთა: მათთ: ორს
 აგვე: ცხორ
 ებასა: წ-ე:
 ქრისტე
 სა

¹⁸⁸ [A. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 70; Г. Н. Чудинов-
 ли, Копия. ფოტო 477 და გვ. 275].
 104

უპარაგმოდ:

„ქ. წმინდანო მთავარანგელოზო, მიქაელ და გაბრიელ, მეოხ ეყვენით სამთა ძმათა გარაყანის ძეთა მიქაელს, ფურთუხს და ივანეს და ძეთა მათთ ორსავე ცხოვრებასა წინაშე ქრისტესა“

მიქელის მარცხნივ სიმაღლეზე ჩამოწერილია:

ქ: წნო:	დედ
მთა	იან
ვარ	სა: დ
(არ) ¹⁸⁹ ა	ა: ვ
ნგელ	არდ
ოზნო	ანს
: მოხ: ე	წე: ქ
(ე)ჟჟჟ ¹⁹⁰	რის
ნით	ტეს
ორთ	ა: ო
ა მმა	რსა
თა: ს	ვე:
ო სა	ცხო
გი	რებ
ს მეს	ასა.
ა: ჯო	

უპარაგმოდ:

„ქ. წმინდანო მთავარ ანგელოზნო, მეოხ ეყვენით ორთა ძმათა სოსაგისძესა ჯოლედიანსა და ვარდანს წინაშე ქრისტესა ორსავე ცხოვრებასა“.

2. წმ. გიორგის ხატ¹⁹¹, მოოქვრილი ვერცხლით მოჭედ-
დით, 69×51 სმ. XIV საუკ. წმინდა გიორგი წარმოდგენილია ზეზე

¹⁸⁹ ეს ორი ასო განმეორებული შეცდომით.

¹⁹⁰ აქ მეორე ასო მოიანს მჭრალად.

¹⁹¹ [Г. Н. Ч у г и н а ш в и л и, კლევა, გვ. 261; გ. ჩუბინაშვილი, ალბომი, ტაბ. 61—62; ხატი ინახება საქ. სსრ. ხელ. სახ. მუზეუმში].

მდგომარე, სრული ტანით, შუბითა და ფარით. ხატის ფენგები და ეზო შემეკულია ხლართულებით. წარწერა: „წ^ა გ^აი“. ამას შემდეგ სევადით მხედრულით აწერია: „მ^ატ^ავ^აოწ^ამე სფ^ან^აა“. ზემოთ აწიაზე გამოხატულია ვედრება, წარწერებით:

„I^აC X^აC“, M^აP Θ^აV“, „წ^ა ინ^აე“

მარცხენა ფენგზე: წ^ა პ^ატ^არ; მარჯვნივ: წ^ა პავ^ალ^აე ქვემო ფენგზე: „წ^ა ირ^ან^აე“ „წ^ა მრ^ან^აე“, „წ^ა ბრ^არ^აე“.

ონის ეკლესიის ხელნაწერები

1. სახარება. 24×20,5 სმ. დაწერილია ეტრატზე ორ სვეტად, XIV—XV საუკუნეთა ნუსხახუცურით. სათაური და მეთაური ასოები სინგურითაა დაწერილი. ყდა ტყავადაკრული ხისაა, გატეხილი. ხელნაწერს ბოლოში დართული აქვს სარჩევი. ერთ ადგილას სარჩევი წითლურით სწერია: „ლ^აც^ა: ყ^ავ^ა: გლ^აჰ^აკისა: გ^აის^ატ^ა: რ^ან^ა ვთარგმნე ს^არ^აბ^აა“ ამრიგად, სახარება გიორგი მთაწმინდელის რედაქციისა არის. არის რამოდენიმე წარწერა, ტექსტის ხელით გამოყვანილი მათეს სახარების ბოლოს:

1. „და ღ^ა მოქმედსა

ე^აისა კთლისა

ან იე^ავნ^ა:“

2. ამისსა მწერალსა

ნიკ^ალ^აზს^ა შ^ან^ა ო^აო ღ^აო

ე^ანი ცდენი მისნი ა^ან^ა“.

3. ლუკას სახარების ბოლოს:

ეთ^ა ღ^ათა მდ^არ^ათა შეუიღვნეს ღ^ან^ა ნიკ^ალ^აზს

ამისსა მწერალსა: ვინცა თქ^აას მს^აც^ა

შ^ან^ად^ან^ას ღ^ან^ა:

ღ^ან^ა იცის ამისებრი ოთხ^ატ^ავი ქართლს

არა შეს. და უმრ^ათლესი:

ამისა სიკეთის^ატ^ას ესთენი მოვიტირვე

რ^ალ^ა ორსა წელსა ვ^აწერე: და ვამოწმე:

ქართულთა ოთხ^ატ^ათა სიკეთის^ატ^ა:

4. პარკოზის სახარების დასაწყისი ფურცელზე, ქვემო აწიაზე XIV—XV საუკუნის მხედრულით, მაგრამ გადამწერის საკუთარ ხელით სწერია:

ვა^ამე: პელი: მითრთის: შემინდვეი ღმერთო და მარ^აკ^აზ.

5. ერთ ადგილას ტექსტის ხელით აწიაზე სწერია სიტყვების განმარტება:

ვაშკარანი—საბელთა ჰქვან ხ ბალანტი ტომარას ნკვს
შნ რ ღო ან.

იოანეს სახარების რამდენიმე რვეული სხვა ხელით და მელ-
ნით არის ნაწერი. წინ უწერია:

ამს ქეცმოთ მწფესა სწუდი: გე სამიებელთამდე:

მერმინდელი ხელით მინაწერები:

6. მათეს სახარების ბოლოს, ხუცურით:

ესე ოთხთავი სახარბ^ა

წედის ციხე¹⁹² რომ: აიღო ერისთ^ავმნ.

მძინ წულუკიჲმ წაიღო: მე ლელ

ა: ჯიბრიაშვილის ქა^ამნ.

დავიხსენი. ღო და ოთხნო თ^ავნო სხრებისნო: მათე
მარკოზ

ლუკა^ა

და ინე

შე:

ლე

ლა

და მეუ

ე მისი:

ბასილი

აქა და მ-ს

საკნო-ს ორთავე ცხრბათ

შ-ა. ვინცა შენდობა^ა ბრძანოთ ღ^ან თქნც

შეგინდოს ა^ან;

7. მარკოზის სახარების ბოლოს. ხუცურით:

ქ: ღუდისა¹⁹³ ღოთის მშ^აბლისა ხატნი და წიგნები წაგდა თათ-
რობასა ბერციხეს და ესე ოთხთავი სორაულსა ეპოვნა: სლ^ასა
სორაულისა: ივანაჲსა და მისთა დედა მმთასა შ^ანდნეს ღ^ან ა^ან:—

¹⁹² წედის ციხე და სოფ. წედისი რაჭაშია. ოსეთის საზღვარზე. ამ სოფელ-
ში წინათ რკინის მადანს ამუშავებდნენ.

¹⁹³ ეხლა ამ სოფელს ლუნდას უწოდებენ.

ფარესაულისა დედისა მისისათჳს დვაღეთს გაეგზავნა გას-
სიდიდად და დჳჭისმეილისა წაერთუა სწლსა ღჳჭისმეილისა
კკრკიკასსა და მისთა დედა მმთასა შწდნეს ღწ აწ: ვინცა გა-
მოაკუას დედისა ღწთისა ეკლესიასა რისხავსმცა მშმა მე და სღწი
წწ: და ეღ წღ ღწთის მშბლი: და ამამცა უთხთავისა (sic) მად-
ლი და დაღსჯების სწლი მისი: ვინცა ამსახუროს კსწლმცა არის.

8. ლუკას სახარების დასაწყისის ფურცელზე, ქვემო აშიაზე,
გვიანი მხედრულით:

ქ: ღმერთო: და ოთხნო: თაგნო: სახარებისნო მათე: მარკოს:
ლუკა: იოანე: შეიწქალე გიორგი: რაზმაძე აწ უფალო.

9. იოანეს სახარების დასაწყისის ფურცელზე, ქვემოთ, ხუცუ-
რიტ. სხვა ხელით:

სატკას შწწ ღწ აწ

10. იოანეს სახარების სარჩევის ბოლოს ნუსხახუცურით:

ქ: ამისა მომგებელსა გიწსა და მისა მეუღლესა გულქას შწწ ღწ
აწ: და მისა მმასა ფარზადასა და მისა დედა მამასა შწწ ღწ
აწ: ვინცა ბრძნოთ: თქვენცა შეგინდნ ღწ ამინ.

11. ქვემოთ, სხვა ხელით:

სატკას: აღდგუაფარსა (sic) შწწ ღწ აწ იახათუნს შწწ
ღწ აწ. ზაქარისა და მისა მეუღლესა თეთროსა შწწ ღწ: აწ:
იოანეს შწ ღწ აწ.

12. მარკოზის სახარების ბოლოს, ხუცურით:

ოწ და: მღლო: ამ ოთხთავისო: შე ცოდვილი მრწკოზ
მოგრიდაკონი.

II. საგალობელი. 28×19 სმ. თავი და ბოლო აკლია აქა-
ნისა შუაშიც. ნაწერია ქალაღზე, ნუსხახუცურით. ნაკლული
ფურცლები შეესებულია XVIII საუკუნის ხელით. ყდა ხისა აქვს,
ტყევა გადაკრული. ხელნაწერი ეკუთვნის XVI—XVII საუკუნეებს.

III. კურთხევანი. 21×15,5 სმ. ნაწერია ქალაღზე, ნუს-
ხახუცურით. სათაურები სინგურით სწერია. თავში აკლია ცხრა
რვეული. ყდისა მარტო ერთი პირია დაცული... ბოლოს უწერია:

განსრულდა წ^ა ესე კურთხევანი ჯელითა ცოდვილ მღვდელ
ჩაჩიკასშვილის ნიკოლოზისაჲთა. უფალო იესო ქრისტე შემიწუ-
ლე მე: აღესრულა მარტს კბ. ო^ა ნებითა: ქ^კ: უმე: (=1758).

XVI. ბ ა რ ა კ ო ნ ი

ეკლესიის წარწერები

1. დასავლეთის კარს ზემოთ. მხედრულ-ხუცური,
გრეხილიანი წარწერა:

1. ქ: მხრეგელი: ქვისა: ამ ეკლესიისა: მაშენებელი¹⁹⁴
მმა ერისთვისა: ქ^ს: 1753.
2. ქ: ქმნილ ნაშბო: იოაკიმისო: რომლისა: შორის:.
3. იმთხიფა: სიბრძნეჲნი: მამისამან: და დაიკარვა:
შენ: შორის: სიმაღლემან:
4. ღთაებისამან: და ხორც: შესხმულ: იქმნა:
მცხებელი: ხ^ს: ღ^თ: ცხებელი: და მუის:
5. მეფად: იქმნეს: სამნივე: ესე: მიღება: მეოფობა:
და განმღთობა: სიტყვისა: ღ^ა: და ესრეთ: გ
6. ულის: სმა: იუოფები: წ^ა: ქალწულად:
ამისთვის: შენ: და მისა: შენისა: მიერ: თიხა:
ზელ ილმან: რაჭის: ერისთავმან: როსტომ:
აღვაგე: ეკლესია: შენი: რ^ა: შენი: ღედისა:
ჩემისანი: ილაღვიდეს
7. ჩემთვის: და დამადგინეს: მე: მცველად: ვენახთა:
შინა: და სავენახუ: ჩემი: ვერა: დაჴიცვე: თვინიერ:
8. მფარველოისა: შენისა: ამისათვის: მცვე: და მფა-
რევე: თანა: მეცხედრით: ჩემით: წულუკიძის:
ასუ
9. ლით: მარიამით: და პირმშო: მით: ჩემით:
გიორგით: და სასუ: რით: მეთოდით: და
ასულით: ჩემით:
10. ანა: მელანია: და ევექმიათურთ: დღესა: მას:
მართლ: მსაჯულობისასა: ამინ: ქ^ს: აქეთ:
ქ^კ: ჩინე:

¹⁹⁴ ეს სამი სიტყვა ჩართვითაა ნაწერი; [ამ წარწერაში მხოლოდ პირვე-
ლი სტრიქონია შესრულებული მხედრული დამწერლობით, დანარჩენი ასო-
მთავრულით].

2. სამხრეთის კარის თავზე, მხედრულად:

ქ.: ზეცისა: ბაღისა: ერისთავთა: ღთსა: დედასა: მიწისათა: ერისთავი: ძაღსებრთა: შრომითა: კნინ: უძღვინს: მრთმელებ:

და უნი

ვოოსა: ცეცხლისა: მტვირთველსა: ნივთი: ნივთისა: მისი მის

მიერითა მისდა

აღვაშეობ: რათა: ნივთსა: შორის: მეობისა: ჩემისა: მქნილთა:

ნაცოდებთა: შენდო

ბა: მოვიდო: და გასრწნადთა: წილ: წარუაღნი:

ვპოვო: აწ რომელნი ამას ჩვენ

სა: ნაშრომსა: განიცდიდეთ: რლთა: გიუვარსთ: ღთის:

მშობელი: მარამ: ესრეთ: გვ

ავედრეთ: ქერაბინთა: უმაღლესთ: ქრისტეს: საუდარო:

საუდრისა: ამის აღმაშენებელი

ერისთავი: როსტომ: აბრაჰამის: წილთა: განსვენებულ: ჰევე:

დიად: სიხარულისა: მიზეზ: ხარ

დგდოფალო: კამოუქთმელითა: საუკუნოსა: სიხარულითა:

მარადის: ახარე

3. ჩრდილოეთის კარის თავზე, მხედრულად:

ქ.: აგემებდ: სმესა: ულთა: არსთა: შხ

რდელსა: ქაღწელო: ქმნილითა: უაღრეს: უწმინდესო:

ტაძრისა: ამგედ ამგე: ძე: შენი: დამშენად: მჩენი: ჩემი:

იესო: ღთი: ოხად: მიღვაწე:

ერისთავს: როსტომს: მეუღლით: თვისით: ნაშობით: და

მისით: მით: და ასულით: სხეულ

ით: ხელით: მრჩობლთ: ცხოვრებათა: უგნებლად:

გეფარეგდ:

და დღესა: დიდსა: მარჯვენი: მდგომ: შევე:

4. აღმოსავლეთის კედელზე, ჯვარის მარჯვნივ
ოთხკუთხედ გამოწეულ ქვაზედ, რომლის ზემოთ პატარა ჯვარია,
სწერია მხედრულად:

ქ.: ამისი: ოსტატი

მულაგრელი

ავთანდილ: გინა
ნახოთ: შენდობა
უბრძან
ეთ¹⁸⁵

5. როსტომ ერისთავის საფლავის წარწერა.
როსტომის საფლავი მოთავსებულია კანკელის წინ, სამხრეთის
კედელთან. საფლავის ქვა შეიცავს მშვენივრად მოჩუქურთმებულ
დიდ ლოდს. შუაში მხედრულად აწერია:

წელსა	ერისთავი სხვათა
ჩღება [=1766]	უფროს ტომი ნეტა
ლოდსა ამას ქვეშე	რად განსასვენებე
მდებარე არს ეკე	ლად საუკუნოდ
ლესიისა ამის აღმა	იუოს ხსენება
მენებელი რაჭის	მისი ამინ

კელსიის ნივთები

1. ღვთის მშობლის ხატი ჩვილადი, წამლით ნახა-
ტი, შარავანდი პატიოსანი თვლებითა და მარგალიტებით არის
შემკული; წარწერა: $\text{MP} \Theta \text{V}$. ბერძნული ხელობა უნდა იყოს.
მოვერცხლილი და მოჩუქურთმებული აშმა უბრალო თვლებით
შემკული. 50×40 სმ.

2. ხატი ღვთისმშობლის მიძინებისა. წამლით ნახატი,
კარგი რუსული ხელობისა.

3. წმ. ნიკოლოზის ხატი, ვერცხლის არშიით, რუსული
ხელობისა.

4. ჯვარი ათონური ხელობისა 12 საუფლოთი,
უვერცხლო. მშვენიერი ნახელავი, კუთხეებში და გვერდებზე მრავალი
წმიდანისა და მოციქულის სახეები და სხვა სცენებია.

5. ჯვარი რქისა. ჯვარცმულის ქანდაკებით.

6. ჯვარი დიდო, კანკელის წინ დასადგმელი. XV
საუკუნის მეორე ნახევრისა, გამოცემულია ჩემ მიერ¹⁸⁶.

7. ბარძიმი, ფეშხუმი, კამარა და ვარსკვლავი
ვერცხლისა.

¹⁸⁵ ეს ორი სტრიქონი ზემოთ არის გადატანილი.

¹⁸⁶ გ. თაყაიშვილი „მამნე ოკროპედლის კიდევ ერთი ნახელავი“
საქ. სსრ. მეცნ. აკად. მოამბე, X, № 6, გვ. 385-387 თბ. 1949 წ.

8. ორი დაფარნა და ერთი გარდამოხსნა. მონა-
ზონ ზუბოვის ქალის მესტამბიშვილის მიერ ნაქერ-ნაქარგი.

9. გულანი. ძლიერ დიდი, ქალაღზე ნაწერი, ყდიანი. და-
წერილია ორ სვეტად ნუსხახუცურით. ხელი სხვადასხვაა, ზოგჯერ
ძლიერ წვრილი, მაგრამ ყოველთვის გარკვეული. ყოველი თვის
დასაწყისში მელნით დახატული თავსართია.

მინაწერები:

დაიწერა ჰელითა ცოდვილის ღვთ
ტაბუეადისათ ეა შემღელ იუო:
ამის მწერალსა მახრობელსა მღვდელსა
მეუნდოს ღმერთმან.

... იქმნა წა ესე სულთა განმანათლებელი ჰა
რაკლიტონი ჰელითა ფრიად ცოდვილისა
სუმონ კილერიძისათაჲ ბრმანებითა ღის
მოეგარისა პატრონისაჲ ერისთვისა შოშიტასითა:-

... მე ფრიად ცოდვილი ერისთავი შოშიტა
რომელმან ვიგულე და ვიგულსმოდგინე
აღწერად წა ესე და სულთა განმანათლებელი
წიგნი გულანი სახსრად და
საოხად სულისა ჩემისთვის და მეთა
ჩემთა წარსამართებელად...
[წუევა ვინც გამოახვას მის სახელს].

ღმერთო და უოვლად წმიდაო ღის მმოხელო
სიმრთელესა და დღეგრძელობაჲსა საუკუნოდ
სასუფეველს მესასუელელად ახმარე წიგნი
ესე გულანი: შოშიტაჲ ერისთავი ან
ო:-

ღმერთო აცხოვნე ერისთავი როსტომი
და მე მისი გიორგი და აბრაჰამის
წიაღსა შინა დაამკვიდრე ქრისტეს
აქეთ ათას მუიდას ოთხმოცდა

ათი მარტის სამს აღიწერა
(ეს მხედრულის მერმინდელის ხელით)

ეს გულანი ერისთვის როსტომის არის... (მხედრულად)

სრულ იქმნა ესე თვენახევარი ჰელითა ჩემი ცოცხილი
სა სწ (სვიმონ) მკალბელებისათა...

ღო შე ცი იესე ასათიანი

ღო შე ცი იესე

მოიხსენე ღმერთო ამისი მწერალი იესე ასათიანი
სიძარბოეს მწვედ ვეწამე მაგრამ დედა სტეუოდ
თუ აკედი იუოს და ან აკლდეს ნუ ვინ დამწევს

...ღმერთო ახარე წიგნი ესე გულანი...

შოშიტა ერისთავს

ღმერთო შეიწუალე ამისი მწერალი მღვდელი

მ: ხარობელი,

ღმერთო მღიერო

დაიფარე ერისთავი შოშიტა

რომელმან იწუო წერად სულთა განმანათლე

ბელის ამის წიგნისა...

მოიხსენე უფალო სასუფეველისა შენსა

ელბაქიმე დიაკონი დათიკა (ეს სხვა ხელით)

ღო შე ცოცხილი და საწუალობელი ამისი

მწერალი ნიკოლოზ ბაკურაძე აწ

XVII. ბ ე თ ლ ე მ ი

ბეთლემის ეკლესიის ხატის წარწერა

სოფელი ზ. ჯღევი ოთხ კილომეტრზეა ნიკორწმინდიდან.

ღვთისმშობლის ხატი¹⁹⁷ ამა ეკლესიისა 54×36 სმ.
ოქროთ მოჭედ... ყოფილა, ოქროს პერანგით. ამ ხატის წარწე-

¹⁹⁷ [გ. ბოკოროძე, VII. გვ. 230—231 (ქუთ. მუზ. № 2197)]

რა ხუცური, მიმსგავსებით ხელით გადმოღებული მოგვაწოდა
დიდი ხანია სტუდენტმა ალექსანდრე კვიტაშვილმა. წარწერას
ჩვენ ვკითხულობთ ასე:

წ ე დ: წ ო: ღ ს: მ ლ ო: სასოებით:

მოსავსა: მე ა: ზქ რს: კ ტ ს: შ ღ ა:

მო ს: მე ე ე: ღ ღ ს: მ ს: გ ნ კ ს ს ს ს:

უ ქ ა რ ა გ მ ო თ:

„წ. ყოვლად წმიდაო ღმრთის მშობელო, სასოებით მოსავსა
შენსა ზაქარიას კვიტაშვილსა მეოხ მეყავ დღეს მას განკითხვისას“.

ს ა რ ზ ე ვ ი

პირობითი შემოკლებანი	4
ავტორის შესავალი	5
I. ღები	8
II. ტიორა	19
III. გლოლა	20
IV. სორი	24
V. აგარა	39
VI. სხევა	44
VII. ზოტევის ეკლესიის ზატიკი	47
VIII. ზონქიორი	48
IX. მრავალძალი	56
X. ბუგეული	64
XI. მიქარწმინდა	67
XII. ქედისუბანი	70
XIII. ქელიშის მონასტერი	73
XIV. ნიკორწმინდა	83
XV. ონი	104
XVI. ბარაკონი	109
XVII. ბეთლემი	113

Евфимий Семенович
Такайшвили

АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ
В РАЧУ
1919 и 1920 гг.

(на грузинском языке)

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

რედაქტორი თ. ბ ა რ ნ ა ე ლ ი
გამომცემლობის რედაქტორი ე. კ ო დ ლ უ ა
ტექნიკური ნ. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე
კორექტორი რ. ფ ა რ ე ს ი შ ვ ი ლ ი

გადაეცა წარმოებას 14.12.1962; ანაწყოების ზომა 6×10 ; ხელმოწერილია
დასაბეჭდად 26.3.1963; ქალაქის ზომა $60 \times 92^{1/16}$;
ქალაქის ფურცელი 3,62; საბეჭდი ფურცელი 7,25; საავტორო
ფურცელი 5,62; სააღრიცხვო-საგამომცემლო ფურცელი 5,73;
შეკვეთა 1440; უე 00010; ტირაჟი 2000
ფასი 44 კაპ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა,
თბილისი, გ. ტაბიძის ქ. № 3/5